
4•98

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

<i>Rudolf Mirga</i> Šunen, Romale, so pes ačhilas	3
<i>Peter Stojka</i> Le svunti thana andej Vlašika Rom taj o svunto pa'amo	4
Dokument č. 23 Charty 77	12
<i>Josef Vohryzek</i> Postavení Cikánů-Romů v ČSSR	13
Dokument Charty 77 - 1. část	
<i>Dieter W. Halwachs, Michael Wogg</i> Svatba čarodějnic	17
<i>Svetislav Kostić</i> O dvou indických pojmenováních jiných etnik	23
<i>Milena Černá</i> Řekni, kde ty děti jsou	28
Tři výpovědi o tragické události ve Slatině	32
SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA	42
<i>Zlatica Kalejová</i> O Dilino	
Bláznivej	42
Nové romské slovo	52
ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI	60
<i>Denisa Demeová</i> Predstavujem si seba... ..	60
PORTRÉTY	64
Jozef Pešta, motospojka u hlavního štábu	64
RECENZE - ANOTACE	72
INFORMACE	92
OHLASY	98

RUDOLF MIRGA

ŠUNEN, ROMALE, SO PES AČHILAS

Šunen, Romale, so pes ačhilas:
E Maria adadives pašlilas!
Ulilas cikno čhavoro,
ada hin amaro Devloro.

Dine leske o nav Ježiš Kristus,
bo ulilas ča pro žužo phus.
Le Jozef hin baro baripen,
phenav tumenge, kada čačo čačipen!

Bo jov kerd'as bari boňa,
oda pes vičinel KARAČOŃA.
Labaras sig o momela,
kaj te avas sar berveľa.

Ada hin amaro čhavoro,
amaro somnakuno Devloro.

Akor hin manuš barvalo,
sar leske sako phenel:
Av sasto the bachtalo!
Dikh tu raťi pro čercheňa,
savore sam phrala - pheňa.

Akor o manuš nane nasvalo,
sar džanel, kaj nane korkoro.
Sar na užarel, ko les so del
u andro jilo peske likerel:
Hin ča jekh čačikano Del.

Oyez, Roms, écoutez
Ce qui vient d'arriver!
Aujourd'hui Marie
A donné la vie!
Un petit garçon est né,
notre petit Jésus est arrivé.
C'est sur un peu de paille qu'il naquit,
Alors, on l'appela Jésus Christ.
Joseph est fier comme un roi,
Je vous chante la vérité vraie.
Puis il y eut un baptême,
On le nomma Noël pour les hommes.
Allumez vite une bougie,
Pareils à des abeilles,
Que sa lumière nous émerveille.
C'est notre enfant adoré,
Notre petit Jésus doré.
L'homme est riche et comblé,
Lorsque tous le lui ont souhaité.
Le soir, regarde les étoiles
Comme nous tous,
frères et soeurs sous ce ciel.
Lorsqu'il sait qu'il n'est pas abandonné,
Et qu' il n'attend pas ce que les autres
ont à lui donner.
L'homme ne souffre, ni ne pleure,
Mais il garde en son coeur
Un Dieu juste, bon et unique.

Traduction: Stéphanie Cirac

Peter STOJKA

LE SVUNTI THANA ANDEJ VLAŠIKA ROM TAJ O SVUNTO PAŤAMO SVÄTÉ PÚTE A VIERA U VLAŠICKÝCH RÓMOV

Andej Vlašika Rom naj kodo sokáši, hoď vorbinas vaď te pomeninas vaď te skirinas pa svunto Dejl - te na choľajvel pejr ame. Ame, le Rom, so trajinas, so keras ando lašimo, sar vezetinas ame, hoď sasteveste sam vaď nasvále, kodo sa le svuntone Dejvlestar, ke lesko akarato-j. Azír najisáras le svuntone Dejvleske pa kodo, hoď ušťas sako detehára opre sasteveste taj páčasa taj bibajosko. Kon lel ando muj le svuntone Dejvles taj la svuntoňa Márija, si te avel les báro dóvodo pe kodo. Ikras ánde jejkh čačimo, hoď ame, le Vlašika Rom, le svuntone Dejvleske šavoura sam, taj azír paťas andej les taj kamas les.

Či pinžárav či soske Vlašikone Romes pi luma, saves naj khejre ando kher barim ekh kípó, pe savo-j o svunto Dejl taj i svunto Márija. Sako jejkh Vlašiko Rom kerel ande pesko kher le svuntone Dejvleske taj la svuntoňa Márijake kacavo šukár than, ká si feri le svunti anda porceláňi - taj maškarál o svunto Dejl. Voun-i kodo, so vezetij amáre lípíša taj amenca-j, akárkáj žasa.

Kana si andej Vlašika Rom nasválo manuš taj sastol ávri, atunči phenas: "Najisáras le svuntone Dejvleske, ká ávri sastílas." Pale kana merel andej Vlašika Rom varekon, atunči phenas: "Maj feder kamlas les o svunto Dejl sar ame, azír múlas." Vaď phenas: "Kado sa ká o svunto Dejl, kado lesko akarato-j."

U vlašických Rómov nie je zvykom rozprávať sa o Bohu, spomínať ho alebo písať o ňom - to preto, aby sa na nich Boh nenahneval. My, vlašickí Rómovia, vieme, že to, čo žijeme, čo dobrého robíme, ako sa správame, či sme zdraví alebo chorí, to všetko je od pána Boha, to všetko je jeho vôľa. A preto ďakujeme Bohu za to, že každé ráno vstávame zdraví, v pokoji a bezstarostní. Kto si zoberie pána Boha alebo pannu Máriu do úst, musí mať na to vážny dôvod. Vychádzame z toho, že my, vlašickí Rómovia, sme božie deti, a preto v neho veríme a máme ho radi.

Nepoznám ani jedného vlašického Róma na svete, ktorý by nemal vo svojom dome svätý obraz zobrazujúci pána Boha a pannu Máriu. Každý vlašický Róm má doma vyhradené pekné miesto, kde má iba porcelánové sväté sošky - a v strede je pán Boh. Ved' je to on, kto vedie každý náš krok a je s nami všade, kamkoľvek ideme.

Keď je niekto u vlašických Rómov chorý a vyzdravie, vtedy hovoríme: "Ďakujeme pánu Bohu za to, že vyzdravel!" Keď zase niekto zomrie, hovoríme: "Pán Boh si ho povolal, pretože ho mal radšej ako my," alebo hovoríme: "Všetko je u pána Boha, je to jeho vôľa."

Maj but pomeninas le svuntone Dejavles taj la svuntoňa Márija, kana resad'on maj but Rom (pe mulatčágos, bijaves, keretčigos vad' verrastášes) taj sourákozín khetánes taj mangel penge le Romendar bočáj nato, kana kamen te phenen vareso. Vi kodo si te phenas, ande soske bajos le Rom resad'ile khetánes. Kana varesosko mulatčágo-j, atunči phenel pe kaki vorba: "Šaj ejrton, Romale, del tume o svunto Dejl bacht taj sastimo, t'engedinas te kerav tumári šukár voula..." Kana si pale verrastáši, atunči phenel pe kaki vorba: "Bachtále t'aven, po Dejl taj pi Márija mangav tume, pe báres már náštík, kamous te ikren tume kadej, sar so pasolij pe ande kecave fejšos." Kana kadi vorba phenas vad' ande mulatčágos, vad' ande verrastášes, si te pomeninas vi kodolen, save kado felo keren, si te pomeninas le manušen, pala save malad'ile khetáne le but Rom.

Pale naj šukáres kodo, kana le svutone Dejavles taj la svuntoňa Márija pomeninas andi chouli, kana káromkodinas. Atunči o svunto Dejl taj i Márija šaj boldel pe amende dumesa taj na musaj te del ame i bacht taj o sastimo. Kodo már či avlas mišto.

O svunto Dejl taj i svunto Márija pomenij pe, kana le Rom phenen varesosko čačimo taj kana solacháren pe. Ande kado phenen pe le vorbi: "Te merav, te lel ma svunto Dejl taj svunto Márija!" Atunči kadale vorbenge si te paťas, ke čačikáne-j taj naj andej le chochajimo, ke o Vlašiko Rom či del pe pe akársos armája, vad' te solachárel pe.

Po čačimo šaj len pi solach vi andej románe krísi. Kodo atunči-j, kana phenen o čačimo. Kodo si te avel andej Vlašika Rom azír, hod' t'al paťamo, ke ko solachárel angla svunto Dejl, kodo leske si te paťas. Pale kana kamel varesosko Rom te chochavel, či tro-mal, ke žanel, hod' kodo si te solachá-

Najviac sa pán Boh a panna Mária spomínajú, keď se stretne viac Rómov (napr. na hostinách, na svatbe, pri krstiniách alebo pri vartovaní). Vtedy sa Rómovia rozprávajú a vždy si s dovolením pýtajú slovo, keď chcú niečo povedať. Aj to je treba povedať, čo bolo dôvodom, že sa Rómovia zišli. Keď je nejaká zábava, vtedy sa hovorí: "Prepáčte, Rómovia, nech Vám dá Boh veľa zdravia a šťastia, dovoľte mi urobiť Vám radosť a potešenie!" A keď je zasa vartovanie, hovorí sa: "Budte pozdravení, Rómovia, v mene pána Boha a panny Márie - viac už nemôžem - Vás prosím, aby ste sa správali tak, ako sa v takomto prostredí a v takejto situácii patrí." Po takejto vete musíme spomenúť aj tých, ktorí to všetko zorganizovali a postarali sa o to, aby sa zišlo čo najviac Rómov.

Nie je pekné, keď pána Boha a pannu Máriu spomíname vtedy, keď sme nahnevaní alebo keď hrešíme. Vtedy sa môže pán Boh a panna Mária k nám otočiť chrbtom a nemusia nám dať ani šťastie, ani zdravie. A to by nebolo dobré.

Pán Boh a panna Mária sa spomínajú aj vtedy, keď sa niekto zaprisaháva v presvedčení, že má pravdu. Vtedy sa hovorí tieto vety: "Nech zomriem!" "Nech si ma zoberie pán Boh a panna Mária!" A v takom prípade týmto vetám musíme uveriť, pretože sú pravdivé, lebo vlašický Róm nikdy neprisahá nadarmo.

Prisahať na pravdu sa môže aj na rómskom súde, ak druhá strana neverí, že je to pravda. Aby sa tomu uverilo, prisahá sa pred pánom Bohom - a tomu sa musí uveriť, lebo pred pánom Bohom sa krivo prisahať nemôže. Keby chcel vlašický Róm klamať, tak sa neopováži, pretože vie, že sa prisahá pred

Peter STOJKA

LE SVUNTI THANA ANDEJ VLAŠIKA ROM TAJ O SVUNTO PAŤAMO SVÄTÉ PŮTE A VIERA U VLAŠICKÝCH RÓMOV

Andej Vlašika Rom naj kodo sokáši, hoď vorbinas vad te pomeninas vad te skirinas pa svunto Dejl - te na choľajvel pejr ame. Ame, le Rom, so trajinas, so keras ando lašimo, sar vezetinas ame, hoď sasteveste sam vad nasvále, kodo sa le svuntone Dejvlestar, ke lesko akarato-j. Azír najisáras le svuntone Dejvleske pa kodo, hoď ušťas sako detehára opre sasteveste taj páčasa taj bibajosko. Kon lel ando muj le svuntone Dejvles taj la svuntoňa Márija, si te avel les báro dóvodo pe kodo. Ikras ánde jejkh čačimo, hoď ame, le Vlašika Rom, le svuntone Dejvleske šavoura sam, taj azír paťas andej les taj kamas les.

Či pinžárav či soske Vlašikone Romes pi luma, saves naj khejre ando kher barim ekh kípó, pe savo-j o svunto Dejl taj i svunto Márija. Sako jejkh Vlašiko Rom kerel ande pesko kher le svuntone Dejvleske taj la svuntoňa Márijake kacavo šukár than, ká si feri le svunti anda porceláni - taj maškarál o svunto Dejl. Voun-i kodo, so vezetij amáre lípíša taj amenca-j, akárkáj žasa.

Kana si andej Vlašika Rom nasválo manuš taj sastol ávri, atunči phenas: "Najisáras le svuntone Dejvleske, ká ávri sastílas." Pale kana merel andej Vlašika Rom varekon, atunči phenas: "Maj feder kamlas les o svunto Dejl sar ame, azír múlas." Vad phenas: "Kado sa ká o svunto Dejl, kado lesko akarato-j."

U vlašických Rómov nie je zvykom rozprávať sa o Bohu, spomínať ho alebo písať o ňom - to preto, aby sa na nich Boh nenahneval. My, vlašickí Rómovia, vieme, že to, čo žijeme, čo dobrého robíme, ako sa správame, či sme zdraví alebo chorí, to všetko je od pána Boha, to všetko je jeho vôľa. A preto ďakujeme Bohu za to, že každé ráno vstávame zdraví, v pokoji a bezstarostní. Kto si zoberie pána Boha alebo pannu Máriu do úst, musí mať na to vážny dôvod. Vychádzame z toho, že my, vlašickí Rómovia, sme božie deti, a preto v neho veríme a máme ho radi.

Nepoznám ani jedného vlašického Róma na svete, ktorý by nemal vo svojom dome svätý obraz zobrazujúci pána Boha a pannu Máriu. Každý vlašický Róm má doma vyhradené pekné miesto, kde má iba porcelánové sväté sošky - a v strede je pán Boh. Ved' je to on, kto vedie každý náš krok a je s nami všade, kamkoľvek ideme.

Keď je niekto u vlašických Rómov chorý a vyzdravie, vtedy hovoríme: "Ďakujeme pánu Bohu za to, že vyzdravel!" Keď zase niekto zomrie, hovoríme: "Pán Boh si ho povolal, pretože ho mal radšej ako my," alebo hovoríme: "Všetko je u pána Boha, je to jeho vôľa."

Maj but pomeninas le svuntone Dejavles taj la svuntoňa Márija, kana resad'on maj but Rom (pe mulatčágos, bijaves, keretčigos vad' verrastášes) taj sourákozín khetánes taj mangel penge le Romendar bočáj nato, kana kamen te phenen vareso. Vi kodo si te phenas, ande soske bajos le Rom resad'ile khetánes. Kana varesosko mulatčágo-j, atunči phenel pe kaki vorba: "Šaj ejrton, Romale, del tume o svunto Dejl bacht taj sastimo, t'engedinas te kerav tumári šukár voula..." Kana si pale verrastáši, atunči phenel pe kaki vorba: "Bachtále t'aven, po Dejl taj pi Márija mangav tume, pe báres már náštík, kamous te ikren tume kadej, sar so pasolij pe ande kecave fejlös." Kana kadi vorba phenas vad' ande mulatčágos, vad' ande verrastášes, si te pomeninas vi kodolen, save kado felo keren, si te pomeninas le manušen, pala save maladile khetáne le but Rom.

Pale naj šukáres kodo, kana le svutone Dejavles taj la svuntoňa Márija pomeninas andi chouli, kana káromkodinas. Atunči o svunto Dejl taj i Márija šaj boldel pe amende dumesa taj na musaj te del ame i bacht taj o sastimo. Kodo már či avlas mišto.

O svunto Dejl taj i svunto Márija pomenij pe, kana le Rom phenen varesosko čačimo taj kana solacháren pe. Ande kado phenen pe le vorbi: "Te merav, te lel ma svunto Dejl taj svunto Márija!" Atunči kadale vorbenge si te paťas, ke čačikáne-j taj naj andej le chochajimo, ke o Vlašiko Rom či del pe pe akársos armája, vad' te solachárel pe.

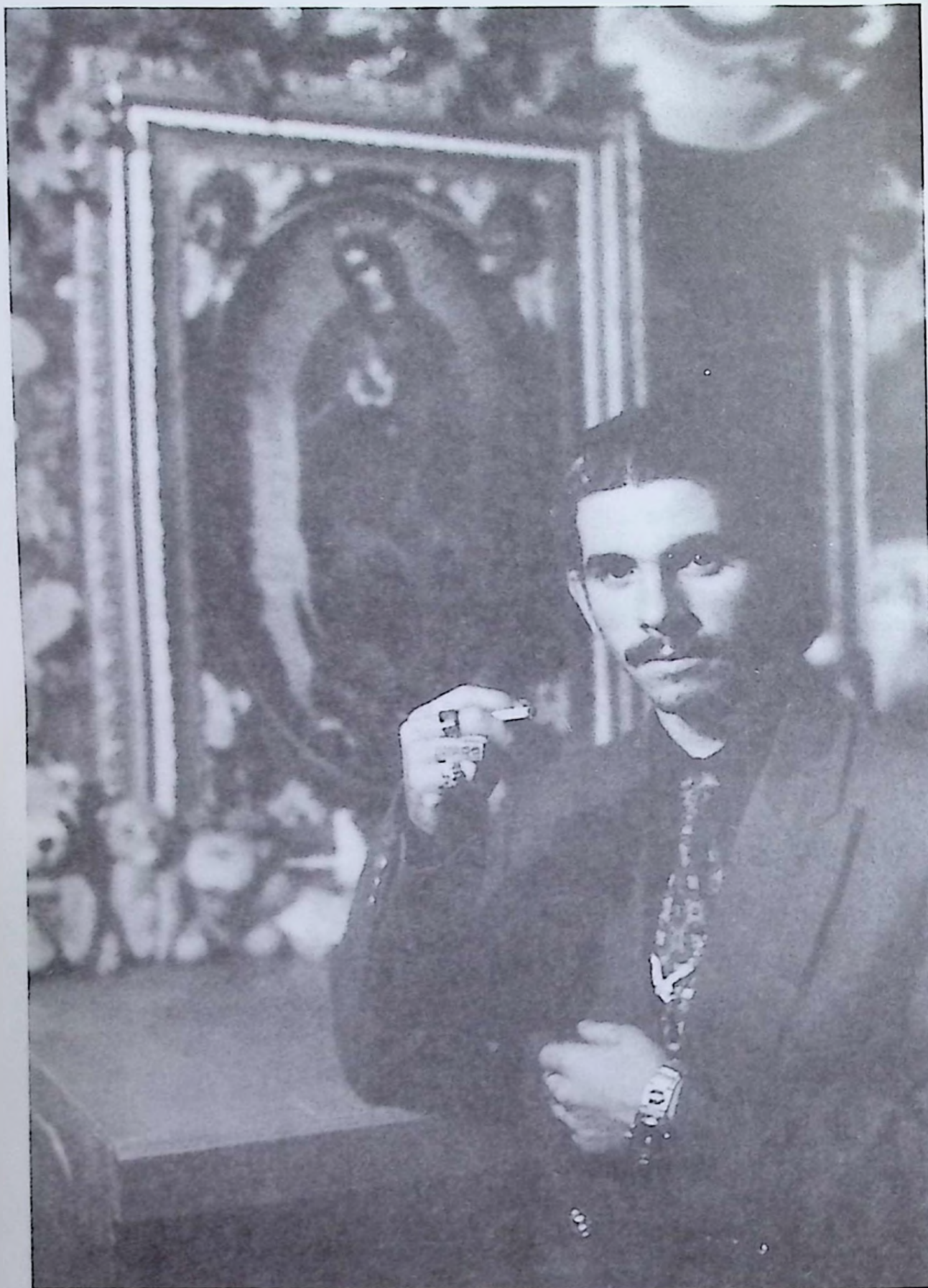
Po čačimo šaj len pi solach vi andej románe krísi. Kodo atunči-j, kana phenen o čačimo. Kodo si te avel andej Vlašika Rom azír, hod' t'al paťamo, ke ko solachárel angla svunto Dejl, kodo leske si te paťas. Pale kana kamel varesosko Rom te chochavel, či trommal, ke žanel, hod' kodo si te solachá-

Najviac sa pán Boh a panna Mária spomínajú, keď se stretne viac Rómov (napr. na hostinách, na svatbe, pri krstínach alebo pri vartovaní). Vtedy sa Rómovia rozprávajú a vždy si s dovolením pýtajú slovo, keď chcú niečo povedať. Aj to je treba povedať, čo bolo dôvodom, že sa Rómovia zišli. Keď je nejaká zábava, vtedy sa hovorí: "Prepáčte, Rómovia, nech Vám dá Boh veľa zdravia a šťastia, dovoľte mi urobiť Vám radosť a potešenie!" A keď je zasa vartovanie, hovorí sa: "Budte pozdravení, Rómovia, v mene pána Boha a panny Márie - viac už nemôžem - Vás prosím, aby ste sa správali tak, ako sa v takomto prostredí a v takejto situácii patrí." Po takejto vete musíme spomenúť aj tých, ktorí to všetko zorganizovali a postarali sa o to, aby sa zišlo čo najviac Rómov.

Nie je pekné, keď pána Boha a pannu Máriu spomíname vtedy, keď sme nahnevaní alebo keď hrešíme. Vtedy sa môže pán Boh a panna Mária k nám otočiť chrbtom a nemusia nám dať ani šťastie, ani zdravie. A to by nebolo dobré.

Pán Boh a panna Mária sa spomínajú aj vtedy, keď sa niekto zaprisaháva v presvedčení, že má pravdu. Vtedy sa hovoria tieto vety: "Nech zomriem!" "Nech si ma zoberie pán Boh a panna Mária!" A v takom prípade týmto vetám musíme uveriť, pretože sú pravdivé, lebo vlašický Róm nikdy neprisahá nadarmo.

Prisahať na pravdu sa môže aj na rómskom súde, ak druhá strana neverí, že je to pravda. Aby sa tomu uverilo, prisahá sa pred pánom Bohom - a tomu sa musí uveriť, lebo pred pánom Bohom sa krivo prisahať nemôže. Keby chcel vlašický Róm klamať, tak sa neopováži, pretože vie, že sa prisahá pred

*Obrazy bohorodičky nechybí ani v bytech mexických Romů
Foto: Lorenzo Armendáriz - viz rubrika Recenze - Anotace*

rel tejle angla svunto Dejl, savo šutto-j po skamin, taj kodo pale náštík avel, ke sako kamel pesko trajo taj khonik či del pe le bengenge banga solachasa. Kodo mindík ávri avel (pa deše vad' pa biše beršen), ko solachárdas ando čačimo, vad' ko solachárlas banges.

Me pinžárov ekh bajo (šundem les phúre Romendar), hod' gejlás ekh Romňi banges te solachárel: "Ká mange mas te peren tejle pár ma taj te kál'uvav, sar o angar, hod' naj čáčo, hoj kurvindem!" Taj kodi bangi solach prej la pejlás, ke pa deše beršen čáčes lake mas tejle pernas prá la taj kálilas sar o angar.

Le Rom azír daran te žan pi solach, ke la solachasa den sa po svunto Dejl. Voun apal maj ángle ávri sikhavel, hod' i solach ando čačimo sas, vad' bangi sas. Te na naj o manuš nasválo vad' te na merel, atunči čačimo-j, de te si o manuš apal palaj solach nasválo vad' kana merel, atunči i solach bangi sas taj o svunto Dej taj i svunto Márija sikhade leske.

Kana žan le Vlašika Rom angla svunto Dejl taj anglaj svunto Márija, atunči si te avel pe kodo báro dôvodo. Kodo atunči-j, kana fogad'in pe dúj manuša kirven, ke kodo le svunto Dejvlestar-i, taj apal kodo kirvo, savo bollel kodoj cignes, ávri lel les andaj bengesko šing ávri, rátij les. Azír andej Vlašika Rom o kirvimo maj báro-j sar o bijav. Po kirvo šaj mondis tejle, de o kerestapo mindík ášol, ke le svuntone Dejvlestar-i.

Si te phenas vi kodo, hod' le Vlašika Rom phíren vi pej Svunti Thana taj kodo sako berš-i. Vi ande Francija sas amendar le Rom, ká sako berš resad'on le but Rom andaj Európa, te dikhen la Sára taj te thoven pe ando páji taj paša kodo d'ouňin. Pale phíren (feri le Vlašika Rom) po Svunto Than andi Čatka ando Ungro. Vi khote d'ou-

svätým pánom Bohom, ktorý je položený na stoličke. Každý má totiž rád svoj život a nikto sa nechce krivou prísahou vložiť do rúk diabla. Lebo všetko raz vyjde najavo - či o desať, o dvadsať rokov. Raz sa ukáže, kto prisahal pravdivo a kto nepravdivo.

Poznám taký prípad - počul som ho od starších Rómov: Jedna Rómka prisahala nepravdivo: "Aby zo mňa mäso padalo! Aby som sčernela ako uhol', ak je pravda, že som bola svojmu mužovi neverná!" A táto krivá prísaha sa jej vrátila: O desať rokov z nej naozaj opadalo mäso a zostala čierna ako uhol'.

Preto sa Rómovia boja prísahy, lebo prísahou dávajú všetko do božích rúk. Ten potom časom ukáže, či dotyčný hovoril pravdu, alebo nie. Ak nie je človek po prísahe chorý alebo ak nezomrie, vtedy bola prísaha pravdivá. Ak však človek po prísahe ochorie alebo ak zomrie, vtedy bola prísaha nepravdivá a za to ho pán Boh a panna Mária potrestali.

Keď idú vlašickí Rómovia pred pána Boha alebo pred pannu Máriu, musia mať na to veľký dôvod - a tým je skutočnosť, keď sa dvaja dohodnú, že sa stanú kmotrovcami. To je totiž božia vôľa, lebo keď ide potom pokrstiť dieťa, vytrhne ho z diablovho rohu, a tým ho spasí. Preto je u vlašických Rómov kmotrovstvo viac ako sobáš. Kmotor sa síce môže zaprieť, no krstným otcom zostáva navždy, lebo to je od Boha dané.

Musíme však spomenúť aj to, že vlašickí Rómovia sa každoročne zúčastňujú rôznych pútí. Naši Rómovia boli aj vo Francúzsku, kde sa každý rok schádza veľa Rómov z celej Európy, aby sa poklonili našej patrónke, svätej Säre. Tam sa vykúpu a vyspovedajú. Vlašickí Rómovia (a to iba oni) sa tiež zúčastňujú púte v Csatke v Maďarsku.

ňin, thoven pe ando svunto páji taj den la svuntoňa Márija louve taj phabáren le báre memefa, azír te žutij le. Paša kodo rudín, hoď te del le bacht taj te žutin lenge nípen, t'aven sasteveste. Khote si dúj vad trín d'ejš, raťáren ávral pej mála vaj andej motora, khelen, bašaven taj dílaben, vorbin, sourakozin jejkhávresa, ke šoha či dikhle pe, taj puškeren khatar sármozij, khatar aven taj anda soske Romen-i.

Amende pe la Nitrako telepo le Vlašika Rom phíren mindík sako berš mila ando Júli po Svunto Than, ká i svunto Márija andi Lehota. Kado sako berš po búčovo-j. Pe kado le Rom kíšlin pe ekh kurko ánglal, kinkeren le báre memefa, save šinaven taj apal phabáren pašaj svunto Márija taj d'ouňin, rudín taj thoven pe ando svunto páji, t'aven sasteveste, te na aven nasvále, t'aven bachtále, taj šon la svuntoňa Márijake vi louve. Varesave Rom anen khejre anda svunto páji, savo apal pen taj mangel penge o sastimo.

Po Svunto Than le Rom žan kurkesko d'ejš, ingren penge khejral techan, varesave vi pijimo, de kodo či pen but, te na maťon po Svunto Than, ke kodo naj mišto. Kodolesa či sikhaven la svuntoňa Márijake, hoď kamen la. Feri ketťi pen, so kesentin pe jejkhávres. Phiraven lake le but luluďa, phabáren le memefa. Naďon šukár-i kodo, kana si khote inke vi šavoura, save rudín taj mangel penge dadenge taj le dajenga o sastimo. Le Rom phiraven pesa le kapi, pe save apal pašťon pi mál taj si khote apal sorro d'ejš. Po Svunto Than či phíren feri le Rom, halem vi le gáže.

Pinžárov ekh ešeto, savo pinžárel sako jejkh Rom amendar. Ekh Rom naďon nasválo sas po jílo, naďon paťalas andej svunto Márija taj kamelas la, hoď das la etcerre biš ezera. Taj kodo nás inke khanči, makhadas la sa ávri taj ke-

I tam sa spovedajú, kúpu vo svätenej vode, obdarúvajú pannu Máriu peniazmi a zapalujú veľké sviečky, aby im pomáhala. Pritom sa modlia za zdravie a šťastie svojich blízkych aj za seba... Pobudnú tam dva až tri dni, nocujú vonku na lúke alebo v autách, tancujú, hrajú a spievajú, hovoria a diškurujú spolu, pretože sa mnohí vidia po prvý raz, a preto sa vypytujú, odkiaľ pochádzajú, odkiaľ prišli a akí sú to Rómovia, tj. z akého rodu.

U nás v nitrianskom regióne sa vlašickí Rómovia pravidelne každý rok v júni zúčastňujú púte k svätej panne Márii v Lehote. Tam sa každý rok konajú hody. Rómovia sa na to pripravujú už týždeň dopredu, kupujú veľké sviečky, ktoré potom zapalujú pri svätej Márii, spovedajú sa a umývajú či kropia svätenou vodou, aby boli zdraví, aby neochoreli a aby mali veľa šťastia. Okrem iných darov dávajú svätej panne Márii aj peniaze. Niektorí Rómovia si svätenú vodu donesú aj domov. Tú potom doma pijú a prajú si zdravie.

Na púť idú Rómovia v nedeľu, pričom si so sebou berú jedlo, niektorí aj alkoholické nápoje, ale nepijú veľa, aby sa na posvätnom mieste neopili, pretože to by nebolo dobré, tým by panne Márii úctu nepreukázali. Vždy si teda pripijú iba na zdravie. Prinášajú tiež veľa kvetov, zapalujú sviečky. Veľmi pekné je to najmä vtedy, keď sú tam aj malé deti, ktoré sa modlia a prosia o zdravie svojich otcov a matiek. Rómovia so sebou nosia tiež deky, na ktorých potom odpočívajú na lúke po celý deň. Na púte nechodia iba Rómovia, ale i Nerómovia.

Viem o jednom prípade, ktorý pozná každý náš Róm. Jeden vlašický Róm bol veľmi chorý, trpel srdcovou chorobou. Bol tiež veľmi zbožný a tak veril v pannu Máriu, že jej venoval naraz dvadsaťtisíc korún. A to nebolo

radas lake vi somnakuni korona, feri te žutij les, te lel teje prá les o nasvalimo. Mejg vi o d'omo šingerelas ávri khatar la, kadej sikhavelas lake páťiv. Nás kodo berš, savo či žalas po Svunto Than - na feri andi Lehota, halem vi ávrejte po Touco, mindenfelej andrej fourura. Hi-jába sas kodo, vi kadej apal múlas taj muklas la terňa romňa taj ekha ša, muklas vi o but barvalimo. Azír fajma múlas, ká kamelas kadejj la svuntoňa Márija taj voun apal dikhlas, sar kamel la, taj las les peske pa kadi luma, ke vi voun kamlas les. Kado fejlo inke andej Vlašika Rom či šundilas khati, hod' o Rom, te keravel la svuntoňa Márijake somnakuni korona po šejro.

Már skirindem, hod' sakone Vlašikone Romes khejre ando kher si but svunti kípura taj le svunti anda porceláni. Šoha či šon pe falos le svuntone Dejvles, so po keresto-j anda kaštes. Kado či dikhem khanikaste. Či žanav mír-i kado, de varesave Rom phenen, hod' kodo feri andi svunto khangeri šol pe taj voun či kamen te mezij lengo kher khangeri. Si te phenas vi kodo, hod' le Vlašika Rom andej khangera či phíren, feri atunči žan, kana žan te bolen le cignes. Andej Vlašika Rom phenel pe ekh vorba: "Andi khangeri taj andej mermunci o rašaj phírel, taj káj phírel o rašaj, khote vi le múle-j." Amáre Rom - či phenav, hod' daran, halem - či kamen pal múle te vorbin. Feder muken le páčasa te núgodin.

Si vi kodo, hod' kana si varekon nasválo, šon paša pe le cigne svunti kípura, hod' azír, te žutij le o svunto Dejl taj svunto Márija, hod' te sastárel le. Kana sast'ol, kinen le báre memela, apal žan ande svunto khangéri, phabáren le taj najisáren le svuntonenge, káj ávri sastárde le.

O svunto Dejl taj suntu Márija nad'on but pomenin pe andej díla. Kodi díli apal maj šukár-i taj la dílasa le Rom

všetko - dal ju ešte krásne vymaľovať a potom jej dal vyhotoviť zlatú korunu, len aby mu pomohla a vyliečila ho z tej choroby. Okolo nej dokonca vytrhával aj burinu - takto jej preukazoval úctu. Nebolo roku, aby nešiel na púť, a to nielen do Lehoty, ale aj inde, do najrôznejších miest na Slovensku. Všetko však bolo márne, po čase mladý Róm zomrel a zanechal mladú ženu a jediná dcéru. Možno zomrel i preto, že nado-všetko miloval a uctieval pannu Máriu, ktorá ho milovala viac ako jeho rodina, a preto si ho povolala k sebe. Taký prípad sa u vlašických Rómov predtým ešte nikdy nestal, aby dal Róm panne Márii vyhotoviť zlatú korunu.

Už som napísal, že každý vlašický Róm má doma veľa svätých obrazov a porcelánových sošiek. Nikdy si však nezavesí na stenu drevený kríž. To som ešte u nikoho nevidel. Neviem, prečo to tak je, ale niektorí Rómovia hovoria, že taký kríž sa dáva iba do kostola, a oni nechcú, aby to u nich doma vyzeralo ako v kostole. Musíme pripomenúť aj to, že vlašickí Rómovia do kostola nechodia, idú iba vtedy, keď krstia malé dieťa. Hovoria totiž: "Do kostola a do márnice chodí farár, a kde chodí farár, tam sú aj zosnulí." A naši Rómovia - nechcem povedať, že sa boja, no - radšej o mŕtvych nehovoria. Nechávejú ich radšej na pokoji, aby odpočívali.

Je tiež pravda, že keď je nejaký Róm chorý, kladú okolo neho malé sväté obrázky, a to preto, aby mu svätý pán Boh a svätá panna Mária pomohli vyliečiť sa. Keď napokon vyzdravie, kúpia veľké sviečky, idú do kostola, zapália ich a ďakujú svätým za to, že ho vyliečili.

Pán Boh a panna Mária sa tiež veľakrát spomínajú v piesňach. Pieseň je potom krajšia a piesňou sa Rómovia

vi rudin, ke sar so phenel pe andi dīlī, phenen le Vlašika Rom avri pengo čačimo. Ande ekh dīlī dīlabel pe: "Dou la Márija memeloura, feri te žutij ma," vad' dīlabel pe: "Žutin, Dejvla le Romenge, pekaj luma pekaj bári..." Náštik bistras či pe kaki dīlī: "Žutin, Dejvla, žutin mure nípos..." Pi áver rig si te phenas, hod' si vi kecave dīla, ká mangel le Rom le svuntone Dejvles, te márel kodolen, save choľajven prej le. Atunči kaki vorba phenel pe: "Márel o Dejl márel, kas kamel te márel." Šaj phenas, hod' kadala vorbasa már kuškeren kodolen, so choľajven prej le. Kana varekon choľajvel pe varekas, atunči le Rom phenen vi kaki vorba, kadi naj andi dīlī: "O svunto Dejl lášo-j, či šijetij, sakoneske sikhavla lesko drom." Kadala vorbasa den pe phenen, hod' sakonske búta o svunto Dejl dikhel taj kacavenge apal palpále boldel kodo, so voun kerel - vad' ano lašimo, vad' ando nasulimo.

Sar so már skirindem, le Vlašika Rom na nadon kamen te vorbin pa svunto Dejl taj pal svunto Márija, ke kodola lenge vádazaj ande lenge trajura, taj sar kon trajij, ta vezetij pe. Kodo apal o Svunto Dejl taj svunto Márija pe lengo tarđuláši lenge pi áver luma dentin. Ame, le Vlašika Rom, le svuntone Dejvleske šavoura sam taj keras feri kadej, sar o svunto Dejl kamel taj i svunto Márija.

ZUSAMMENFASSUNG

Peter Stojka: Pilgertum und Religion bei den Vlach-Roma

Dass er Leben und Gesundheit dem Herrgott verdankt, muss ein Vlach nicht zu Markte tragen. Seine Beziehungen zu ihm werden aus Bildern und Statuen der Jungfrau Maria und Jesus in den Wohnungen und aus Dankesbezeichnungen nach der Genesung und bei bedeutenden Zusammenkünften, aber auch aus der ehrfürchtigen

aj modlia, lebo ako sa hovorí, v piesňach Rómovia vyjavia svoju pravdu. V jednej piesni sa spieva: "Dám panne Márii sviečky, nech mi pomôže..." alebo sa spieva: "Pomáhaj, Bože, Rómom, na celom šírom svete..." Nesmieme zabudnúť ani na pieseň: "Ochraňuj, Bože, ochraňuj moju rodinu..." Na druhej strane treba pripomenúť, že sú aj také piesne, v ktorých Rómovia prosia pána Boha, aby potrestal tých, ktorí sa na nich hnevajú. Vtedy sa spieva: "Trestá Boh trestá, koho chce potrestať..." Možno povedať, že týmito slovami sa preklínajú tí, ktorí sa hnevajú. Ak sa niekto na niekoho hnevá, hovorí sa aj táto veta (aj keď nie už v piesni): "Pán Boh je milostivý, neponáhľaj sa, (ale) každému ukáže jeho cestu." Tieto slová vyjadrujú, že každého počin pán Boh vidí a napokon vráti všetko, čo človek urobil - či dobré, či zlé.

Ako som už napísal, vlašickí Rómovia neradi spomínajú svätého pána Boha a svätú pannu Máriu, lebo oni sú im strážcami a sudcami v živote. A ako budú žiť, tak sa im povedie. A napokon sa im to všetko pred božím súdom na onom svete zráta. My, vlašickí Rómovia, sme božie deti a konáme iba tak, ako to pán Boh a panna Mária chcú.

Hinnahme von Todesfällen deutlich. Mit Ärger, Wut oder Sünde soll Gottes Name nicht in Zusammenhang gebracht werden.

In Gottes Namen wird auch bezeugt und beschworen. Der Autor weiß von einem Fall, wo das Unglück, das zur Wahrheitsbezeugung herbeigerufen wurde, aufgrund der Falschaussage tatsächlich eingetreten ist ("Alles Fleisch möge dir vom Leib fallen, und ich soll kohlschwarz werden, wenn ich meinem Mann untreu gewesen sein soll!"). Von allerhöchster Bedeutung ist aus religiöser Sicht die Annahme der Patenschaft bei der Taufe.

Rómovia na púti v Csatke (Maďarsko)

Foto: Judit M. Horváthová

Z knihy "Az ember csak a maga sorsárul tud beszélni..." - viz rubrika „Recenze - anotace“

An bedeutenden Pilgerstätten in Frankreich, im ungarischen Csatka oder in Lehota wird gebeichtet, im heiligen Wasser gebadet, die heilige Sara, die Patronin der Roma, angebetet, Kerzen werden angezündet, es wird gefeiert. Bekannt ist die Geschichte von dem armen Kranken, der der Jungfrau Maria gar eine goldene Krone angefertigt hat, damit sie seine Gesundung erwirke, woraufhin sie ihn dennoch zu sich gerufen hat.

In der Kirche, und überhaupt in der Nähe eines Priesters, werden Totengeister vermutet, weswegen diese nur zur Kindstaufe aufgesucht werden. Heiligenbildern wird eine gesundheitsfördernde Kraft nachgesagt. Das Liedgut erinnert häufig an den Herrgott.

Alles in allem sind die Vlach-Roma Kinder Gottes, und ihr Leben liegt ganz in seinen Händen.

P. Wagner

DOKUMENT Č. 23 CHARTY 77

Letos si připomínáme dvacáté výročí od vydání dokumentu č. 23 Charty 77 věnovaného Romům. Dokument zpracoval na základě různých materiálů Josef Vohryzek. Požádali jsme ho, aby nám napsal, jak při práci postupoval. Slíbil, ačkoliv v poslední době již téměř neviděl a pomocí televizní lupy mohl číst a psát jen asi hodinu denně. Přinesl dvě stránky - a ty bohužel patří k posledním stránkám, které ve svém životě napsal.

28. srpna 1998 Josef Vohryzek zemřel ve věku 72 let. Jeho činnost jako významného literárního kritika byla zhodnocena v tisku (Lidové noviny 2. 9., MF Dnes 2. 9., Respekt 7. - 13. 9.).

My Josefa Vohryzka známe na prvním místě jako člověka, který nesmírně soucítil s Romy a v anticiganismu viděl nebezpečí, které ohrožuje fenomen humanismu ve všech jeho aspektech. Rasismus podle něho svědčil o zpupné ignoranci, o nedostatku či neprobuzenosti lidských kvalit v člověku a ve společnosti.

Josef Vohryzek zavedl 19. listopadu 1989 představitele romského etnoemancipačního hnutí, JUDr. Emila Ščuku, Jana Rusenka a Vojtěcha Žigu, do prostor, kde se tajně scházelo Občanské Fórum, seznámil je s aktivisty "sametové revoluce" a vlastně nepřímo urychlil spád, jakým se romské hnutí v této době politizovalo. Pro Romano džaniben (č. 4/1994) napsal Josef Vohryzek esej "Dva syndromy rasismu". Do příštího ročníku se chystal napsat další úvahu - "O paralelách postojů vůči Židům a Romům". Bohužel, už k tomu nedorazil.

Josef Vohryzek pocházel z židovské rodiny. Byl jedním z posledních dětí, které se v roce 1940 podařilo vyvézt z protektorátu do Švédska. Tak ušel osudu všech svých ostatních příbuzných, kteří byli zavražděni v Osvětimi. Ze Švédska se vrátil v roce 1950. Po dokončení studia na filozofické fakultě pracoval jako redaktor, překládal ze švédštiny, psal beletrii. Po roce 1968 veřejně vyslovoval nesouhlas se sovětskou okupací a s politickým děním v Československu. Byl propuštěn z místa, nesměl publikovat pod vlastním jménem. Nějakou dobu se živil tím, že rozvážel poštu, později pracoval jako měřič vody. Tato práce mu poskytovala dost času k tomu, aby se intenzivně podílel na aktivitách disentu. Patřil k prvním signatářům Charty 77, v osmdesátých letech byl jejím mluvčím.

Teprve po listopadu 1989 mohl Josef Vohryzek psát a publikovat svobodně. Bohužel, progresivně se mu kazil zrak a to jeho činnost zpomalovalo.

V roce 1996 byl Vohryzek vyznamenán cenou Jana Palacha, v roce 1995 dostal cenu Nadace "Český literární fond" za publikaci "Literární kritiky", v roce 1996 cenu F. X. Šaldy.

K dokumentu Charty 77 o Romech přistupoval Josef Vohryzek nesmírně zodpovědně. Pročetl obrovské množství materiálů z tehdejších komisí pro "řešení otá-

zek cikánského obyvatelstva“, které svědčily o protizákonných a diskriminačních postupech státu vůči Romům. Úryvky jsou v dokumentu č. 23 parafrázovány nebo přímo citovány. Samozřejmě nebylo možno citace specifikovat odkazem na příslušný materiál, protože by to bylo ohrozilo lidi, kteří mu ho tajně opatrovali. Další informace získával Vohryzek přímo v romských rodinách (ponejvíce na Kladně), které ovšem v dokumentu Charty rovněž nemohl jmenovat.

Celý dokument je uložen v našem archivu. V tomto čísle citujeme jen jeho úvod, zbývající části budeme uveřejňovat na pokračování v příštím roce.

Josef VOHRYZEK

POSTAVENÍ CIKÁNŮ-ROMŮ V ČSSR

Dokument Charty 77 - č. 23 ze dne 13. 12. 1978

Dokumenty Charty 77 vznikaly různým způsobem podle okolností, které byly velmi proměnlivé, a ve většině případů už asi není možné jejich vznik zrekonstruovat. Ani v případě dokumentu o Romech v Československu a jejich diskriminovaném postavení nelze jednoznačně říci, jaký je podíl jednotlivých spoluautorů na té či oné části. Nicméně nejdůležitější informace máme stále v paměti.

Na konci roku 1977 nebo na začátku roku 1987 jsem tehdejšímu mluvčímu Charty Václavu Havlovi navrhl, aby Charta 77 vydala dokument o postavení Romů v Československu, protože se mi z kusých a sporadických poznatků a zpráv o nich a o tom, jak žijí, zdálo, že jsou diskriminováni přinejmenším tolik, co my (chartisté), i když jejich diskriminace byla pochopitelně staršího data a ve všeobecném povědomí zapadala do jiných souvislostí. Václav Havel s mým návrhem souhlasil a řekl mi, abych se spojil se Zdeňkem Pincem (*dnes vede Institut základů vzdělanosti, pozn. red.*) a Tomášem Vrbou (*překladačem, v sedmdesátých letech pracoval jako kurátor pro otázky "cikánského obyvatelstva", pozn. red.*). Oba už o podobném dokumentu uvažovali.

Zdeněk Pinc a Tomáš Vrba problémy Romů v Československu znali ze zkušeností sociálních kurátorů, zatímco já žádné zkušenosti neměl. Rozvrhli jsme si téma dokumentu a pustili se do práce. Zdeněk Pinc přispěl hlavně svými zkušenostmi z jednání s různými složkami státní administrativy a Tomáš Vrba získal od svých bývalých kolegů na pražských národních výborech úřední spisy a korespondenci, ze kterých byly průkazné šikany a omezující zásahy do života Romů. I mnozí kritici totalitního režimu je dnes popírají.

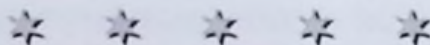
Svou vlastní nezkušenost jsem řešil tím, že jsem vyhledal Milenu Hübschmannovou. Zásobila mě literaturou, ale hlavně pak jsme při pravidelných setkáních po mnoho týdnů bod po bodu celé téma a jeho zpracování probírali.

Dnes, po dvaceti letech, představuje dokument o Romech v Československu velmi užitečný pohled do minulosti. Připomíná problémy, které odpadly, ale při četbě nás napadá, že řada problémů přibyla. Ty, které odpadly, většinou odstranila sama proměna politického systému a právního řádu. Totalitní režim byl natolik nefunkčním anachronismem, že stačilo, aby zkolaboval. S ním se zhroutila i vrchnostenská nadřazenost byrokratické moci. O to více pociťujeme tíhu problémů nových,

kteřé řádná sebevěteřší revoluce odstranit nemůře, protože vznikají z hlubokých atavismů v člověku, z neschopnosti a neochoty porozumět odlišnosti jiných lidí, ze strachu s nimi komunikovat, z pocitu nadřazenosti, který nedovoluje druhého poznávat a vycházet mu vstříc.

Co však nepochybně pominulo a nač onen dvacet let starý dokument hlavně poukazuje, je tehdejší stav naprosté nerovnosti mezi mocí, která diskriminovala, a těmi, kteří touto diskriminací trpěli. Byl to stav řáždodenní bezmoci, bezpráví, řád všemocných proti bezmocným, řád totalitní diktatury, která nad sebou nestrpěla jinou kontrolu a nikomu nepřiznávala důstojnost protihráče.

Dnešní Rom je vtažen do hry, jejíž pravidla mu přinášejí téměř samé nevýhody a pramálo výhod, ale přestal být trpným objektem. Je v té hře protihráčem, který volí své kroky, volí své partnery a své rivaly. Volí ty, kdo ho mají zastupovat, spolupřohoduje o platformách střetů i dialogů. Je to situace s perspektivou, s otevřenou cestou, zatímco situace, o níž hovoří dokument Charty 77 z prosince 1978, byla slepá ulička.

Charta 77, vycházejíc z Ústavy a zákonů, jakož i mezinárodních paktů o lidských právech a Všeobecné deklarace lidských práv OSN, prosazuje od začátku své činnosti zásadu, že lidských práv a demokratických svobod, zaručených právním řádem, mají požívat všichni lidé bez jakékoli diskriminace. Znamená to mimo jiné, že těchto práv a svobod mají požívat lidé bez ohledu na národnostní příslušnost či etnický původ a že příslušnost k určité národnosti či rase nemůže být příčinou omezování či odnětí práv a svobod.

Charta 77 ukázala, že z hlediska lidských práv je řeskoslovenský právní řád rozporuplný, a to jak v oblasti příslušných zákonných a jiných právních ustanovení, která práva občanů vyhlašují a popisují, tak v oblasti zákonných záruk těchto práv; ukázala rovněž mnohokrát, že denní praxe státních a společenských orgánů a institucí často popírá lidská práva, která se řeskoslovenský stát zavázal respektovat na mezinárodním fóru, ale i občanská práva vyhlášená Ústavou a zákony.

Tento dvojí neutěšený stav - právního řádu a denní praxe - nás nezavuje povinnosti vyslovit kritický názor na takové porušování lidských práv, které souvisí méně s politickými poměry v zemi než např. politická diskriminace v povolání, zaměstnání nebo trestní postih osob pro projevy jejich přesvědčení.

Takové méně politické, a proto méně zjevné porušování lidských práv vidíme v diskriminaci cikánských spoluobčanů (Romů), o jejichž společenském postavení - zejména z hlediska porušování právního řádu - vypracovala skupina signatářů Charty 77, zabývající se problémy menšin, právní úvahu. Jejím zveřejněním chceme podnítit diskusi o této otázce a vyvolat zájem o problémy Romů. Uvědomujeme si přitom, že jejich postavení ve společnosti ovlivňuje celá řada faktorů, a proto vyzýváme všechny, kdo mohou přispět k osvětlení těchto otázek ve snaze pomoci zlepšit životní podmínky a společenské postavení Cikánů-Romů, aby se do tohoto společného úsilí zapojili.

Domníváme se zároveň, že samotní Romové se budou snažit prosazovat svá občanská, politická, sociální, kulturní a hospodářská práva. Zjišťujeme, že po admi-

nistrativním zrušení Svazu Cikánů-Romů není v této zemi romská organizace či instituce, která by hájila jejich zájmy. (Neexistuje ani neromská instituce tohoto druhu). Založení takové organizace pokládáme za velmi potřebné. Chceme přitom zdůraznit, že řešení otázky nevidíme v prosté integraci romského obyvatelstva do společnosti (a ve vytváření podmínek pro tuto integraci). **O tom, zda mají Romové splynout s většinovým obyvatelstvem, přijmout beze zbytku jeho civilizační hodnoty a ztratit svou etnickou identitu, mohou totiž rozhodnout jen oni sami.** Jen oni sami mohou rozhodnout o stupni této integrace, pokud ji přijmou. Tomuto rozhodování je vystaveno romské obyvatelstvo stále a vlastně každý Rom po celý život. Je na většinovém obyvatelstvu a orgánech státní moci, aby vytvořily důstojné podmínky pro toto rozhodování a aby přispěly k atmosféře vzájemného pochopení.

K tomu také míří závěry úvahy a praktické kroky, jimiž by řešení romské otázky v Československu mohlo započít. Charta 77 předkládá tuto úvahu veřejnosti i čs. úřadům jako podklad k diskusi.

Václav Havel
Dr. Ladislav Hejdaček
mluvčí Charty 77

RÉSUMÉ

Présentation de Josef Vohryzek

Dissident, Josef Vohryzek fut interdit de publication à partir de 68, et ce, à cause de ses prises de position contre l'intervention soviétique et les réactions de l'État tchécoslovaque.

Mais cette interdiction ne l'empêcha pas d'écrire dans l'ombre et de continuer d'exprimer son avis et ses pensées sur des phénomènes qui traversaient sa société. Ainsi, il défendit la cause tzigane, dénonçant le racisme qui touchait les Roms comme un mal qui met en danger l'humanisme dans tous ses aspects. C'est le signe de l'ignorance de l'homme, il témoigne d'une absence de qualités humaines ou de leur mise en veilleuse, à l'échelle d'un individu ou de toute une société, expliquait-il.

Après la révolution de velour, il fit sortir les représentants de mouvements roms de l'ombre, et participa à leur politisation.

Lui même, issu d'une famille juive, et échappé de justesse à l'holocauste, il aurait aimé tracer les parallèles entre la haine antisémite et celle qui touche les Roms, dans un dernier livre. Mais la mort l'a emporté avant qu'il ne puisse réaliser ce dernier projet.

Génèse d'une idée.

L'idée de rédiger des articles concernant les Roms dans la Charte 77 est apparue à la suite de remarques sporadiques. Elles se faisaient l'écho de cas particuliers, de témoignages singuliers.

Mais ceux-ci, d'une manière générale, laissaient à penser que les Roms étaient discriminés au moins autant que les dissidents signataires de la Charte. Toutefois si la discrimination était un pont entre intellectuels dissidents et Roms, les motifs de cette discrimination différaient, dans le sens où, pour le cas des Roms, ils plongeaient leurs racines dans un inconscient collectif lointain et ancien mais toujours présent. Les contextes n'étaient pas les mêmes.

Pour arriver à comprendre ce problème, Josef Vohryzek s'est entouré de personnes, telles que Zdeněk Pinc et Tomáš Vrba, qui étaient en contact avec des fonctionnaires du ministère des affaires sociales. Une étude des archives de ce ministère leur prouvèrent qu'effectivement, les Roms étaient victimes de discrimination, limitant leur liberté individuelle.

Pour comprendre l'autre côté, c'est à dire la position des Roms, il eut recours à Milena Hübschmannová.

Vingt ans plus tard, Josef Vohryzek estime que l'intérêt de ce document aujourd'hui est de témoigner sur la situation des Roms à cette époque. C'est un regard très utile sur le passé, explique-t-il.

Hier et aujourd'hui.

Mais ce n'est pas uniquement un document historique, puisque toute une série de problèmes d'alors a pu survivre aux changements politiques. Ils n'ont pu être écartés, car ce ne sont pas des problèmes purement politiques, mais ils sont nés

des vieux atavismes ancrés au plus profond de l'homme: sa peur de l'autre.

A l'époque le problème résidait dans la grande inégalité qui partageait le pouvoir et ceux qui subissaient ses discriminations: il s'agissait d'impuissance quotidienne, d'injustice, de la loi de l'omnipuissant contre celui qui n'a aucun droit. Le pouvoir ne supportant pas l'idée d'adversité. Aujourd'hui, les lois ne sont pas nécessairement plus favorables aux Roms, mais ils ont le choix: ils peuvent choisir leurs partenaires et leurs adversaires, ils peuvent choisir ceux qui les représentent et peuvent participer à des plateformes de discussions. Leur situation à l'époque de la Charte était dans une impasse, aujourd'hui elle a une perspective.

La Charte voulait dénoncer les violations de droits de l'homme, tels que l'a défini l'ONU et auxquelles se conforment les lois. Or le système juridique lui, n'est pas toujours conforme à ses applications dans la vie quotidienne. Et le problème des Roms, par exemple, montre l'anachronisme entre la pratique quotidienne du droit et la

législation - sachant que le premier détourne le second. Dans ce contexte, il est particulièrement difficile de dénoncer une violation des droits de l'homme, lorsque celle-ci n'a pas de caractère politique. Or, justement, la discrimination des citoyens tsiganes est une violation des droits de l'homme, mais elle ne se fait pas à un niveau politique, elle en est donc d'autant plus incidieuse.

Leur situation dans notre société est influencée par toute une série de facteurs que Josef Vohryzek se propose ici d'énumérer et d'expliquer pour mieux comprendre le problème.

Enfin, il apparaît primordial qu'ils puissent défendre leurs droits civiques, politiques, culturels, sociaux et économiques. Aussi, eux seuls peuvent décider des formes que pourra prendre leur intégration à la communauté majoritaire. S'agit-il d'adopter tous leurs us et coutumes et de renoncer à leur identité ?

Par les questions qu'elle pose, cette Charte voulait poser les bases d'une discussion. Elle peut toujours les poser.

S. Cirac

Dieter W. HALWACHS, Michael WOGG

SVATBA ČARODĚJNIC

O Tschohanengero Bijav (Svatba čarodějnic) je první ze sebraných pohádek burgenlandských Romů uveřejněná v rámci projektu "Kodifizierung und Didaktisierung des Roman", který probíhá od roku 1994 (viz článek D. W. Halwachs: Romové v Burgenlandu v R. Dž. č. 1/94).

Pokles používání romštiny a s tím spojený úpadek jazykové kompetence u mladších generací Romů v posledních desetiletích má s největší pravděpodobností za následek nízký počet "tradovaných" pohádek. Maximálně jich lze do této skupiny zařadit 20. Rovněž málo je i překladů, případně adaptací umělých pohádek z různých sbírek (Grimm, Andersen atd...).

*U předloženého textu se v žádném případě nejedná o pouhou transliteraci jazykově spontánního vyprávění, ale o kompilovanou a z různých variant přepracovanou pohádku. Při vyprávění pohádek dochází často ke "code switching" (přepínání kódů), tj. přechodu do němčiny. Německé vstupy nahrazujeme romskými částmi z jiných variant pohádky. Další zásah je do lexika, kdy výpůjčky z němčiny jsou nahrazeny staršími lexémy (v první řadě původními slovy), podobně jako je v gramatické rovině nahrazena (z němčiny převzatá) analytická tvorba pádů syntetickou. K tomu dochází vždy ve spolupráci, případně pod kontrolou jazykově kompetentních spolupracovníků, přičemž základní zásadou je akceptovatelnost modifikace samotnými Romy. Tím je mj. zaručeno, že tradiční romský styl vyprávění, jakož i interference německých dialektů na romštinu zůstanou zachovány, jako je tomu v případě obratu: **Kana epaschi rat use dschalahl.** - "Jak přišla půlnoc." Zde se jedná o přenos německého nářečního idiomu "als es auf Mitternacht zugging" do romštiny, přičemž jak syntax, tak i typicky romské sloveso - **use dschal** "přijít k", je klasifikováno jako interference německých dialektů.*

V tomto případě pocházejí kompilované texty především od rodiny Horvathů z Poshliny, popřípadě Erby (něm. Oberwart). Zároveň jsou zmíněny některé rozdíly týkající se samotné varianty, jako je například závěr pohádky: Zatímco v jednom případě se závěrečná pasáž odehrává mezi matkou a synem, kdy se peníze, koláče a víno promění v žáby, kamení a špinavou vodu a syn "ještě dlouho myslí na krásnou čarodějnici, hledá ji, ale již nikdy více nenalezne," v druhé variantě tento závěrečný motiv chybí. Místo matky a syna zde vystupuje muž se svou ženou a peníze, koláče i víno se mění v koňský trus. K tomu představuje vypravěč této varianty - oproti jiným vypravěčům - pohádku jako skutečnou událost ze života svého otce, který popsane činnosti vykonal a zároveň byl známým houslistou. Otcův zážitek mu byl - podle jeho tvrzení - vyprávěn matkou. Ta událost dosvědčila, neboť se jí v samém závěru účastní.

O TSCHOHANENGERO BIJAV

Anglo but berscha dschivlahi jek schukar, terno, kalo Rom. Odole sina grastano verda, taj odoleha upri roas dschalahi, use jek gav use ka. O pirtscha kerlahi le gadschenge, taj lengere tschurtscha taj katscha morlahi. Kiratiskero ando mojakero upre pri hegeduja cidlahi. Saj schukar dschila cidlahi, hot o manuscha andri voja asnahi taj te rovnahi. Akor mindig i cili rat khelnahi taj dschilavnahi.

Jek di, priko vescha ladlahi taj priko ritscha, use jek gaveste pelo, kaj dugo poschtito prik dschalahi. Kada oda poschtito ar sina, use bari len pelo, kaj jek baro kher usar terdo sina. Oda kher sa pherdo sina bokretenca. Akan gondolintscha peske o Rom: "Tschak jek kher terdschol adaj, ande dscha. Schaj hi la gadscha buti mange." Hat ande gelo, taj i gadschi korkore kher sina, schukar dschuvli li sina, taj le Romeske igen tecintscha. "Del tuha", ov palikertscha lake, "nan tut buti mange? Me pirtscha kerav taj o katscha taj o tschurtscha morav." - "He", i gadschi phentscha, "dosta buti hi man tuke." But pirtscha, katscha taj tschurtscha leske antscha te kerel, taj o Rom cilo di buti kerlahi.

Kirati i gadschi phentscha leske: "Rom, adi igen flajsi salahi, av, besch orde, ha manca. Te kameha, akor pedari rat schaj atsches adaj. Ando tikno kheroro schaj sojs." Khino sina o Rom, sik haja, taj akor te sol peske gelo. Ham na dschanlahi, use kaste priki rat atschino. Mint oja schukar dschuvli tschohani sina, so na sovlahi i cili rat. Lavlahi pe anglo gledalo, khelahi, molinlahi taj keresti tschalavlahi, oda dschi ratschaha afka dschalahi. O Rom na dschanlahi nischta na pal oda. Ratschaskero meg te hal le dija, taj paloda potschintscha le.

Taj akor o Rom use pro grastano verda gelo taj ande aver gav ladija. Odoj but khera sina taj te mojakero. Dosta buti peske lakla te kerel, taj te but loj odija. Kirati gelo ando mojakero, taj kada o nipo le dikle, vristschande leske: "Av, Rom, cide amenge upre tri hegeduja!" Hat o Rom kesdintscha te cidel, taj o dschuvla le murschenca khelnahi, dschilavnahi, taj sa le igen vojatar sina. Taj afka niko na dikla odola dschuvla ande te al, so tschohani sina.

Kada epaschi rat use dschalahi, uprefkar o mojakero sa bare mulhiha pherdo sina. Taj i tschohani le Rome leskere grastane verdaha lija taj fuat urtschani, maschkare ande bare karende ande. Mentisch odala kare sa bokretnge ule, taj o bura prade pumen. Palal sina, upre rito, schukar terne dschuvla pumare murschenca. Sa le imar uscharnahi. Akan i tschohani phentscha leske: "Rom, cide amenge! Latsche tuke potschinaha." O Rom kesdintscha te cidel, taj mulatinahi taj khelnahi dschi ratschaha. Paloda potschinde le, but loj le dine. Taj akor lija o Rom pro grastano verda taj khercu peske ladija.

Kada leskeri Romni le dikla, bari voja la sina: "Mro mursch", vristschantscha, "kaj salahi arija?" - "Jaj Romni! Antschom tuke but loj, av, dik!" Taj akan, sar kamlahi o loj andre pre poschitscha ari te lel, so iste dikel? Tschak grastano khul leste ande sina. Akan phutschla: "Romni, kaj somahi?" Taj i dschuvli ari geli taj palo gra kamlahi te dikel. Bare atschenca iste diklahi, hot o grasteskere bal khudime sina. Akan i Romni mentisch

dschantscha, kaj lo sina. Phentscha leske: "Mro mursch, tut i tschohani peha ledschija, taj upre tschohanengero bijav salahi."

Varianta závěrečné části:

Paloda potschinde le, but loj le dine, taj dine le te pekiye taj te mol vasch pri muschika. Taj akor lija o Rom pro grastano verda taj khercuť peske ladija.

Kada leskeri daj le dikla, bari voja la sina. Vristschantscha leske: "Kaj salahi saj dur, mro tschau?" - "Jaj Mama, me tuke antschom but loj, pekiye taj te mol, av, dik." Sar kamlahi o loj andre pre poschitscha ar te lel, uprefkar so dikel, tschak tikne dschambi leste sina, taj o pekiye bara, taj i mol melalo paj sina. Akan phentscha lo: "Mama! Kaj somahi me? Dik, te mre grasteskere bal hi khude. Me na dschanav so manca sina." Leskeri daj mentisch dschantscha kaj lo sina. Phentscha leske: "Mro tschau, tut i tschohani peha ledschija, taj tu upre tschohajengero bijav salahi. Taj so tut dine, sa facauberim hi."

Meg dur gondolinlahi o terno Rom upri schukar tschohani, taj mindig la rodlahi, ham schoha na lakla la buter.

SVATBA ČARODĚJNIC

Před mnoha lety žil jeden krásný, mladý, černý Rom. Měl koňský potah, se kterým se vydával na cesty od vesnice k vesnici. Sedlákům spravoval hrnce a také brousil nože a nůžky. Večer hrával po hospodách na housle. Hrál tak překrásné písně, že se lidé od radosti smáli i plakali. Protancovali a prozpívali pak celou noc.

Jednoho dne jel přes lesy a luka, přijel k vesnici, přes kterou vedla dlouhá cesta. Na konci té cesty narazil na řeku, u níž stál velký dům. Ten dům byl celý porostlý růžemi. Tu si Rom pomyslel: "Stojí zde jen jeden dům, vejdu dovnitř. Snad pro mě gádžovka najde nějakou práci." Vešel tedy dovnitř, kde našel samotnou gádžovku. Byla krásná a Romovi se velmi líbila. "Bůh s tebou," pozdravil ji, "nemáš pro mě nějakou práci? Spravuji hrnce a brousím nůžky a nože." - "Ano", odpověděla žena, "mám pro tebe dost práce." Přinesla mu mnoho hrnců, nůžek a nožů k opravě a Rom měl celý den co dělat.

Večer mu gádžovka řekla: "Rome, dnes jsi byl velmi pilný, pojď, posad' se sem a povečeř se mnou. Jestli chceš, můžeš u mě také přenocovat. Můžeš spát v malé světničce." Rom byl unavený, rychle se najedl a pak se uložil k spánku. Nevěděl ale, u koho to přenocoval. Ta krásná žena byla totiž čarodějnice a celou noc nespala. Před zrcadlem se česala, tancovala, modlila se a křížovala, a tak to šlo až do rána. O tom neměl Rom ani zdání. Ráno mu ještě dala snídani a potom zaplatila.

Nato šel Rom ke svému povozu a vydal se do další vesnice. Zde bylo mnoho domů a také hospoda. Našel dost práce a vydělal rovněž hodně peněz. Večer šel do hospody, a jakmile ho lidé spatřili, volali na něj: "Pojď, Cikáne, zahraj nám na housle!" A tak začal Rom hrát. Ženy tancovaly s muži, všichni zpívali a byli šťastni. A tak si nikdo nevšiml, že dovnitř vstoupila ona žena, čarodějnice.

Jak přišla půlnoc, byl hostinec náhle plný husté mlhy. Čarodějnice popadla Roma spolu i s jeho povozem a letěla s ním doprostřed velikého šípkového plotu. V tom

okamžiku začaly šípky kvést a keře se rozestoupily. Za nimi stály na louce krásné ženy a jejich muži. Všichni jej již očekávali. Tu řekla čarodějnice Romovi: "Rome, zahraj nám! Dobře ti zaplatíme." Rom začal hrát a slavilo se a tancovalo až do rána. Potom mu zaplatili. Dali mu mnoho peněz. Rom vzal svůj povoz a vydal se k domovu.

Jak ho uviděla jeho žena, velmi se zaradovala: "Muži můj," zvolala, "kdes byl tak dlouho?" - "Ach, ženo, pojď sem, podívej se! Přinesl jsem ti spoustu peněz." A když chtěl vytáhnout peníze z kapsy od kalhot, co uviděl? Měl v ní pouze koňský trus. A tak se zeptal: "Ženo, kde jsem to byl?"

I vyšla jeho žena ven, aby se podívala na koně. S vytřeštěnýma očima zpozorovala, že má zapletenou hřivu. V tu chvíli žena věděla, kde byl. Řekla mu: "Můj muži, čarodějnice tě unesla a tys byl na svatbě čarodějnic."

Varianta závěrečné části:

Dali mu mnoho peněz a také jídlo a víno za jeho muziku. Rom vzal povoz a vydal se k domovu.

Jak jej uviděla jeho matka, velmi se zaradovala. Zavolala na něj: "Kde jsi byl tak dlouho, synu můj?" - "Ach, matko, pojď sem, podívej, přinesl jsem ti mnoho peněz, jídlo a také víno." Jak chtěl peníze z kapsy vybrat, co znenadání uviděl? Měl v ní jen malé žáby, jídlo se změnilo v kamení a víno ve špinavou vodu. Zeptal se: "Matko, kde jsem to byl? Podívej, i hřiva mého koně je zapletena. Nevím, co se se mnou dělo." Jeho matka hned věděla, kde byl. Řekla mu: "Dítě moje, čarodějnice tě vzala k sobě, hrál jsi na svatbě čarodějnic. A vše, co ti daly, je začarované."

Ještě dlouho myslel mladý Rom na krásnou čarodějnici, stále ji hledal, ale již nikdy nenalezl.

DIE HEXENHOCHZEIT

Vor vielen Jahren lebte ein schöner, junger, schwarzer Rom. Dieser hatte einen Pferdewagen, und mit dem ging er auf die Reise, von einem Dorf zum andern. Für die Bauern reparierte er die Töpfe, und er schärfte ihre Messer und Scheren. Abends spielte er im Gasthaus auf seiner Geige. Er spielte so schöne Lieder, daß die Leute vor Freude lachten und weinten. Sie tanzten und sangen dann stets die ganze Nacht.

Eines Tages, er fuhr durch die Wälder und über Wiesen, kam er zu einem Dorf, durch das eine lange Straße führte. Und am Ende dieser Straße kam er zu einem Fluß, an dem ein großes Haus stand. Dieses Haus war ganz von Blumen bedeckt. Da dachte sich der Rom: "Hier steht nur ein Haus, ich werde hineingehen. Vielleicht hat die Gadschi Arbeit für mich." Er ging also hinein, und die Gadschi war allein zu Hause, sie war eine schöne Frau und gefiel dem Rom sehr. "Gott mit dir", grüßte er sie, "hast du nicht Arbeit für mich? Ich repariere Töpfe und schleife die Scheren und Messer." - "Ja", antwortete die Frau, "ich habe Arbeit genug für dich." Sie brachte ihm viele Töpfe, Scheren und Messer zum Bearbeiten, und der Rom hatte den ganzen Tag zu tun.

Abends sagte die Gadschi zu ihm: "Rom, du warst heute sehr fleißig, komm, setz dich her, iß mit mir. Wenn du willst, kannst du auch bei mir übernachten. Im

kleinen Zimmer kannst du schlafen.“ Müde war der Rom, er aß schnell und legte sich dann schlafen. Aber er wußte nicht, bei wem er übernachtete. Denn diese schöne Frau war eine Hexe, die die ganze Nacht nicht schlief. Vor dem Spiegel kämmte sie sich, tanzte, betete und bekreuzigte sich, das ging so bis zum Morgen. Der Rom wußte nichts davon. Am Morgen gab sie ihm noch Frühstück, und danach bezahlte sie ihn.

Der Rom ging daraufhin zu seinem Pferdewagen und fuhr in ein anderes Dorf. Dort gab es viele Häuser und auch ein Gasthaus. Er fand genug Arbeit, und verdiente auch viel Geld. Abends ging er ins Gasthaus, und als die Leute ihn sahen, riefen sie ihm zu: “Komm, Zigeuner, spiel für uns auf deiner Geige!“ Der Rom begann also zu spielen, und die Frauen tanzten mit den Männern, sie sangen und waren alle glücklich. Und so sah niemand jene Frau hereinkommen, die eine Hexe war.

Als es auf Mitternacht zuing, war das Gasthaus plötzlich voll mit dichtem Nebel. Die Hexe nahm den Rom samt seinem Wagen mit und flog mit ihm mitten in eine große Dornenhecke hinein. Sogleich wurden all die Dornen zu Blumen, und die Sträucher öffneten sich. Dahinter waren, auf einer Wiese, schöne Frauen mit ihren Männern. Sie alle erwarteten ihn schon. Da sagte die Hexe zum Rom: “Rom, spiel für uns! Wir werden dich gut dafür bezahlen.“ Der Rom fing an zu spielen, und sie feierten und tanzten bis in den Morgen. Nachher bezahlten sie ihn. Sie gaben ihm viel Geld. Und dann nahm der Rom seinen Pferdewagen und fuhr heimwärts.

Als ihn seine Frau sah, freute sie sich sehr: “Mein Mann“, rief sie, “wo bist du solange gewesen?“ - “Ach Frau, komm, schau! Ich habe dir viel Geld gebracht.“ Und nun, als er das Geld aus seiner Hosentasche herausnehmen möchte, was muß er sehen? Er hatte nur Pferdedreck dabei. Da fragte er: “Frau, wo bin ich gewesen?“

Und die Frau ging hinaus und wollte nach dem Pferd schauen. Mit großen Augen mußte sie sehen, daß die Haare des Pferdes geflochten waren. Nun wußte die Frau aber gleich, wo er gewesen war. Sie sagte zu ihm: “Mein Mann, dich hat die Hexe fortgetragen, und du bist auf einer Hexenhochzeit gewesen.“

Variante des Schlußteils:

Sie gaben ihm viel Geld, schenkten ihm auch Bäckereien und Wein für seine Musik. Und dann nahm der Rom seinen Pferdewagen und fuhr heimwärts.

Als ihn seine Mutter sah, freute sie sich sehr. Sie rief ihm zu: “Wo warst du so lange, mein Sohn“ - “Ach Mama, komm, schau, ich habe dir viel Geld, Bäckereien und auch Wein mitgebracht.“ Wie er das Geld aus der Hosentasche rausnehmen will, was sieht er plötzlich, er hatte nur kleine Frösche bei sich, die Bäckereien waren Steine und der Wein schmutziges Wasser. Nun sagte er: “Mama! Wo war ich? Schau, auch die Haare meines Pferdes sind geflochten. Ich weiß nicht, was mit mir war.“ Seine Mutter wußte gleich, wo er gewesen war. Sie sagte zu ihm: “Mein Sohn, dich hat die Hexe mit sich genommen, und du bist auf einer Hexenhochzeit gewesen. Und was sie dir gegeben haben, ist alles verzaubert.“

Noch lange dachte der junge Rom an die schöne Hexe, und immer suchte er sie, aber er hat sie niemals mehr gefunden.

S podobným útvarem lidové slovesnosti se setkáváme i u slovenských Romů. Jako reprezentativní vzorek lze uvést "povídku" publikovanou v útlé sbírce povídek Heleny Demeterové **Rom ke Romeste drom arakhel** pod názvem "Jak naši hráli čertům". Do role vypravěče se staví vnučka jednoho z aktérů. Snaha o věrohodnost je patrná tím, že jsou účastníci přesně uvedeni. Čarodějnice zde nahradili čerti, kteří - téměř shodně s uváděnou pohádkou - touží, aby jim Romové zahráli, a odváží je - tentokrát však po dohodě - do pekla. Dědeček se svými bratry záhy zjišťuje, kde se nachází. Navíc se zde objevuje moralizující rozměr v podobě setkání s nejbohatší statkářkou vesnice (snad reprezentující romský stereotyp Neroma), která za svou lakotu pyká v pekle a vzkazuje své rodině, aby nebyli takoví jako ona. Zároveň Romům pomáhá, radí jim, aby si nebrali peníze, ale uhlí a listí. To se doma promění v zlaté kamínky. Statkářčina lakota je v samém závěru nepřímo konfrontována se štědrostí Romů, kteří své peníze použijí na hostinu pro hladovějící Romy.

Překladaelé M.A. a M.H., použili v podtitulku pro výraz **paramisa** českého ekvivalentu "povídky" a vyhnuli se - ať už podvědomě či záměrně - výrazu "pohádky".

Tohoto výrazu ovšem použili P.H. a M.W. v úvodní poznámce o projektu sběru romských pohádek. Pro německé slovo "Märchen" není vhodnějšího překladu než "pohádky". Tím velmi plasticky vystoupil zajímavý, ne však příliš podstatný problém umístění těchto útvarů do již vytvořených literárních kategorií.

Do tohoto nejasně vymezeného prostoru na rozhraní mezi pohádkou a povídkou (či příběhem) spadá i pro Romy velmi specifický subžánr pojednávající o **mulech** - mrtvých, přízracích.

Mulové se zjevují ve světě živých z velmi rozličných důvodů a v mnoha podobách. Někteří chodí strašit ty, co jim za života jakýmkoliv způsobem ublížili, případně přicházejí, aby utěšili své blízké, kterým je ubližováno, aby si vzali, co jim blízcí zapomněli či odepřeli vložit do hrobu, anebo se pouze vyskytují v určitou hodinu tam, kde zemřeli (brání své teritorium). Někdy se ale mohou objevit proto, aby blízkému a milovanému člověku skrytě naznačili blížící se vlastní smrt.

Samotnou hlavní postavou - **mulem** - končí výčet všeho fantastického a do jisté míry pohádkového. Hlavní charakteristikou, kterou se tento subžánr odlišuje od pohádek, je velmi zřetelný záměr přesvědčit posluchače o pravdivosti předkládané události. Vypravěč je buď součástí příběhu, osobně se s **muly** - jak tvrdí - setkal, nebo mu byl příběh vyprávěn důvěryhodnou osobou z okruhu nejbližší rodiny. Svět, do něhož děj situuje, se neliší od každodenního života Romů (obstarávání jídla, sázky, muž bije ženu, krádež slámy...). I uváděná místa a osoby jsou posluchačům dobře známy a doplnění drobných, nepodstatných údajů umocňuje přesvědčení, že nejde o smyšlený děj.

Důvodů pro tento narativní postup může být několik. Vypravěč se snaží docílit co největšího úspěchu u obecnstva a pocitu strachu, které vyvolá co nejvěrohodnějším vyprávěním, jsou jistě dobrým důkazem. V části publikovaných příběhů lze ovšem vystopovat i jakousi zastřenou didaktickou pointu: Všechny zlé skutky nám budou dotyčným, kterému bylo ublíženo, vráceny.

Radovan Sibrť

Svetislav KOSTIĆ

O DVOU INDICKÝCH POJMENOVÁNÍCH JINÝCH ETNIK

0. V romštině se příslušníci jiných etnik neboli Neromové nejčastěji označují výrazy **gadžo** a **goro**. Obě pojmenování jsou indického původu, ačkoli v indickém kontextu mají poněkud jiný význam.

1.0. Pojmenovací jednotka **gadžo** se vztahuje obecně na Neromy a odkazuje na příslušníky etnika žijícího usedlým způsobem na vesnici - na rozdíl od Romů, kteří převážně kočovali. Většina romských slovníků uvádí pod heslem **gadžo** ve dle významu 'Nerom', také 'sedlák', 'vesničan'. Uhlik (1983) řadí k výrazu 'sedlák' romské ekvivalenty **gavutno**, **gavehko**, **gaveskero**, **gadžo**. Všechna tato podstatná jména jsou odvozena od substantiva **gav** 'ves', 'vesnice'. U prvních tří je etymologie velmi jasná: Jsou tvořena přímým odvozováním od **gav**, a to přidáním romských adjektivních sufixů **-utno/-utni**, **-ehko/-ehči**, **-eskero/-eskeri** (Uhlik, v gurbetské a arlijské romštině), **-esko/-eski**, **-utno/-utni** (Boretzky, v romských dialektech jihovýchodní Evropy: **gavésko/gavutnó** - adj. 'vesnický', 'venkovský'; m - 'sedlák', 'vesničan', 'zemědělec', **gaveski/gavutni** f - 'selka', 'vesničanka') nebo **-unó/-uní** (Calvet, v kalderašské romštině: **gavunó** m - 'sedlák', 'vesničan', **gavuní** f - 'vesničanka'). Slovník slovenské romštiny (Hübschmannová a kol.) uvádí **gaveskero** a **gavutno** pouze jako přídavná jména s významem 'vesnický'.

1.1. Poněkud méně průhledná je etymologie substantiva **gadžo**, ačkoliv je toto pojmenování nejrozšířenější, neboť je doloženo v lexikonu všech romských dialektů v Evropě. Jeho význam se jednoznačně vztahuje na obyvatele vesnice: Hübschmannová a kol. **gadžo** - 'Nerom', 'neromský vesničan', 'sedlák', Calvet **gažó** - 'Necikán', 'sedlák', Boretzky **gadžó** - 'Necikán', 'manžel', 'sedlák', 'vesničan', 'pán', 'hospodář'. Messing však uvádí jako jediný význam substantiva **gadžó** - 'Nerom'. Obdobně **gadži** označuje 'vesničanku', 'selku', 'Neromku'.

Druhotný význam substantiv **gadžo** a **gadži** je 'manžel' a 'manželka' neromského původu, ale v některých olášských dialektech označuje i romského manžela a romskou manželku.

Většina autorů etymologii slova **gadžo** buď neuvádí (Turner, Calvet, Messing a sd.), anebo jeho původ hledá v indickém výrazu pro 'hospodáře', a to z prákrtského **grhja** 'domácí', 'vztahující se k domu'. Tak např. Boretzky odvozuje: **gadžó** < staroind. **grhja** < střed. ind. ***gaddžha** ze sanskr. < **gaja** 'domácnost'.

1.2. Uvedenou etymologii je třeba rozhodně odmítnout. Výraz **gadžo** vznikl z: původního kompozita, které označovalo 'vesničana', 'sedláka'. Teprve v kontaktu s: cizím, mimoindickým prostředím nabyl významu 'Nerom'. Původní kompozitum

je doloženo v sanskrtu a v prákrtech. Vyvinulo se ze staroindického kompozita **grámadža**, složeného z **gráma** 'vesnice' (hindsky **grám**, **gáⁿv**, romsky **gav**) a z morfému **-dža**, který se běžně vyskytoval na konci slovní složeniny a označoval 'původ', 'zrod'.

Uvedme několik podobných složenin: **pankadža** - 'lotos' (dosl. 'vzniklý v blátě'), **agradža** - 'starší bratr' (dosl. 'narozný před'), **anudža** - 'mladší bratr' (dosl. 'narozný po'), **dvidža** - 'dvojzrozenec' (ozn. příslušníků vyšších společenských stavů, kteří se 'po druhé narodí' při iniciaci), **andadža** - 'pták', 'had' (dosl. 'narozný z vejce').

Poznámka:

Sufix **-dža** vznikl ze slovesného kořene **džan-**, **džájate** 'narodit se'. Není to však jediný jednoslabičný sufix používaný na konci kompozit a odvozený od slovesného kořene. Jemu podobné jsou sufisy: **-da** ('dávající', 'poskytující'), odvozený od slovesa **dá-**, **dadáti** ('dát'), **-ga** ('pohybující se'), odvozený od slovesa **gam-**, **gaččhati** ('jít', 'chodit'), **-pa** ('ochraňující'), odvozený od slovesa **pá-**, **pálajati** ('ochraňovat') a jiné. Ty se vyskytují např. v kompozitech: **sukhada** - 'poskytující štěstí', **vihaga** - 'pták' (dosl. 'pohybující se na obloze/ve vzduchu'), **nrpa** - 'král' (dosl. 'ochraňující lid').

Druhá část kompozita **gadžo** - sufix **-džo** vznikl z původního **-dža**. Staroindická podstatná jména na **-a** (v mužském rodě na **-ah**) se realizují v novindických jazycích dvojím způsobem: a) ve většině hindských dialektů a v paňdžábštině končí na **-á** (např. hindské **larká** - 'chlapec', **bakrá** - 'kozel'), b) v některých hindských dialekttech, v marvárštině, v konkanštině, gudžarátštině a též v romštině končí na **-o** (např. romské **raklo** - 'neromský chlapec', **bakro** - 'kozel').

1.3 Podstatné jméno **gadžo** se tedy vyvinulo ze staroindického **grámadža** > **gráⁿdž** (elisi krátkých [a] na konci morfů) > **gráⁿvdž** > (oslabením nosovky v slabice **-áⁿ**, její transformací v nazalizovaný vokál **-áⁿ** a posléze diftongizací > [áⁿv/áⁿo]) > **gáⁿvdž** (elisi [r]) > **gádža** (ztrátou nosovosti a dediftongizací) > **gadžo** (změnou maskulinního příznaku [-a] v romské [-o]).

Grámadža se skutečně vyskytuje v sanskrtu, jak dosvědčuje i Boethlingk ve svém slovníku, kde uvádí i jeho synonyma: **grámja** a **grámina** ('vesničan'). Nacházíme tam: **grámadža** (**gráma** + **dža**) adj. 'im Dorfe geboren, auf gebaurem Boden gewachsen' také: **grámja** = **grámina** = **gráme džátah** = **grámabhavo džanah** = a) 'im Dorfe u. s. w. im Gebrauch seiend, dort entstanden, dort bereitet' b) 'im Dorfe lebend, Dorfbewohner, in Dörfern, unter Menschen lebend, von Menschen gezogen, kultiviert' c) 'im Dorfe gestattet, auf die im Dorfe erlaubte Geschlechtstlust gerichtet'.

2.0. Druhé pojmenování příslušníka jiného etnika v romštině je **goro**, které označuje především Evropana, čili 'bělocha'. Stejný, ale poněkud i širší význam, mají v novindických jazycích geneticky příbuzné obdoby tohoto adjektiva.

2.1. V evropských romských dialekttech **goro** je původně 'běloch, člověk bílé pleti', ale také i obecněji 'příslušník neromské komunity', 'Nerom'. Tento význam uvádí slovník slovenské romštiny (Hübschmannová a kol.). Turner ho zachytil ve velšské romštině s významy: 'míšenec', 'Nerom ženatý s Romkou'. Slovníky kalde-

rašské romštiny (Calvet), balkánských romských dialektů (Boretzky), gurbetštiny (Uhlik) a řecké romštiny v Agia Varvaře (Messing) toto slovo neregistrují.

Uhlikův slovník obsahuje pro 'bílého', 'bělocha' tyto pojmenovací jednotky: **parnavo, pharnavo, parnalo** a pro 'bělošku' - **parnavi, pharnavi, parnali**. Toto adjektivum se může vztahovat dokonce i na Romy: bílý Rom a bílá Romka. Lípa (165:11, 54) překládá slovo **gori** jako 'Necikánka' a 'selka'.

Sar začinen te bašaven, bašaven dži dilos del e gori te chan.

Když začnou hrát, hrají do poledne (a potom) selka dá (na)jíst.

2.2. Výraz **goro/gori** ve významu adjektivním a substantivním je běžný téměř ve všech novoinďických jazycích. Označuje především barvu pleti, ale neurčuje etnickou nebo rasovou odlišnost explicitně. Jsou jím označováni 'běloši', příslušníci 'evropské rasy'. Barvou pleti se lidé v Indii dokonce uvnitř jedné varny a kasty dost liší. Světlejší osobu považují za krásnou a dávají jí přednost při výběru nevěsty/ženicha pro svého syna/dceru. **Géhúⁿ ká rang** ('barva pšenice') je v Indii ta nejpříjemnější barva pleti.

V novoinďických jazycích se **gorá** tedy běžně používá pro označení člověka světlé pleti (znamená též 'bledý'), a to od ásámštiny na východě po sindhštinu na západě, od kašmírštiny na severu až po sinhálštinu na Srí Lance. Obdoby tohoto slova jsou: paňdžábsky, sindhsky, hindsky, maráthsky, bengálsky, urijsky a sinhálsky - **gorá**, asámsky **goⁿrá**, avadhsky **ghor**, konkansky **goro**, gudžarátsky dial. **goruⁿ**...

Kromě tohoto primárního významu znamená **gorá** 'krásný', 'milý', 'příjemný' (srov. gudžarátské **goruⁿ**, st. marvarské **gorí** - 'krasavice'). V některých dialektech se světlá barva nevztahuje pouze na osoby, ale i na substantiva neživotná, např. v bihárských dialektech **gorí** označuje 'bílý jíl', 'hlínu'.

2.3. Novoinďické a romské **gorá/goro** je z prákrtského (i pálijského) adjektiva **gora** a to ze staroinďického **gaura**, které znamená 'bílý', 'žlutý', 'rudý', 'světlý', 'skvoucí se', 'skvělý', 'krásný'. Tu se nám hned vynořuje asociace na 'bělostnou bohyni' Gauri/Gaulá, choť Varuny, a na její jmenovkyni, choť Šivy, jinak nazývanou Deví, Párvatí, Himavatí či Umá. Deví je 'bohyně' a Párvatí - 'horská', neboli dcera Himavanta/Himálaje. Himavant/Himálaj má co do činění se sněhem a sněžnou bělostí (srovnej indické **hima** - sníh a slovanské **zima**). Jméno Umá lze také etymologizovat z **umá** - 1. 'len', 2. 'kurkuma' (rostlina, jejíž kořen žluté barvy se používá jako koření a barvivo). Jde tedy o slovo, které označují barvu - světlejší barvu.

Jdeme-li do hloubky v hledání původu **gaura**, pak nacházíme jeho kořen v indoevropském slovese ***ghwr (gher/ghel)**, které znamenalo 'hořet', 'zářit'. Jeho odvozeniny jsou patrné i v jiných indoevropských jazycích, srov. např. slovanské **goreť, gorjačij, žár, záře, zora**, litevské **žerėti** ('hořet'), staroinďické **gharma** ('horký'), řecké **thermos** ('horký'), latinské **fornus** ('horký'). Germánská paralela je ***ghere** - 'třpytit se', 'skvět se', 'zářit'.

Od uvedeného slovesa se odvozují názvy celého 'spektra' světlých barev od bílé, žluté, světle hnědé, plavé a sivé až po rudou...

V germánských jazycích se od slovesa ***ghere** odvozuje adjektivum hnědý: německy **grau**, anglicky **gray**, středoněmecky **grá, gráo**, holandsky **grauw**.

V latině je 'světlý' neboli 'plavý', 'světložlutý' **gilvus/gilbus**. Připomíná to slovan-ské, vl. ruské **goluboj** ('světlemodrý') a též ptáka plavé barvy - 'holuba' (**golub**), li-

tevské podstatné jméno **gulbé, gulbinas** ('*labuť*', tedy '*pták bílé barvy*'). To ale není náhodou, neboť kořen ***gher/*ghel** ('*svět se*', '*zářit*') i v latině souvisí s podstatným jménem, které značí '*ptáka žluté, světlé barvy*' - **galbus** (indoevropsky ***ghelbhos**).

Deriváty kořene ***gher** ('*svět se*', '*zářit*') se však nejlépe uchovaly v indoíránských jazycích, kde vedle uvedeného indického **gaura/gorá/goro** ('*bílý*', '*světlý*', '*skvoucí se*', '*skvělý*', '*krásný*') označují i mnoho jiných barev. Jde vlastně o všechny světlé barvy. Např. v dardských jazycích (které představují skupinu mezi indickými a íránskými jazyky), a to v jazyce prasun **guru** je '*červený*', v damelí **góra** a v jazyce baškarik **gúr, gú** znamená '*žlutý*', '*khaki*', '*hnědý*', v šina **gúru** je '*hnědý*'. V íránské balučštině **góragh** je '*hnědý*', '*bílý*' a v novoperštině se setkáváme opět s barvou, která charakterizuje zvíře: **gór-xar** '*divoký osel*' (srovn. též v indické ardhmagadhí **gorkhar**).

3. Obě slova o kterých jsme zde pojednávali, **gadžo** i **goro** jsou indického původu a v romštině získala status pojmenovacích jednotek příslušníků neromské komunity. **Gadžo** ('*vesničan*') označuje Neroma, příslušníka usedlé komunity, na rozdíl od Roma - původně kočovníka. Pokud jde o termín **goro** ('*bílý*'), ten měl naznačit rasovou odlišnost Neroma od Roma barvou pleti. Etymologizace tohoto slova ukázala, jak pestrá je jeho významová stránka - označuje světlou barvu pleti a zevnější obecně: od barvy pleti '*bílé*', '*skvoucí se*' i '*skvělé*' bohyně **Gaurí/Párvatí**, vytoužené pleti '*barvy pšenice*' až po krásu a charakterizaci zevnější zvířat ('*holub*', '*labuť*', '*osel*').

Literatura:

- Böhntlingk, Otto und Roth, Rudolph (1855-1875): Sanskrit-Wörterbuch, Zweiter Theil, St. Petersburg.
- Boretzky, Norbert/Igla, Birgit (1994): Wörterbuch Romani-Deutsch-English für den südosteuropäischen Raum, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Calvet, Georges (1993): Dictionnaire Tsigane-Français, dialecte kalderash, L'Asiathèque, Paris.
- Hübschmannová, Milena, Šebková, Hana, Žigová, Anna (1991): Romsko-český a česko-romský kapesní slovník, SPN Praha.
- Lída, Jiří (1965): Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém, Praha.
- Messing, Gordon M.(?): A Glossary of Greek Romany as spoken in Agia Varvara (Athens), Slavica Publishers, Columbus, Ohio
- Turner, R. (1966): A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages, London.
- Uhlik, Rade (1947): Srpskohrvatsko-Ciganski rečnik (Romane alava), Sarajevo.
- Uhlik, Rade (1983): Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik, Romengo alavari, Svjetlost, Sarajevo.

SUMMARY

ON TWO INDIC TERMS FOR OTHER ETHNIC GROUPS

In Romani, members of other ethnic groups, or simply non-Roma, are designated by two labels: 'gadžo' and 'goro.' Both terms are of Indic origin. The term gadžo is found in all Romani dialects in Europe. Some etymologies trace the origin of the word to an Indic term for small farmer, coming from 'gaja', a Sanskrit word for household. But the author of this article says this is wrong. Rather, 'Gadžo' comes from a term meaning someone

who lives in a village, as opposed to the Roma who were traditionally itinerant. The word is a composite. The first syllable, 'ga' comes from 'grama', the old-Indic word for village ('gav' in Romani). The second, 'džo' is from the common morpheme '-dža' meaning 'of.'

'Goro' means literally: light skinned. It has many meanings in various Indic languages, most commonly designating any of a wide variety of light colors. In some modern Indic languages it means beautiful or good. It comes from the Indo-European term '*ghwr', meaning to burn or to glow.

B. Bollag

Milena ČERNÁ

ŘEKNI, KDE TY DĚTI JSOU

Romské děti. Temperamentní, pohybově nadané. Jindy zase: nezvladatelné či hyperaktivní.

Jednou jsem byla účastnicí konkursu na ředitele zvláštní školy.

Otázka: Máte zde většinu romských dětí, jak s nimi vycházíte?

Odpověď: Největší problém je záškoláctví. Rodiče je neposílají do školy a děti pak si vymýšlejí, co všechno je potkalo. Mají neuvěřitelný herecký talent.

Otázka: Jak toho využíváte? Hrajete s nimi divadlo?

Odpověď: ???

Výchova dětí v každé společnosti se opírá o významný prvek vzdělání. V rakousko-uherských zemích, tedy i v Čechách, proběhla významná reforma školství za panování Marie Terezie. Češi měli v té době dost vlastních starostí s ubráněním své národní identity a o vzdělávání Romů se prakticky nikdo nestaral. Nově založená Československá republika chápala - podle tehdejších pramenů - nutnost změn v přístupu k romským (cikánským) dětem ve školách, zůstalo však pouze u přání dát jim stejnou možnost vzdělání jako dětem českým, k žádným hmatatelným změnám však nedošlo.

Československá vlastivěda z roku 1933 na toto téma uvádí: „Není to nedostatek nadání, nýbrž nedůvěra k nim, která brání, aby Cikáni zaujali i výhodnější místa ve společnosti. Cikáni sami po tom touží a snaží se marně získati úplné rovnocennosti.“

Za II. světové války byli Cikáni stejně jako Židé oficiálně považováni za méněcennou rasu. Jejich vzdělávání bylo omezováno. Komunisté po roce 1948 deklarovali humanitní přístup k romské otázce, včetně vzdělávání Romů. Výsledkem jejich činnosti však byla ostrakizace romských dětí a jejich izolování do zvláštních škol. Tento trend na dlouhá léta negativně ovlivnil přístup Romů k střednímu a vyššímu vzdělání. Zvlášť markantní je to při vynucené výchově dětí v dětských domovech, kde jsou romské děti většinou automaticky posílány do zvláštních škol.

Po roce 1990 vznikla řada projektů na vyrovnávání handicapu dětí z romských rodin před nástupem do školy. O jaký handicap se vlastně jedná?

Ať již romští rodiče doma hovoří romsky nebo ne, jejich život je spjat s romskou kulturou. V obou případech má romský jazyk determinující vliv na myšlenkové procesy. Proto jsou u malých romských dětí logické pochody odlišné od myšlenkové struktury českých dětí. Zvlášť je tato odlišnost patrná v chápání některých pojmů, výrazně se však dotýká zejména schopností v matematice. Romská kultura je těsně-

ji spjata s přírodou a děti při svých hrách málo používají pomůcek kultivujících orientaci v prostoru, jako jsou například kostky.

Orientace v prostoru je nezbytným předpokladem pro pochopení matematických souvislostí a následně pak souvislostí formálně logických. Vzhledem k požadavkům současné školy se tato odlišnost ve struktuře myšlení jeví jako handicap. Psychologové jej často definují jako „nezralost pro školní docházku“.

Dostáváme se tím k další závažné otázce: romské děti jsou posuzovány neromskými odborníky, a to vždy z pohledu neromského hodnocení. Přímo odstrašujícím příkladem je právě psychologické testování. Tady si dovolíme krátké vysvětlení: Každý psychologický test je vytvořen tím způsobem, že se příslušná úloha nebo soubor úloh předkládá vybraným skupinám obyvatelstva a výsledky jejich řešení se zaznamenávají. Tak se získá statistika o schopnosti dané skupiny obyvatelstva tyto úkoly řešit. Stanoví se pak průměr, který odpovídá takzvanému inteligenčnímu kvocientu 100.

Je pochopitelné, že když je při těchto statistických šetřeních romské obyvatelstvo zastoupeno pouze jako menšinová součást obecné populace, nemohou výsledky testování romských dětí ovlivnit tvorbu testovacích standardů.

Proto je nezbytné, aby se testy inteligence aplikované při zjišťování zralosti ke školní docházce nebo způsobilosti k návštěvě určitého typu školy standardizovaly též na romské populaci. Je načase tyto standardy vytvořit a začít používat u romských dětí. Teprve tehdy budou výsledky psychologického testování objektivní.

Nepochybně vzniknou námitky, že vytváření zvláštních standardů je nákladné. Můžeme jim však lehce čelit. Jistě je lepší disponovat objektivním nástrojem při posuzování způsobilosti romských dětí, než většinu z nich neopodstatněně předurčovat ke vzdělávání ve zvláštních školách.

Představa o standardně inteligentním dítěti, které nutíme navštěvovat zvláštní školu, je hrůzostrašná. Jedním ze základních smyslů společné výuky dětí ve třídách je totiž podpora jejich motivace k učení, vzájemná spolupráce a společné uznávání hodnot. Navštěvuje-li standardně inteligentní dítě zvláštní školu, žádný z těchto prvků mu v učení nepomáhá. Naopak dítě velmi záhy ztrácí perspektivu, ve školní docházce nevidí smysl a učení nepojímá jako fakt, který by mohl pozitivně ovlivnit jeho budoucí život.

Výpověď dvanáctileté romské dívky:

„Chodila jsem do školy ráda. Pak jsem se ocitla v dětském domově a hned mě začali posílat do zvláštní školy. Myslela jsem, že se zblázním. Škola mne přestala bavit a neměla jsem, komu bych se svěřila.“

Evropská postindustriální kultura je postavena na chápání budoucího času, tedy toho, co bude vykonáno nejen zítra a pozítří, ale též za rok nebo za desetiletí. V tomto duchu jsou též odmalička vychovávány děti. Na základě časové osy jsou formulovány i logické konstrukty. Romská kultura je naopak více soustředěna na prožívání současnosti. Proto mohou mít některé romské děti daleko větší problémy s chápáním významu školní docházky, která se má završit za osm i více let. Obtížné může být pro ně i chápání smyslu každodenního snažení.

Tato otázka je závažnější než výše zmíněné „kostky“, neboť se ve větší míře dotýká kulturní identity romské populace. Různé etnické skupiny často v těchto situacích

využívají moment zachovávání rodinných tradic doma při přijetí všeobecně uznávaných kulturních hodnot. Rozhodně tu čeká mnoho práce na romské aktivisty.

Zkušenosti z kosmopolitních společenství, např. z Kanady nebo z newyorské aglomerace, svědčí o tom, že je možné velmi výhodně využívat specifických dovedností dětí jednotlivých etnických skupin. Učitelé v předškolních a školních zařízeních pobízejí děti, aby vyprávěly o slavení svátků ve svých kulturách, o rodinných zvycích a obyčejích. Pravidelně se na této činnosti podílejí i rodiče dětí.

Jestliže je český chlapec s pomocí svého tatínka schopen na školní slavnosti předvést dokonalý model letadla, mohou romské děti zase ukázat, jak dobře tančí a zpívají. Stejně tak jsou romské děti zpravidla nadané pro divadlo či sportovní disciplíny. Školy doposud těchto schopností málo využívají. Ředitelé škol by se například neměli obávat zařadit na základních školách do hudební výuky též tanec a větší množství rytmických prvků.

Romské děti nepotřebují, aby byly posuzovány „mírněji“, tj. neobjektivně. Nezvládají-li matematiku, musí být na to upozorněny. Škola se však pro romské děti nesmí stát festivalem jejich neúspěchů. Romské děti potřebují možnost ukázat svůj talent v jiných oborech, k nimž mají lepší dispozice. Vyžaduje to však spolupráci učitelů a rodičů dětí. Učitelé často podvědomě vytvářejí na školách hierarchii důležitosti předmětů a matematiku stavějí nad ostatní obory. Kvůli motivaci žáků nesmí být žádný předmět ani nadhodnocován, ani podhodnocován.

V této oblasti by působení romských aktivistů, respektive pedagogických asistentů mohlo být přínosem pro celou společnost. Způsob, jak je dnes chápáno hodnocení dětí ve škole, zakládá jejich jednostrannou orientaci v dospělém životě. Dokonalý matematik často teprve až ve zralém věku pochopí, že pro život jsou důležité také mravní hodnoty, krása a dobro.

Autorka MUDr. Milena Černá je ředitelkou Výboru dobré vůle - Nadace Olgy Havlové. Narodila se 24. 4. 1942 a po ukončení svého studia na Fakultě všeobecného lékařství Univerzity Karlovy v Praze vyučovala na téže fakultě dermatovenerologii. V letech 1986 - 1990 pracovala jako lékařka, poté byla zaměstnána na Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy ČR. V letech 1991 - 1994 byla členkou Zastupitelstva hlavního města Prahy a předsedkyní jeho sociálního výboru.

ZUSAMMENFASSUNG

Milena Černá: Sag mir, wo die Kinder sind

Die bisherige Entwicklung der Einbindung der Romakinder in die Bildungsstrukturen führte trotz gutem Willen in der Zwischenkriegszeit und, auf seine Art, im Kommunismus zu Isolierung und Abschiebung in Sonderschulen. Durch seine Kultur- und Sprachbedingtheit erweist sich das auf westliche Normen zugeschnittene und bei Einschulungen verwendete Intelligenzmaß als für Romakinder benachteiligend. Um schicksalsbildende Fehleinstufungen zu vermeiden, müssen

echt objektive Tests entwickelt und verwendet werden.

Als einschneidendes Problem erweist sich aber die Komponente der Romatradition, die die langfristige Lebensplanung betrifft, indem sie mit der gegenwartsorientierten Lebenseinstellung elementar kontrastiert. Der internationale Vergleich in Form von Erfahrungen aus anderen multikulturellen Gesamtheiten bietet hier Auswege in der Gestalt der Förderung der für das einzelne Kind spezifischen Fertigkeiten. Für die Roma werden als Beispiele Musik und Tanz genannt, denen man ein höheres Gewicht zugestehen könnte. Von den derzeit sehr hoch bewerteten

*Romské děti na happeningu proti stavění zdí mezi lidmi
Ústí nad Labem dne 30. května 1998
Foto: Tomáš Krist*

Fächern soll das Gewicht dabei aber nicht in der Weise verschoben werden, dass man in einem Fach zweierlei Maß anlegt, eins für mathematisch und eins für musisch Begabte.

Milena Černá, geb. Am 24. April 1942, wirkte als Dozentin für Dermatovenerologie und als

Ärztin, später im Ministerium für Schule, Jugend und Sport, dann im Prager Stadtrat, heute ist sie Direktorin der Olga-Havel-Stiftung der 1996 verstorbenen ersten Ehefrau des tschechischen Präsidenten Václav Havel.

P. Wagner

TŘI VÝPOVĚDI O TRAGICKÉ UDÁLOSTI VE SLATINĚ (VÁNOCE 1944)

Romy na Slovensku nepostihla za druhé světové války genocida, jako například Romy v Čechách a na Moravě, v Německu a v dalších zemích. Hlavní důvod spatřujeme v tom, že Romové, usedlí na Slovensku zhruba tři staletí, si našli specifické místo ve struktuře předválečné zemědělské, stavovské slovenské společnosti. Hudební služby zejména na východním Slovensku poskytovali výhradně Romové. Ceněni byli i romští kováři, mimo jiné i proto, že na rozdíl od slovenských kovářů se spokojili s odměnou v naturáliích. Potravinami byli odměňováni Romové i za nejrůznější nádenické práce, za nedocenitelnou pomoc na poli i ve dvorech sedláků. I řada komunálních prací byly "práce cikánské". Romové roztloukali kamení na cestách, kopali studny, vyráběli nepálené cihly a podobně.

Když po rozdělení Československa v roce 1939 vydal fašisticky orientovaný Slovenský štát ústavu, která stanovovala jiná práva pro občany a jiná (v podstatě žádná) práva pro "cizince", byli například všichni Židé zbaveni statutu "občana", zatímco u Romů se diferencovalo na "cikány" a na "osoby, (ktoré) môžu byť pojaté do slovenskej národnej pospolitosti" (Nečas, Nad osudem českých a slovenských Cikánů, Brno 1981, s. 70). Byli to takoví Romové, "ktorí žijú usporiadaným občianskym životom, majú v mieste riadne bydlisko a zamestnanie... neobcujú medzi sebou rečou cigánskou... mravnou a politickou spoľahlivosťou a verejným účinkovaním dosiahly stupeň riadneho občana..." (tamtéž). Tak například branci "cikáni" byli zařazováni do zvláštních pracovních čet a neměli právo zacházet se zbraní, ale "Slováci cikánského původu" měli privilegium bojovat na frontě. Velké množství Romů pak spolu se Slováky se z ruských zajateckých táborů dostalo do Svobodovy armády. V tomto čísle představujeme osobnost Jozefa Pešty, který byl jedním z nich.

V průběhu války se ovšem situace na Slovensku zhoršovala a jako vždy: **te o gadžo mardo, o Rom mardo duvar** - "je-li gádžo bit, je Rom bitý dvojnásob". Důsledky celkového rozvratu postihovaly na prvním místě Romy. A tehdy se přestalo rozlišovat mezi "cikánem" a "osobou, která může být pojata do slovenské národní pospolitosti". Diskriminační proticikánská opatření se začala týkat všech. Do pracovních táborů se dostávali i "cikáni-Slováci" (viz případ pana Jozefa Pešty), cikánské osady byly násilně stěhovány z vesnic, i když tam bydleli "slušní cikáni", i středoškolsky vzdělaní Romové (a před válkou jich byla řada) se báli vkročit do obce mimo hodinu vyhrazenou pro "cikány" apod. V některých lokalitách se místní authority stále "svých cikánů" zastávaly, jinde dříve dobří neromští sousedé klidně vydali "své cikány" represím, pokud jim samotným šlo o život.

Zejména, když po potlačení Slovenského národního povstání obsadila Slovensko německá armáda, stávali se Romové mnohde obětí beránek. A to je případ osady ve Slatině (dnes okres Levice), k němuž došlo 23. prosince 1944.

O tomto zločinu budeme citovat celkem tři výpovědi. Všechny podávají shodnou informaci o zásadních faktech, doplňují se, zároveň se však liší v detailech. Jejich rozdílnost naznačuje, jak se fakticita historického aktu v důsledku různých podání rozkmitává.

Ctibor Nečas zmiňuje událost ve své studii "Nad osudem českých a slovenských Cikánů" (1981, s. 139). Opírá se o sdělení slovenského starosty obce Slatina a o předchozí literární záznamy. **Ilona Grešková** vypráví o tragedii tak, jak to slyšela od své matky, **Berty Torákové**, očitě svědkyně. Třetí konfrontační výpověď je přímé svědectví paní **Berty Torákové**.

Uveřejňujeme rozhovor, který jsme s paní **Bertou Torákovou** nahráli v březnu 1994 v jejím současném bydlišti Brezové pod Bradlom. Každý, kdo chce širší veřejnosti zpřístupnit mluvený záznam v literární podobě, stojí před závažným problémem: Jak zachovat autenticitu výpovědi a jak zároveň nahradit veškeré důležité mimoverbální komunikační prostředky - mimiku, gesta, zámlky, jak zacházet s nesouvislými pasážemi? Jak pojednat vyšinutí z vazby, nelogičnosti, dějovou "zpréházenost" a vůbec veškerá specifika vyprávěčů, která nevedí bezprostředně přítomným posluchačům, avšak čtenářům, postrádajícím veškeré mimoverbální informace poskytované vyprávěcí situací, by mohly činit text nesrozumitelným, neohrabaným, nečtivým.

Přepis rozhovoru s paní **Bertou Torákovou** jsme se pokusili prezentovat téměř bez redakčních zásahů. Doplňujeme ho však některými vysvětlujícími poznámkami a úryvky ze záznamů s dalšími pamětníky.

CTIBOR NEČAS (1981, s. 139) píše:

Po opětném obsazení obce Slatina německou armádou 23. prosince 1944 byli obyvatelé tamní cikánské osady nespravedlivě nařčeni z rozkrádání vojenského materiálu a shromáždění k nelítostnému potrestání v jednom cikánském domku, který byl zasypán střelbou a ručními granáty. Nakonec byl domek s mrtvými a raněnými zapálen. Tímto bestiálním způsobem bylo zavražděno 56 obětí, mezi nimiž byla více než polovina dětí.

Paní ILONA GREŠKOVÁ působí jako sociální pracovnice na OÚ ve Zvolenu. Rozhovor s ní natočily Hana Šebková a Edita Žlnayová v roce 1992. Ačkoliv mateřský jazyk paní Greškové je romština, dala přednost slovenštině. Záznam citujeme nezredigovaný.

Matka mi stále ešte žije a viem od nej - ja sa na to nepamätám, pretože tesne potom som sa narodila - moja matka býva na Brezovej pod Bradlom.

Cez druhú svetovú vojnu moja mamka aj s bratom slúžili u grófov v Plášťovciach (dnes okres Levice). Keď sa vracala domov, tak počula strašne veľký krik. Boli tam Nemci, presný počet neviem, ale týka sa to takých šesťdesiatich - šesťdesiatichôsmich Rómov, medzi ktorými bol aj starý otec, stará mama, mamine dve sestry, dvaja bratia. Poliali ich benzínom a hodili ich do jedného domu. Tam zapálili všetko a vykopali jamu. Do tej jamy ešte živých pohádzali. Oni kričali, moja matka, keď to videla, tak sa chcela vrhnúť medzi svojich rodičov a súrodencov. Chcela ísť medzi nich, ale Nerómky ju chytili a nepustili ju, bola by skončila ako jej súrodenci a rodičia.

Bolo to tesne pred Štedrým večerom. Nemci, keď toto spravili - nedala sa tam nijaká záchrana urobiť, pretože celý dom obsadili - no ale už Neromáci od dediny utekali a už kričali: "Idú Rusi! Idú Rusi!" Tak vtedy traja Nemci zbehli k mojej matke a tam sa práve jej pýtali, či tu ešte zostal nejaký Cigán, aby povedala - lebo matka nevyzerala na Rómku - tak práve jej sa pýtali. A matka povedala, že nie, že už tu nie je nikto, že už všetkých hodili do toho baráku, kde horeli. Nemci začali utekať pred Rusmi. Rusi tam prišli a zachránili vtedy jednu rodinu, súrodencov - dve sestry a jedného brata. Ten chlapec sa volal Elemír, dievčatá Margita a Gizela. Boli to malé deti - dvoj-, štvor-, šesťročné. Týchto nejakým spôsobom ešte zachránili, lebo sa driapali navrch. No môžem len tolko povedať, že stalo sa to z takého podnetu, že z dediny z vlakovej stanice ukradli mydlo. A Nemci zisťovali, kto to zobral. No a povedali vtedy, že ako Cigáni. No ale ani jeden Cigán nezobral, pretože vôbec ani na tej stanici neboli. Ale aj tak to zvalili na Cigánov. Bolo to klamstvo.

Matka, ako vrela, tak z toho veľmi ochorela a zostala sama so svojim bratom. No tak mali Vianoce také, že plakali. A dodnes matka vôbec na Štedrý večer neje, vždy je na cintoríne, dá si tu námahu. Myslím, že aj dodnes má matka noviny, ktoré o tom vyšli.

V dedine ináč bolo zopár gardistov, ale jedno ešte by som k tomuto chcela povedať, že skutočne to bola taká rodina na úrovni, hlavne tento môj starký aj so starou mamou, že už vtedy v tom čase on chodil do Ameriky, do Francie - proste oni neboli ako chudobní - on bol - vtedy sa to vravelo karmešter, on bol vynikajúci huslista, aj vôbec v celej tej osade, taká hudba, aká existovala v Slatine pod vedením starého otca Pustaja, proste taká už neexistuje, ani sa nedá počuť.

No je to veľmi smutné, čo sa stalo, ale ešte smutnejšie je, že moja matka nedostala korunu za to, že boli tí ľudia zavraždení. A žije ona a brat jej, teda strýko môj, a ani ten ani matka - jedine čo som vymohla - to je takých štrnásť - pätnásť rokov, čo som napísala priamo prezidentovi Husákovi, že či nie je hanbou, že títo ľudia tak a tak pošli, hej, ktorí mohli dodnes žiť, a že je teda hanba pre našu republiku, že všade pomníky každému robili, len Rómom nie - tak vybavila som to ja, ale to taký pomník je spravený v Slatine, že sú tam vypísané mená, všetko. Tak na tento môj podnet aspoň ten pomník sa tam spravil. U nás v okolí sa to stalo iba v Slatine.

Paní BERTA TORÁKOVÁ, roz. PUSTAJOVÁ, je priamou svedkyňou válečného zločinu. Je i jeho obet'í. Sama sice zůstala naživu, ale v jednom okamžiku přišla o rodiče, sourozence a další příbuzné. To, co zažila, zanechalo stopy na jejím fyzickém i psychickém zdraví.

Paní Toráková žije se svým druhým manželem Emilem Torákem na západním Slovensku v Brezové pod Bradlom. Přijeli jsme za ní se studenty romistiky jednoho nedělního odpoledne v březnu 1994. Když slyšela, že nás za ní posílá její dcera Ilona Grešková, přijala nás nesmírně pohostinně a byla ochotná vyprávět nám o svém hrůzném zážitku.

Abychom sdělení paní Torákové lépe pochopili, ověřovali jsme si dodatečně některé údaje o obecných historických okolnostech u jiných pamětníků.

V době, kdy došlo k vyvraždění většiny slatinských Romů, ustupovala německá armáda před Rusy. Ústup nebyl plynulý: Některá území byla dobyta Rudou armádou, ale zakrátko znovudobyta Němci, byť jen na několik dní. Pamětníci tuto

situaci shodně charakterizují: "Utekli, a zase se vrátili." Z historie je znám Hitlerův příkaz "spálené země", kterou za sebou měla ustupující vojska zanechávat. Písemné prameny i výpovědi pamětníků svědčí o tom, že i na Slovensku za sebou německá armáda nechávala vypálené vesnice, vyhozené mosty, podminované silnice. Podle svědectví slovenského pamětníka JOZEFA MIKUŠE (1930) z Koše u Prievidzy, žijícího od roku 1954 v Praze, bylo u nich usazeno německé komando,

"...které před nástupem Rusů ničilo železnice. To bylo takové poslední komando - nedělali nic jiného, než ničili... U nás ve vesnici vyhodili most. Tam byl takový starý, kamenný most, tak ho vyhodili. To bylo asi v půl dvanáctý, to vím; soused přicházel domů, a právě když otevřel dveře, ten most vylít. A ta vzduchová vlna nás hodila všechny na zem."

Jak různě se k příkazu "spálené země" stavěli jednotliví němečtí vojáci - a proč tedy nebylo zničeno mnohem více hmotných hodnot i lidských životů, ukazuje další sdělení Jozefa Mikuše: Starosta obce nuceně rozmístil nacistické komando po slovenských domech. K Mikušům byl přidělen rakouský voják, který - ač příslušník nacistické armády - byl proti Němcům a sabotoval příkazy velení. Jozef Mikuš říká:

"Najednou tenhle Rakušan přišel za mým otcem, že nám nechá auto. To auto bylo naložené. Plné auto protitankových zbraní. Protitankové pěště se to jmenovalo. A táta říká: -To musíte s tím pryč, pryč! Dejte to do pole, aby to nevybuchlo, dyť to vyhodí půl obce!- Ten voják měl právě za úkol tu obec zničit... A pak se vrátil ještě z Prievidze a říká, abysme mu dali nějaké flašky, že tam Němci vypustili všechn alkohol, co byl v Karpatii (název lihovaru). Že nám teda donese, co chceme. A táta říká, že nic nechceme: -Jen hned zmizte, zmizte!-"

Vypouštění alkoholu z lihovarů patřilo mezi ničivé akce ustupující německé armády. Tento fakt podtrhujeme, protože vysvětluje nejasné místo v útržkovitém vyprávění paní Torákové. Alkohol byl vypuštěn i v jiných palírnách a mezi těmi, kdo si ho v předvánoční době chodili nabírat, byli i Romové.

Pozoruhodné je sdělení pamětnice o jejím otci: Byl to vynikající hudebník, před válkou hrál se svou kapelou v cizině, ale pokud se paní Toráková nemýlí, hrál i za války, a to dokonce v Berlíně! Genocida německých Sinti a Romů v Osvětimi i genocida Romů z Čech a Moravy a dalších zemí přímo řízených nacistickým Německem svědčí o oficiální rasistické říšské politice vůči Romům. Je tedy zvláštní, že v Berlíně pět měsíců před koncem války, tři měsíce po konečné likvidaci Romů v Osvětimi, nedlouho poté, co byli na poslední chvíli odvezeni do Dachau Romové z oblasti Košic (tehdy maďarského území), hrála v Berlíně "cikánská kapela". Pan Pustaj, otec Bertý Torákové, přijel domů "jen" oslavit Vánoce a chystal se opět odjet. Své dceři přinesl z Berlína kožich, vysoké boty a kožešinovou čepici - dary, které jí zachránily život. Pro něho samotného byla "oslavou Vánoc" brutální smrt.

Výpověď paní Torákové patří mezi nejméně souvislé memoráty. Události, o kterých se laskavě uvolila vydat svědectví, ji příliš rozrušovaly. Navíc manžel přítomný rozhovoru svou ženu poněkud trémoval svými komentáři.

Původní dialekt paní Pustajové-Torákové je poznamenán prvky západoslovenského nářečí, kterým hovoří její druhý manžel.

Český překlad samozřejmě nemůže být tak autentický jako romský originál, nicméně snažili jsme se memorát převést do češtiny co nejvěrněji. Nezbytně nutná upřesnění jsou uvedena kurzívou v závorce. Kurzívou píšeme i slovenské výrazy v romském projevu pamětnice.

BERTA TORÁKOVÁ

Korponate savore Rome, savore murše murdarde, čak o džuvľa áchile. A tuším, duj murša áchile. Slatinate - čak odoj but Rome murdarde! *Päťdesiat dva*. Kana áľa o máribe, kana o Němci ále odoj k'amende.

EMIL TORÁK

Keci tuke has berš, *od začiatku* vaker!

B.T.

No mange sľa *dvadsať rokov*, o phraleske sľa - keři berš sľa o phraleske? *Dvadsať šest'*. No, mro phral na has odoj, kaj ále o Němci, kaj amen bešasahi, ando amaro kher. Ále o Němci - odoj sľa mri daj, mro dad sľa odoj, mri phen, o phral. Ando jekh kher bešasahi ame, kuchiňa sľa. Palek mri řetka bešlahi. Odoj sľa trin čhaja. Trin čhaja sľa. Avka ále o Němci, to teleder, so bešnahi o Roma, othar sa o Němci trádine len odoj paš amáro kher - no akáňik so kerde!!! Akáňik jekh čhávo phirlahi avka pal mande, baro lavutári čhávo sľa...

E.T.

Avka ma vaker!

B.T.

Šaj vakerav, soske te na vakeráhi! No the džal lavutaha odoj ko Roma. Kaj sľa savore Roma trádine, kaj len trádiňe o Němci. Odoj. No akáňik: Kana trádiňe o Němci, u me phenďom o čháveske - ale me má na džá-

V Krupině vyvraždili všechny Romy, všechny muže tam vyvraždili. Zůstaly jen ženy. A tuším, že zůstali naživu dva muži. V Slatině - jenom tam kolik Romů zavraždili! Padesát dva! - Když tam došlo k bojům, když tam k nám přišli Němci.

Kolik ti bylo let, mluv hezky popořádku!

Bylo mi dvacet let a bratrovi bylo - kolik bylo bratrovi? Dvacet šest. No, můj bratr tam tehdy nebyl, tam, co jsme bydleli, kam přišli Němci, v našem domě. Přišli Němci - a byla tam (*v domě*) moje maminka, můj tatínek tam byl, moje sestra a bratr (*druhý bratr*). Bydleli jsme v jednom domku, měli jsme tam kuchyň. A pak tam bydlela taky teta s třemi dcerami. Měla tři dcery. Přišli Němci a zezdola, co taky bydleli Romové, odtamtud zezdola je nahnali k našemu domu - no a teď: Co udělali!!! ...Za mnou chodil jeden chlapec, byl to vynikající hudebník...

Takhle nevykládej!

Můžu vykládat, proč bych tak nevykládala! (*Ten chlapec-hudebník*) přišel s houslemi tam, kde byli všichni ostatní Romové, kam je nahnali Němci. Tam. No a teď: Když je tam ti Němci hnali, já povídám tomu klukovi - jenomže

náhi te phenel, már vašoda, hoj the ma trádiŋe odoj, džanen? U mange and'a mro dad andal e Německo asso kožucho, and'a mange, te s'la čapica k tomu, s'lomahi urdo. Čižmi s'la pre mande, *tuším*, aňi na džanenahi, hoď s'lom Romňi, vad' so me džanav? Bo šukáre s'lomahi urdo, no. A(v)ka mange phend'a oda Němci, že *vek, vek, vek!* Avka sikaďa, že - pha^ŋla - vek! No me álom ári, avka má o granáti čhidkernahi ánde pro Roma. Ale o Roma - oda našti phenav, sa sle máte. Máte. Našti phenav...

O Roma sa sle odoj, and'oda kher, savore sle odoj, sa o džuv'la, sa sa Slatinakere Roma. No akáňik čhite odoj o granáto t(h)e me ačháhi mék odoj ári, me phenav akáke: "The me džav odoj ánde, kana mri daj, mro dad hi odoj, savore, the me džav!"

Me na džanáhi, so ovla. Ale o granáto kana čhite, mri phen avka vičinda: "Jáj, Berta, ma dža ŋikhaj - pha^ŋla -, má mra da granáto rozčinda!" Avka me palek aňi na džanahi, so kempel te kerel.

"Jaaaj, mro phraleske, o phraleske o pre téle!" - vičinda andal o kher - oda s'la mri phen. O Roma savore sle odoj. O Roma sa perkerde tele murdarkerde. Sa, sa, sa. Ale mro dad s'la baro rájkano manuš, s'la mro dad, baro lavutári! No avka mro dad na pijelah. Othar andal o gav ári mukle o thárdi, othar Sebelebostar, o gádže the o Roma, sa phirav-nahi o thárdi, sa pijenahi. Te aspon duj Roma astardehi oda granáto the čhitehi ando Němco, ta na kerdehi nič!!! Mukle odoj o Němci but veci, o gadže rozkedi-ne. O Roma ŋiko! Ta phende o Němci, hoď kana na phenena, k'oda čorde, avka hoď o gav podpálinena. No avkáke phende p(r)o Roma. Rovno pro Roma! O ála ando amáro kher! Mri daj ári, mro dad ári, pálal len trádine. Mre dade mur-darde, *pravdaže!* The oda čhávo ála

já už jsem to nestačila pořádně říct, protože i mě tam nahnali, víte? A mně přinesl otec z Německa takový kožich, přinesl mi, a k tomu takovou čepici, byla jsem vyparáděná. A na nohou vysoké boty, tuším, že nevěděli, že jsem cikánka, nebo co já vím? Protože jsem byla hezky oblečená. A tak mi ten Němec povídá: *Vek! Vek! Vek!* Takhle ukázal, jakože pryč! No vyšla jsem ven a už házeli na Romy ty granáty! Jenomže, musím přiznat, že Romové, co tam byli, byli všichni opilí. Opilí. Musím to přiznat...

A byli tam všichni Romové v tom domě, všichni, všichni, (i) ženy, všichni slatinští Romové. No a teď: Jak už chtěli házet ten granát - já byla takhle venku a povídám: "Já chci dovnitř! Chci k mamince, k tatínkovi, chci tam, kde jsou všichni!"

Já nevěděla, co se bude dít! A když už ten granát hodili, moje sestra začala křičet: "Jáj, Berto, nechod' sem! Nechod' sem! Maminku to roztrhlo!" Já nevěděla, co si mám počít!

"Jáááj, bratr má utržený nohy!" křičela z domu sestra. Všichni Romové tam byli. Všichni Romové tam popadali povražďení. Všichni, všichni, všichni. A můj otec byl takový ušlechtilý člověk, panský Rom, vynikající hudebník. Proto můj otec nepil! Ve vesnici vypustili pálenku, odtamtud ze Sebechleb (*dnes okres Krupina*), a gádžové i Romové si nosili pálenku a všichni pili. Kdyby aspoň dva Romové byli popadli ten granát a hodili ho na Němce, tak by se nic nestalo... Němci tam (*ve vsi ve škole*) nechali spoustu věcí a gádžové si je rozebrali. Z Romů nikdo nic. A Němci řekli, že když nepovědí, kdo to ukrad, že podpálí vesnici. A tak to svedli na cikány. (*A Němci*) rovnou k nám! K našemu domu! Maminka chtěla ven, otec chtěl ven, jenomže je nahnali zpátky. Otce mi zabili, *pravdaže*.

othar lavutaha - a me phenav avkáke:
"Žiga, phenav, ma dža odoj, már odoj
Roma murdarde!" Na kamlahi te paťal,
avka gejl'a odoj - the les murdárde. Áno,
áno, áno, th'oda murdardo.

O mro phral na has, mro phral
sľa maškar o gádže, ando gav sľa mro
phral. No má na džanav, so sľa man-
ca. Či me odpejl'om, vad' na, so me
džanav? The palek má sľa duj rakle
andal o gav, so man pindžarnahi, avka
tel i khak man lidžnahi andi pivňica.
Odoj sľahi bari bari pivňica. No odoj
má palek ki mande péjl'om. Phenav:
"Ká sľom? So áchíľa?" Ola phureder
romňa, so áchíľe odoj, phenen: "Adaj
sal, andi pivňica." Ta phenav: "Káj
mro dad te mri daj? Moste džav...!"

No te palek má so kerasahi? Pa-
lek áľom othar ki mri řetka, so beša-
sahi jekhetáne. Šukár čhaja sľa mra
řetkake. So trin čhaja murdarde.

OTÁZKA

I řetka áchíľa džídí?

B.T.

Áchíľa džidi, te la řetkakero
rom. Me má palek bešahi ki lende.
Ale i řetka sľa andi špitáľa jekh berš.
Šágate. O me sľomahi duj berš Levi-
cate. Sľomahi pro jílo, mer rováhi te
rováhi te rováhi. Furt rováhi. Levicate
- odoj sle lače doktora, viléčinde
man. Palek má áchíľom paš i řetka,
gejl'om te kerel. Odoj keráhi te odoj
keráhi. No palek man vidajind'om
Zvolenate.

OTÁZKA

O gadže phukade pro Roma,
hoj čorde...

B.T.

Áno, áno, hoď o Roma čorde!
O Roma nič na lile, aňi akada nič! Aňi
na džanenahi olestar! Andi škola mukle

I ten chlapec odjinud přišel s houslemi,
já povídám: "Žigo, nechod' tam, už tam
povraždili Romy!" Nechtěl mi věřit, šel
tam - a zavraždili ho taky. Ano, ano, ano,
i jeho zavraždili.

A můj bratr (*starší*) tam nebyl, byl
někde mezi gádži, ve vesnici byl můj
bratr... A já už pak ani nevím, co se se
mnou dělo. Jestli jsem omdlela, nebo
co, nevím. Potom tam byli dva chlapci
z vesnice, co mě znali, a takhle pod
paždí mě odvedli do sklepa. Byl to ob-
rovský sklep. Tam jsem přišla k sobě.
Povídám: "Kde to jsem? Co se stalo?"
Byly tam dvě ženské a ty povídají: "Jsi
tady. Ve sklepě." A já povídám: "Kde je
tatínek? Kde je matka? Musím jít!"

No a co jsem potom dělala? Pak
jsem odtamtud přišla k tetě, co jsme
bydleli pohromadě. Teta měla krásné
dcery. Všechny tři holky jí zavraždili.

Teta zůstala naživu?

Zůstala naživu, její muž taky. Já
jsem potom bydlela u nich. Jenomže
teta byla rok v nemocnici v Šahách.
A já byla dva roky v Levicích. Měla
jsem nemocné srdce, protože jsem po-
řád plakala a plakala a plakala. Pořád
jsem plakala. V Levicích byli dobří dokto-
ři a vyléčili mě. Pak už jsem zůstala
u tety, šla jsem do práce. Dělala jsem,
kde se dalo. Nakonec jsem se vdala do
Zvolena.

Gádžové tedy svedli na Romy, že
ukradli...

Ano, ano, že Romové kradli. Je-
nomže Romové nic nevzali, vůbec nic!
Ani o ničem nevěděli! Němci nechali ve

o Němci but veci, so virábinde andi Ungriko, *zlato* sľa odoj te *všeličo*. O gádže sa rozkedine te palek avkake phende pro Roma, hod' oda o Roma kerde...

Ále o Rusi, oda, so murdarde odoj k'amende, oda trin Němci - o Rusi ále, dine kárije. Odothar na géle dživ-doha preč! Oda trindžéne múle odoj.

OTÁZKA

Tumen oda dikhľan?

B.T.

Me dikhľom, me dikhľom! Čak man o Němco ári čhidi ňa othar andal o kher, kaj o Roma! Musaj te džanlahi - hod' šukáre slomahi urdo... Avkáke astard'a man, ári man cidiňa: "*Chod' preč!*"

OTÁZKA

Sar oda, kaj tumaro dad phirelas te bašavel, the kana has mari-ben?

B.T.

On karing na phirnahi! On sle baro lavutár-i, mro dad! Ando Němci-ko bašavlahi, andi Amerika, *všade*, *všade*, *všade*.

OTÁZKA

Phirelas te bašavel Romenca, vaj gadženca?

B.T.

Bašavlahi le Romenca Peštatar. Ta čak mro dad sľa Ungro. Ungriko Rom.

OTÁZKA

Džanelas te vakerel romanes?

B.T.

Džanenahi, džanenahi, *păť* čhib džanenahi mro dad! *Pravdaže!* Mro dad sľa Peštatar, mri daj sľa Slatĩnatar.

škole spoustu věcí, které narabovali v Maďarsku. Zlato a všechno možné. Gádžové si to rozebrali a pak svedli na Romy, že to udělali cikáni...

Pak přišli Rusové a ti, co u nás vraždili, ti tři Němci - Rusi přišli a zastřelili (*je*). Živí odtamtud neodešli! Všichni tři tam zemřeli.

Vy jste to viděla?

Já to viděla! Já to viděla! Vždyť mě ten Němec vyhodil z toho domu, kde byli ostatní Romové! Musel si myslet, protože jsem byla hezky oblečená (*že nejsem cikánka*). Takhle mě popad, vystrčil mě pryč: "Běž pryč!"

Jakto, že váš tatínek chodil za války hrát?

Můj tatínek nechodili (*o zesnulé vážné osobě se mluví ve 3. osobě mn. čísla*) jen tak někde! Byli to vynikající hudebníci! Hráli v Německu, v Americe, všude možné.

A hrál s Romy, nebo s gádžovskou kapelou?

Hráli s budapeštskými Romy. Můj otec byli totiž maďarský Rom.

A uměl romsky?

Uměli, uměli, pět řečí uměli můj tatínek! *Pravdaže!* Tatínek byl z Buda-pešti, maminka byla ze Slatiny.

OTÁZKA

Sar avľa tumaro dad Slatinate?

B.T.

Slatinate sľa jekh barvalo gádžo, othar Peštatar pindžarlahi mre dade. Vičind'a mre dade te avel pro bijav. Te bašavel. O mri daj áľa te dikhel oda bijav o avkáke spoznajinde jekh ávre. No ta palek postavind'a Slatinate kher, odoj bešnahi. Ale mro dad na has khere. Bašavlahi odoj te odoj, andi Amerika, ando Německo, andi Francija, avlahi khere, kerlahi mra dake čháve te džalahi přeč.

OTÁZKA

Ov andre vojna tromalas te phirel perdal e hraňica?

B.T.

Šak buter sľa Peštate. Othar lenge sľa i legitimácia, ando savóro štáto šaj phirnahi. A tak to bolo.

A jak se váš tatínek do Slatiny vůbec dostal?

V Slatině byl jeden bohatý sedlák a ten znal mého tatínka z Budapešti. A tak si pozval tatínka na svatbu. Aby mu hrál. Maminka se na tu svatbu přišla podívat a poznali se. Pak si postavili ve Slatině dům, bydleli tam spolu. Jenomže tatínek nebýval doma. Hrál támhle, hned zase támhle, v Americe, v Německu, ve Francii, přijel domů, udělal mamince dítě a zase odjel pryč.

A to směl jezdit i za války přes hranice?

Byl víc v Budapešti (než doma). Tam jim vystavili takovou legitimaci a jezdili do všech států. A tak to bylo.

Další část rozhovoru s paní Torákovou následuje po vyprávění jejího muže. Pan Emil Torák byl za války ve slovenské armádě. Dostal se do Itálie, sloužil u čtvrtého praporu. Spolu s několika dalšími vojáky - Slováky i Romy (například i se zesnulým panem Imrichem Daškem z Čierneho Balogu, jehož svědectví se nám v roce 1993 podařilo zaznamenat) - přeběhl k italským partyzánům.

B.T.

Amen liľam oda čhavóre so dujdžene, i řetka te me vichovind'am len. Pali ári diňom Zvolenate, liľom manca le čháve. Odoj sľa paš mande. Othar kerd'om lenge bijav...

Palik áľe duj manuša Levicatar, že keř Roma áčhile murdarde. Sa písinde. Mri řetka phend'a avkáke: "So pisines oda? Love na des pre oda duj siroti!" Sľa mek tikne, kana murdarde la da le dade, tuším, päř a sedem rokov. A soske na den vareso - phaⁿla - lóve? No avka palek bičhade - oda sľa purane love, has purane love - tri tisíc

Ujaly jsme se dvou dětí (kterým zastřelili rodiče) a s tetou jsme je vychovaly. Když jsem se vdala do Zvolena, vzala jsem si je k sobě. Byly u mě. A tam jsem jim pak taky vystrojila svatbu...

Pak přišli dva lidé z Levic, že prý kolik Romů bylo zabito. Všechno si sepi-sovali. A teta povídá: "Nač si to sepi-suješ? Peníze na ty dva sirotky nám stejně nedáš!" Byli docela malí, když jim zavraždili rodiče, tuším, pět a sedm let. Proč nám na ně nedají nějaké peníze? No tak potom nám poslali - ve sta-rych penězích tři tisíce korun. To nic

korún. Oda nič na has! Na sľa nič!
O pale me gel'om ko notári, phend'om
avkáke: "Ta mra da murdarde, mro
dade, duje pheňe, o phral áchíla odoj
- ta na des nič ada?" Phend'a nič, hod'
amen slomahi imar dospeli, na sloma-
hi sirotek. A nič na dine, aňi koruna...

Akadala terne manuša na džan-
nen nisostar! Na džanen, so amen
dživasahi...

nebylo! Nic! Já pak šla k notáři a poví-
dám: "Zabili mi matku, otce, dvě sestry,
bratr tam zůstal - a nedáš mi nic?" Ře-
kl, že nic, protože jsem v té době byla
dospělá, a ne sirotek. A tak mi nic ne-
dali, ani korunu...

Tihleti mladí lidi nic nevědí! Nema-
jí tušení, co jsme prožívali!

*MG záznam, redakce,
překlad a poznámky MH*

SUMMARY

TRAGIC EVENT IN THE VILLAGE OF SLATINA

Three accounts are presented here of a tragic event that took place near the end of World War II, in the village of Slatina in Slovakia. On 23 December 1944, a unit of the German army, which was withdrawing in the face of advancing Soviet troops, decided to retaliate against the Romani inhabitants of the village for the theft of some army soap wrongly blamed on a Rom. 56 Roma, half of them children, were rounded up and forced into a house. It was sprayed with gunfire and hand grenades were thrown in. Then it was burned down with the survivors still inside.

In his 1981 book, "On the Fate of the Czech and Slovak gypsies," the historian Ctibor Nečas based his account of the event on information provided by the mayor of the village, a Slovak, and on historical records. In a 1992 interview, Ilona Grešková, a social worker in the local administration of Zvolen, related the account of her mother, who survived the massacre. Her mother was just returning to the village as the killing took place. Shortly thereafter Russian troops arrived and saved a Romani family who had been hiding. Ms. Grešková tried to get some monetary compensation for her mother for the loss of most of her family. But to no avail. Next, some historical background is given. Finally, the gripping eye-witness account of her aged mother, Berta Toráková, recorded in 1994, is presented both in the original Romani and then in a Czech translation.

B. Bollag

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

Zlatica KALEJOVÁ

O DILINO

Mira dakera pheňakere čhas vičinenas Dilino. O Dilino na has dili-no, ča na has ajso sar averdžene. Phenelas lava, so avreske na avle-has pre godi: "Te o čhon barol the cikňol, soske na barol the na cikňol o kham?" "Hin o Del kalo, vaj par-no?" "Sar dičhol avri o vodi?" "Hin rikoneskero vodi dzaralo?"

"Te cikňola o kham, na dikheha, Dilineja!" phenenas leske o Roma. "Jaaaj, Dilineja, de man smirom, dža pal o rikono, phuč lestar, či les hin dzaralo vodi!" koškerlas les leskeri daj, e bibi Šukaňa.

E Šukaňa na has šuki, vičinenas la pal o rom, pal o Šuko. Jov has šuko - the muľa, čoro. Ačhile pandž čhave, dživenas čorikanes. Barvale na ehas, aňi kana mek čoro Šuko dživelas, bo has pro jilo, na birinelas te kerel buťi. Aľe štrihinelas le muršenge o bala, ta les sako delas halericis, bo sajinenas leskere čhaven.

Kana muľa, sa has pre la Šukaňakero šero. Kerelas pal o gadžija, šulavelas o dvori, makhelas o bova - sar darekana, na... Ta anelas bandurki, ciral, aroro, aľe has ča ajci ajci, kaj o čhave te na chan bokh. Te murdaľiľa andro gav papin vaj kachňi, vičinenas la Šukaňa: "Le, tav le čhavege. Ča

BLÁZNIVEJ

Synovi maminčiny sestry říkali Bláznivej. Bláznivej nebyl blázen, ale byl jiný než ostatní. Říkal věci, které by normálního člověka nenapadly: "Když přibývá a ubývá měsíc, proč nepřibývá a neubývá slunce?" "Je Bůh černý, nebo bílý?" "Jak vypadá duše?" "Je psí duše chlupatá?"

"Když ti ubude slunce, nebudeš vidět, Bláznivej!" říkali Romové. "Bože, Bláznivej, dej mi pokoj! Jdi za psem a zeptej se ho, jestli má chlupatou duši!" nadávala mu matka, teta Hubeňourka.

Hubeňourka nebyla hubená, říkali jí tak podle jejího muže Hubeňoura. Ten byl vychrtlý - a taky chudák umřel. Zůstalo po něm pět dětí a žili v bídě. Bohatí nebyli ani za Hubeňourova života, protože byl nemocný na srdce a nemohl pracovat. Aspoň tedy stříhal chlapy, dávali mu za to pár halířů, protože litovali jeho děti.

Když umřel, zůstalo všechno na krku tetě Hubeňource. Nádeničiľa selkám, zametala dvory, vymazávala pece - jak to dřív bývalo. A tak přinesla brambory, tvaroh, trochu mouky, ale bylo toho jen tak tak, aby děti nehladověly. Když někde ve vsi zdechla husa nebo slepice, zavolali Hubeňourku: "Vem to dě-

kaj o phandle olesar te na džanen!“ - bo na has sabadno murdalo mas te chal. Pr'oda has paragrafi. Jekhvar la vičinda e gadži: “Šukaňo, e balī pašlīla pro baličoro, tasada les.”

E Šukaňa gejl'a, o Dilino gejl'a laha. “No, le le baličhores, Dilineja, pekava les tumenge, mre čhe, chana čaľona!”

O Dilino iľa le baličhores sar cikne čhavores, dichinelas leske andro piskocis: “Jaj baličori, kaj tiro vodori?”

“Jaj, Dilineja, našaves mro dživipen tire diline lavenca!” jajčinelas e Šukaňa.

“Mamo, dikh, o baličho cirdľa pharo vodi!” vičinda o Dilino.

“O baličho dživel!”

O baličoro čino izdrandīla, phundrada o jakhora.

“Mamo, me les sastarava!”

“Murdaľola tuke, mro čho. Čaha les.”

“Na merla!”

“Lačhes, ker, sar kames. Aľe te na murdaľola, ma phen la gadžake, kaj les peske te na lel pale.”

O Dilino kerlas le baličhoreha feder sar cikne čhavoreha. Sovlas pre phuv pro phusa, lelas les ke pes-te tel e lepeda. Phirelas pal o romňija, so denas kolīn cikne čhavorenge, mangelas pes pro Del, kaj te cvirkinen čino thud vaš leskero baličoro.

“Ta dikh, nane dilino o Dilino!” phenenas jekh. Aľe miri daj les delas thud - has amen akor cikňi pheňori, e Heľenka. E daj le Dilines rado di-khelas, sajinelas les.

Tel o trin kurke džidīla o baličho calkom upre. Has baliči. Ačhiľa fest sastī, zoralī, šukar baličori! Phirelas pal o Dilino, kaj ča džalas visaľolas. Kvičinlas, ibaj te vakerďahas. Ko la šunelas, asalas. O Dilino la sikhavelas te gilavel, vakerlas lake paramisa. Ker-

tem, ale aľ se o tom nedovědí četníci!“ Jíst zdechlina bylo totiž zakázáno. Byly na to paragrafy. Jednou ji zavolala selka: “Hubeňďo, svině zalehla podsvinče.”

Hubeňďa tedy šla a Bláznivej s ní. “Vem prasátko, Bláznivínku, upeču vám ho, dětičky moje! Aspoň jednou se pořádně najíte!”

Bláznivej vzal prasátko jako malé dítě a začal mu dýchat do huby: “Prasátko, prasátko, kde máš dušičku?”

“Bože, Bláznivej, ty mě jednou sprovedíš ze světa těma svýma bláznivýma řečma!” naříkala Hubeňourka.

“Mami, podívej, prasátko si vzdychlo!” vykřikl Bláznivej.

“Prasátko žije!”

Prasátko sebou zatřásl a otevřelo očka.

“Mami, já ho vyléčím!”

“Zdechne ti, chlapče. Radši ho sníme!”

“Neumře, mami, uvidíš!”

“No dobře, dělej si, co chceš. Ale když nezdechne, tak to neříkej selce, aby ho nechtěla zpátky!”

Bláznivej zacházel s prasátkem jako s malým děckem. Spal na zemi na slámě a bral si ho k sobě pod deku. Chodil po ženských, které kojily, a prosil, aby mu nastříkaly trochu mlíčka pro jeho prasátko.

“Podívej, není on vážně blázen, ten Bláznivej?” říkaly. Ale moje maminka mu mlíko dala - měli jsme tenkrát malou Helenku. Maminka měla Bláznivého ráda a litovala ho.

Za tři neděle se prasátko úplně vzchopilo. Byla to malá sviňka. Uzdravila se, zesílila, stala se z ní krásná malá prasnička. Chodila za Bláznivým, kam se vrtnul. Kvičela, jako by mluvila. Kdo ji slyšel, musel se smát. Bláznivej ji učil zpívat, vyprávěl jí pohádky. Vyrobil

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

Zlatica KALEJOVÁ

O DILINO

Mira dakera pheňakere čhas vičinenas Dilino. O Dilino na has dili-no, ča na has ajso sar averdžene. Phenelas lava, so avreske na avle-has pre godi: "Te o čhon barol the cikňol, soske na barol the na cikňol o kham?" "Hin o Del kalo, vaj par-no?" "Sar dičhol avri o vodi?" "Hin rikoneskero vodi dzaralo?"

"Te cikňola o kham, na dikheha, Dilineja!" phenenas leske o Roma. "Jaaaj, Dilineja, de man smirom, dža pal o rikono, phuč lestar, či les hin dzaralo vodi!" koškerlas les leskeri daj, e bibi Šukaňa.

E Šukaňa na has šuki, vičinenas la pal o rom, pal o Šuko. Jov has šuko - the muľa, čoro. Ačhile pandž čhave, dživenas čorikanes. Barvale na ehas, aňi kana mek čoro Šuko dživelas, bo has pro jilo, na birinelas te kerel buři. Ale štrihinelas le muršenge o bala, ta les sako delas halericis, bo sajinenas leskere čhaven.

Kana muľa, sa has pre la Šukaňakero šero. Kerelas pal o gadžija, šulavelas o dvori, makhelas o bova - sar darekana, na... Ta anelas bandurki, ciral, aroro, ale has ča ajci ajci, kaj o čhave te na chan bokh. Te murdalila andro gav papin vaj kachňi, vičinenas la Šukaňa: "Le, tav le čhavage. Ča

BLÁZNIVEJ

Synovi maminčiny sestry říkali Bláznivej. Bláznivej nebyl blázen, ale byl jiný než ostatní. Říkal věci, které by normálního člověka nenapadly: "Když přibývá a ubývá měsíc, proč nepřibývá a neubývá slunce?" "Je Bůh černý, nebo bílý?" "Jak vypadá duše?" "Je psí duše chlupatá?"

"Když ti ubude slunce, nebudeš vidět, Bláznivej!" říkali Romové. "Bože, Bláznivej, dej mi pokoj! Jdi za psem a zeptej se ho, jestli má chlupatou duši!" nadávala mu matka, teta Hubeňourka.

Hubeňourka nebyla hubená, říkali jí tak podle jejího muže Hubeňoura. Ten byl vychrtlý - a taky chudák umřel. Zůstalo po něm pět dětí a žili v bídě. Bohatí nebyli ani za Hubeňourova života, protože byl nemocný na srdce a nemohl pracovat. Aspoň tedy stříhal chlapy, dávali mu za to pár halířů, protože litovali jeho děti.

Když umřel, zůstalo všechno na krku tetě Hubeňource. Nádeničila selkám, zametala dvory, vymazávala pece - jak to dřív bývalo. A tak přinesla brambory, tvaroh, trochu mouky, ale bylo toho jen tak tak, aby děti nehladověly. Když někde ve vsi zdechla husa nebo slepi-ce, zavolali Hubeňourku: "Vem to dě-

kaj o phandle olesar te na džanen!“ - bo na has sabadno murdalo mas te chal. Pr'oda has paragrafi. Jekhvar la vičind'a e gadži: “Šukaňo, e balí pašlila pro baličoro, tasad'a les.“

E Šukaňa gejl'a, o Dilino gejl'a laha. “No, le le baličhores, Dilineja, pekava les tumenge, mre čhe, chana čaľona!“

O Dilino il'a le baličhores sar cikne čhavores, dichinelas leske andro piskocis: “Jaj baličchori, kaj tiro vodori?“

“Jaj, Dilineja, našaves mro dživipen tire diline lavenca!“ jajčinelas e Šukaňa.

“Mamo, dikh, o baličho cirdl'a pharo vodi!“ vičind'a o Dilino.

“O baličho dživel!“

O baličchoro čino izdrandil'a, phundraďa o jakhora.

“Mamo, me les sast'arava!“

“Murdaľola tuke, mro čho. Cha-ha les.“

“Na merla!“

“Lačhes, ker, sar kames. Ale te na murdaľola, ma phen la gadžake, kaj les peske te na lel pale.“

O Dilino kerlas le baličhoreha feder sar cikne čhavoreha. Sovlas pre phuv pro phusa, lelas les ke pes-te tel e lepeda. Phirelas pal o romňija, so denas kolin cikne čhavorenge, mangelas pes pro Del, kaj te cvirkinen čino thud vaš leskero baličchoro.

“Ta dikh, nane dilino o Dilino!“ phenenas jekh. Ale miri daj les delas thud - has amen akor cikňi pheňori, e Heľenka. E daj le Dilines rado di-khelas, sajinelas les.

Tel o trin kurke džidil'a o baličho calkom upre. Has baličhi. Ačhil'a fest sastí, zoraľi, šukar baličchori! Phirelas pal o Dilino, kaj ča džalas visaľolas. Kvičinlas, ibaj te vakerďahas. Ko la šunelas, asalas. O Dilino la sikhavelas te gil'avel, vakerlas lake paramisa. Ker-

tem, ale ať se o tom nedovědí četníci!“ Jíst zdechlíny bylo totiž zakázáno. Byly na to paragrafy. Jednou ji zavolala selka: “Hubeňďo, svině zalehla podsvinče.“

Hubeňďa tedy šla a Bláznivej s ní. “Vem prasátko, Bláznivínku, upeču vám ho, dětičky moje! Aspoň jednou se pořádně najíte!“

Bláznivej vzal prasátko jako malé dítě a začal mu dýchat do huby: “Prasátko, prasátko, kde máš dušičku?“

“Bože, Bláznivej, ty mě jednou sprovedíš ze světa těma svýma bláznivýma řečma!“ naříkala Hubeňourka.

“Mami, podívej, prasátko si vzdychlo!“ vykřikl Bláznivej.

“Prasátko žije!“

Prasátko sebou zatřásl a otevřelo očka.

“Mami, já ho vyléčím!“

“Zdechne ti, chlapče. Radši ho sníme!“

“Neumře, mami, uvidíš!“

“No dobře, dělej si, co chceš. Ale když nezdechne, tak to neříkej selce, aby ho nechtěla zpátky!“

Bláznivej zacházel s prasátkem jako s malým děckem. Spal na zemi na slámě a bral si ho k sobě pod deku. Chodil po ženských, které kojily, a prosil, aby mu nastříkaly trochu mlíčka pro jeho prasátko.

“Podívej, není on vážně blázen, ten Bláznivej?“ říkaly. Ale moje maminka mu mlíko dala - měli jsme tenkrát malou Helenku. Maminka měla Bláznivého ráda a litovala ho.

Za tři neděle se prasátko úplně vzchopilo. Byla to malá sviňka. Uzdravila se, zesílila, stala se z ní krásná malá prasnička. Chodila za Bláznivým, kam se vrtnul. Kvičela, jako by mluvila. Kdo ji slyšel, musel se smát. Bláznivej ji učil zpívat, vyprávěl jí pohádky. Vyrobil

ďa lake kheroro kaštendar, bo e bibi
čhida la baľiĉha andal o kher avri.

E Šukaňa radisaľolas. "Jaj, ĉa-
vale, ela amen barvaľi Karaĉoňa!
Chana tumenge klobasici, ela amen
balevasoro! Me mange thovava
e šoldra pal e blaka. O Roma ĉa po-
ravena o jakha! The o gadže."

Ke amende - talam the avrether
- pes o gadže presikhavenas, kas so
hin u kas hin buter. Pre Karaĉoňa
the pre Patraďi thovenas pal e blaka
kolbasi, šoldri, paľenki, kaj sako te
dikhel, save hine barvale. O diline
Roma kenas oda, so the o gadže.

Amare Roma na has barvale. Ĉa
trin štar lavutarika familiji peske dŕive-
nas ĉino feder. O Feris has ĉarľas,
jov tiŕ na tirinlas bokh, aľe aver Roma
ĉa phirnas pal o gadže, kenas lenge
pro maľi, po jekh has ĉa ajse šlapetka-
a, so phirnas te bašavel kher kheres-
tar. Ta ĉa štar pandŕ khera has, kaj
peske o Roma ľikernas balen. Oladŕa-
ne thovnas pre Karaĉoňa o šoldri pal
o blaki - avka sar o gadže. Te averďŕene
vareso stradenas peskere gadŕijendar,
ta thovnas ĉoĉa klobasici. E Šukaňa
thovelas pal e blaka papirošna kvitki.
Lakeri blaka has jekhšukareder, aľe la-
kero jilo ĉa pal kada dŕalas, kaj la t'avel
pal e blaka bari šoldra. O Del lake si-
khaďa peskeri laskica, diňa la murdaľona
baľiĉhora the diline ĉhas, so la baľi-
ĉhora upre dŕiďarda.

"Helen!" phenelas mira dake
baripnaha. "Dikh, sar amari Grofkiňa
barol! Dikh, save la hin šoldri!"

O Dilino viĉinelas la baľiĉhora
Grofkiňa, bo la has pro ĉekat cikňori
ĉerĉeňori.

"Dikheha, sar o Roma poravena
o jakha, kana thovava e šoldra pal
e blaka!" suňarlas e bibi. Miri bibi
oleha ušľelas, oleha dŕalas te sovel:
Pre Karaĉoňa thovla la Grifkiňakeri
šoldra pal e blaka. O Roma dikhena,

pro ni z prken domeĉek, protože ho teta
s prasátkem vyhodila z bytu.

Hubeňourka se radovala: "Děti,
my budeme mít letos bohaté Vánoce!
Dostanete klobásky, budeme mít sla-
ninku! A já vyložím kejtu za okno. Ro-
mové budou valit oči! A gádžové taky."

U nás - a možná i jinde - měli sed-
láci ve zvyku ukazovat, kdo co má
a kdo má víc. O Vánocích a o Velikono-
cích vystavovali za okny klobásky, kýty,
pálenku, aby každý viděl, jak jsou bo-
hatí. A hloupí Romové to dělali po nich.

Naši Romové nebyli bohatí. Je-
nom tři ĉtyři hudebnické rodiny si ŕily
o něco ľepe. Feri byl kovář, ten také ne-
trpěl hlady, ale ostatní Romové chodili
po sedlácích, dělali jim na polích, ně-
kteří šumařili ve městě dům od domu.
A tak asi jen ve ĉtyřech pěti domech si
Romové chovali prasata. Tam se také
o Vánocích vystavovaly za okny vepřové
kýty - jako u gádŕů. A ti ostatní vystavo-
vali aspoň pár klobásek, které sehnali
od "svých" selek. Hubeňourka dávala
za okna papírové květy. Její okna byla
nejkrásnější, jenomŕe ona to neviděla
a touŕila jen po tom, aby mohla mít za
oknem vepřovou kýtu. A Pán Bůh jí teď
prokázal takovou milost, ŕe jí seslal
zdechlé prasátko a bláznivého syna,
který to prasátko přivedl k ŕivotu.

"Helen!" řikala pyšně mé mamin-
ce. "Podívej, jak ta naše Hraběnka roste!
Podívej, jaké má šunky!"

Bláznivej říkal prasátku Hraběnka,
protoŕe měla na ĉele malilinkou hvěz-
dičku.

"Uvidíš, jak budou Romové valit
oči, až si vystavím za oknem vepřovou
kýtu!" snila teta. Vstávajíc lehajíc nemys-
lela na nic jiného, než jak si o Vánocích
dá za okno Hraběňčinu kýtu. Konečně
Romové uvidí, ŕe není ŕáďná chudinka.

hoj joj nane čori degeškiňa! Imar
o čhave na gilavna pre late:

*"Imar avel Karačoňa,
te murdaras la rukoňa,
la rukoňa, la mačkica,
thovas la andre tepšica!"*

Ča na tromalas pal ada te vake-
rel anglo čhavo, anglo Dilino. Sar
perši raz phenda, hoj pre Karačoňa
la Grofkiňa murdarla, o Dilino thoda
ajsi vika, kaj o Del te arakhel! Rove-
las, piskinlas, gravčinlas: "T'oda miri
Grofkiňa, me la ratindom!"

"Soske la ratindal? Kaj amendar
te chal o chaben? Soske o Del diňa le
balen pro svetos? Kaj len o Roma te
chan! Na kaj o bale te chan le Romen!"

Fest pen dokerenas e daj le
čhaha! Mri daj la bibake phenelas:
"Muk, ma ker leske pharo jilo! Dikh,
o čhavoro izdral, avela nasvalo!"

"Jaj Devla, soske man mardal,
hoj man diňal ajse diline čhas?" jaj-
činlas e bibi.

O Dilino dikhelas aver suno sar
leskeri daj. Avka sar the me, amen
dujdzene, furt džahas pro paramisa.
Kaj kaj o Roma vakerenas paramisa,
odoj amen džahas. K'amende has
lače paramisara. Baro paramisaris
has the amaro papus.

Lačo paramisaris džanelas but ta
but paramisa, ale avka sar sakone Ro-
mes hin peskeri gilī, ta sako paramisa-
ris vakerelas trin štar paramisa, so has
"leskere". Le papuskere paramisa has
"Tindersipilona", "Zradno daj" the mek
"Pal e balīchori". O Dilino ciknovarbas-
tar jekhradeder šunelas "Pal e balīcho-
ri". Me pal e "Tindersipilona". E para-
misi pal e balīchori džalas avka, hoj sas
jekh Rom, jekh romňi, čhave len na sas.
Mangenas pes ko Del, ajci, ajcl, o Del
len diňa baľora. Likerenas la balīchora
sar čhajora, bičhavenas la andre škola,

A děti na ní nebudou skládat posměš-
né popěvky:

*"Přicházejí Vánoce,
zabijeme čubku,
čubku a kočku
a dáme je na pekáč!"*

O těch svých snech ovšem ne-
směla teta mluvit před Bláznivým! Když
se poprvé zmínila, že Hraběnku o Vá-
nocích popraví, Bláznivej strhl takový
povyk, až Pán Bůh brání! Plakal, naří-
kal, křičel: "To je moje Hraběnka! Já ji
zachránil!"

"A proč jsi ji, prosím tě, zachraňo-
val? Aby nám užírala potravu? Proč
stvořil Pán Bůh prasata? Aby je Romové
jedli. A ne aby prasata užírala Romy!"

Strašně se matka se synem háda-
li. Moje maminka tetě říkala: "Nech to-
ho, nedělej mu těžké srdce! Podívej,
jak se kluk třese, ještě onemocní."

"Bože, zač mě trestáš, že jsi mi
dal tak bláznivýho syna!" naříkala teta.

Bláznivej snil o něčem jiném než
jeho matka. Stejně jako já miloval po-
hádky. Chodili jsme spolu všude, kde si
Romové vyprávěli pohádky. U nás byli
velcí vypravěči a výborný vypravěč byl
i náš dědeček.

Dobrý vypravěč znal hodně pohá-
dek, ale tak jako měl každý Rom "svou"
písničku, i vypravěč měl dvě tři "své"
pohádky. Dědečkovy pohádky byly
"O Tindersipiloně", "O zrádné matce"
a "O Sviňce". Bláznivej měl od malička
nejraději právě tu "O sviňce". Já zase
"O Tindersipiloně". V pohádce o sviňce
se vyprávělo, jak byl jeden Rom
a Romka a neměli děti. Modlili se k Bo-
hu tak dlouho, až jim dal sviňku. Cho-
vali ji jako dcerušku, posílali ji do školy,
byla strašně chytrá, krásně se učila -
protože samozřejmě uměla mluvit.

joj has bari godaver, šukares sikhľolas - bo džanelas te vakerel, na? Sar phirenas o školňiki andro veš chuchurenge, e baľichori furt našľolas, kaj la ňiko te na dikhel. Čivlas pal peste tele baľičaňi morčhi, kerďa pes šukara čhake. Dikhľa la jekh čhavo, mangaďa la, kerde bijav. Sar la andre khangeri čumidňä, e baľichori ačhiľa džuvľake.

"Šun, čhaje," phučľa mandar o Dilino jekh dľives. "Čačes šaj e baľichori ačhel čhake?" Mange has akor deš berš, leske has dešuduj.

"So me džanav? Elas bi šukar, na, te ajso šaj ačhiľahas! Ko džanel? Aľe o bare phenen, hoj ajso šaj ačholas čirla. Adadľives hin moderno svetos, ta imar o godaver gadže ajse buťa zrušinde."

(Akor mange mek n'avľa pre godľ, so o Dilino kerela!) Denaškerlas peskera Grofkiňaha, u sar e baľichori imar podbariľa, ta pre late phirlas sar pro graj - bo has šukoro, ajso sar the leskero dad. O čore racle pen prekidkernas, kaskero rukono džanel feder te denašel. Tradenas le rukonen pro ritos u o Dilino tradelas la Grofkiňä. Has la charnore čangora, th'avka džanelas feder te denašel sar le raklengere rukone! Le Dilineskeri daj rušelas, hoj e Grofkiňä ačhel furt ajsi saňi, na thuľol. "N'ela latar šoldra! N'ela latar šoldra!" gravčinlas. Kana lake phende, hoj o Dilino pre baľičhi rajtinel sar pro graj, mardä les.

Avľa jevend, delas jiv - sar čirla, na? Šil. O dľivesa džanas, sako imar delas duma pal e Karačoňä: Kas so hin, ko so thovla pal e blaka. E bibi Šukaňä avľa andal o gav, phendä mira dake: "Pojekh gadže imar thoverde o šoldri pal o blaki. Gejľom pal o hintešis. Phendä, hoj la Grofkiňä mange murdarela."

"Ča ma vaker anglo čhavo, anglo Dilino. Nasvaľola!"

Když chodili žáci do lesa na houby, sviňka se vždycky někam ztratila, aby ji nikdo neviděl. Svlékla ze sebe prasečí kůži a proměnila se v nádhernou dívku. Uviděl ji romský chlapec a namluvil si ji. Vystrojili svatbu. A jakmile ji v kostele políbil, sviňka se proměnila v ženu.

"Poslouchej, holka," zeptal se mě jednou Bláznivej, "myslíš, že by se sviňka opravdu mohla proměnit v děvče?" Mně tehdy bylo deset let, Bláznivému dvanáct.

"Copak já vím? Bylo by to hezké, ne, kdyby se něco takového stalo! Kdo ví? Dospělí říkají, že se to dělo dříve, ale dnes máme moderní svět a chytří gádžové podobné věci zrušili."

(Tehdy mě vůbec nenapadlo, co Bláznivej provede!) Skotačil s Hraběnkou, a když povyrostla, jezdil na ní jako na koni - byl totiž hubeňoučký jako jeho otec. Chudí gádžovští chlapci pořádali psí závody. Honili psy po louce a Bláznivej honil Hraběнку. Měla krátké nožičky, a přesto běhala rychleji než psi. A Bláznivého matka se rozčilovala, že je Hraběнка pořád hubená a netloustne. "Nebude z ní kejta! Nebude z ní kejta!" naříkala. A když se jí doneslo, že Bláznivej rajtuje na Hraběnce jako na koni, zbila ho.

Přišla zima, sněžilo - jako dříve, ne? Uhodily mrazy. Čas plynul a každý už mluvil o Vánocích: Kdo co má a kdo co vystaví za oknem. Teta Hubeňourka se vrátila z vesnice a povídá mamince: "Někteří sedláci už mají šunky za oknem! Zašla jsem k řezníkovi, slíbil, že nám Hraběнку zapíchne."

"Jenom to neříkej před klukem, před Bláznivým, nebo ti onemocní!"

"So som te kerel?" The la bibake na has laches, the joj imar prisikhliĽa pre GrofkiĽa. B'oda na has Ľa ajsi baĽiĽhi. O Dilino la sikhada te giĽavel, dĽanelas te ginel dĽi eĽta. Dikhelas pre manuĽeste ibaj manuĽ. Te lake phen-daĽas: "An mange kaĽt pal e dvora!" - dĽalas, anelas kaĽt. Feder sar rukono.

O hinteĽis avĽa ko Roma. ViĽin-de les vaj trin Žtar dĽene, te murda-rel lenge le baĽiĽhen. AvĽa te dikhel.

"Dze mace to praĽe?" phuĽĽa la bibatar.

"Co s nim budzece robic?" vi-Ľinda o Dilino.

"BudzeĽ mi ho trimac, vraj ceba slucha!"

O Dilino diliĽaĽiĽa. IĽa jiv Ľikaha - bo sas tateder dĽivesa, o jiv dĽalas tele - Ľhid'a pro hinteĽis. Ľik, bara, Ľhivkerlas pre leste, tradelas les het. O hinteĽis koĽkerlas, diĽa pal leste te prastal: "Ja ci dam, sopĽak hnus-ný, plemeno farahúnske!"

E ŽukaĽa pes le hinteĽiske mangelas: "Sem dĽanen, raja, hoj o Ľhavoro dilino! So me leha Ľhav bida!" Ajci ajci, kaj le hinteĽiske an-da e godi pale pro than. "Ľa aven tajsa, me le Ľhas biĽhavava ke phen. Joj beĽel andro trito gav, Ľa ma da-ran, aven!"

Kana o hinteĽis geĽĽa, viĽinda e ŽukaĽa le Dilines: "Av arde, mro Ľho, tajsa dĽaha pal e bibi IĽĽaĽate!"

O Dilino pes na diĽa anglal. E ŽukaĽa les rodelaĽ pal e koloĽija, na has. Kerda upre le Romen, rode-nas les pal o veĽ, Žikhaj. O Ľhavo na has, e baĽiĽhi na has. E ŽukaĽa geĽĽa andro gav pal peskeri gadĽi: "Nane adaj miro Ľhavo, o Dilino?" Na has. The o gadĽe rodenas, hijaba kaj has KaraĽoĽa. Akor mek o gadĽe feder Ľikerenas "peskere" Romenca.

"Kampel te phenel le phandlen-ge!" denas la godi o gadĽe. Th'o Ro-

"Co mám dĽelat?" Ani tetĽ z toho nebylo dvakrát doĽe. Zvykla si na Hra-bĽĽku. To nebylo prase! Bláznivej ji nauĽil zpívat, umĽla poĽítat do sedmi. Dívala se na ĽlovĽka jako ĽlovĽk. A kdyĽ se jí řeklo: "Dones mi ze dvora poleno!" - Žla a donesla poleno. Líp než pes.

Řezník přiĽel do osady. Tři Ľtyři Romové si ho pozvali, aby jim zapíĽhl prasata, a tak si je přiĽel obĽlídnout.

"Dze mace to praĽe?" zeptal se tety.

"Co s nim budzece robic?" zakři-Ľel Bláznivej.

"BudzeĽ mi ho trimac, vraj ceba slucha."

Bláznivej se opravdu zbláznil. Po-pad kus snĽhu s blátem - oteplilo se, sníĽ tál - a hodil ho po řezníkovi. Bláto, kameny, co popad, do ruky, há-zel po něm a hnal ho pryĽ. Řezník klel a rozbĽhl se za ním: "Ja ci dam, sopĽak hnusný, plemeno farahúnske!"

HoubeĽourka řezníka odproĽova-la: "Víte přece, pane, že ten kluk je blá-zen! Co já se s ním natrápím!" Jen tak tak, že řezníka uklidnila. "Jen, prosím vás, zejtra přiĽďte! Já kluka pošlu k ses-tře - bydlí až ve třetí vesnici. Jen se ne-bojte a přiĽďte!"

KdyĽ řezník, odeĽel, zavolala teta Bláznivého. "PoĽď sem, ĽhlapĽe, zejtra pŮjdeĽ za tetou do IĽĽan!"

Bláznivej se neozval. HubeĽda ho hledala po osadě, nebyl nikde. Vzburcovala Romy, hledali ho v lese, nikde nic. Ľhlapec zmizel, prasátka ta-ké. HubeĽourka Žla do vesnice za "svou" selkou: "Není u vás můj kluk, Bláznivej?" Nebyl tam. Hledali ho i sedĽáci, třebaže nadĽházely Vánoce. Tehdy se totiĽ gádĽové lépe snášeli se "svými" Romy.

"To se musí říĽt ĽetníkŮm!" radili gádĽové. Romové taky. Nebylo sice zi-

ma. Šil baro na has, ale raťi šaj avel šil, o čhavo fadīnla, merla!

Le čhas rodkernas o Roma, o gadže, o phandle. Jekh kurko les rodkerenas. Na arakhle. E Šukaňa rovelas sar brišind. Bisterďa, hoj la nane šoldra pal e blaka. Avka gejľa lakero suno. Ča o Dilino te avľahas khere! Nalačhi Karačoňa dikhľam kada berš!

Pal cala okresa džalas o hiros, hoj našľiľa dešudujeberšengero romano čhavo. O Dilino. So sas romane koloňiji čhivkerkerde pre Slovensko, žadna Roma le Dilines na dikhle. Aňi balíčhora, so la has cikňi čercheňori pro čekat, na dikhľa ňiko.

O divesa džanas, e Šukaňa prisikhľiľa pr'oda, hoj o Dilino nane. Keci čhavore merkernas akor! "O Del diňa, o Del iľa," phenenas o Roma the o gadže. Pal ajse džene, so pen presikhade mek akor, sar dživenas, o Roma vakerenas. The pal o Dilino vakerenas. Leperenas leskere čudna lava: "Hin o Del kalo, vaj parno?" Mek feder pal leste vakerenas raťi - kerenas paramisa olestar, hoj kaj šaj našľiľahas. Jekh phenenas: "Na muľa! Te muľahas, ta pes sikhadaľahas la dake. The dar pre late mukhľahas, hoj kamelas la Grofkiňa te murdarel. Ko džanel, kaj pes thodľa!"

Pal o pandž berš has ajsi Karačoňa sar akor, kana o Dilino našľiľa. O kham taťarlas sar pre jara. O Roma imar na thovnas šoldri the klobasi andro blaki. Thovnas televizi. E Šukaňa has talam peršo manušňi pro svetos, so pre Karačoňa thodľa andre blaka e televiza. O Toňus, le Dilineskero baro phral, phirelas te bašavel peskere sastreha, ta pes čino zmožindľa, cindľa la dake televiza. O Roma jekh pal aver cinkerkerde o televizi - so kerel jekh, keren the o aver. Has bare barikane, hoj hine moderneder sar ola gadžikane degeša, bo on furt thovnas šoldri.

ma, ale v noci by mohl přijít mráz a kluk zmrzne!

Chlapce hledali Romové, gádžové, četníci. Týden ho hledali. Nenašli. Hubeňourka plakala jako déšť. Že nemá šunku za oknem, jí nepřišlo ani na mysl. Sen se jí rozplynul. Jenom kdyby Bláznivej byl doma! Ten rok jsme prožili špatné Vánoce.

Po všech okresech se rozneslo, že se ztratil dvanáctiletý romský chlapec. Bláznivej. V žádné romské osadě, co jich bylo roztroušeno po celém Slovensku, nikde Bláznivého neviděli. Ani to prasátko s malou hvězdičkou na čele nikdo nezahlédl.

Čas plynul, Hubeňourka si zvykla na to, že už nemá Bláznivého. Kolik dětí tehdy umíralo! "Pán Bůh dal, Pán Bůh vzal," říkali Romové i gádžové. O lidech, kteří se za svého života něčím vyznamenali, se vyprávělo - a vyprávělo se i o Bláznivém. Vzpomínalo se na jeho zvláštní slova: "Je Bůh černý, nebo bílý?" Nejlíp se o něm povídalo večer a Romové si vymýšleli bajky o tom, kam se asi poděl. Jedni říkali: "Neumřel! Kdyby umřel, tak by se chodil ukazovat matce a možná že by na ni pouštěl hrůzu za to, že mu chtěla zapíchnout Hraběnkou. Bůh ví, kam se poděl!"

Za pět let nadešly Vánoce podobné těm, kdy se Bláznivej ztratil. Slunce svítilo jako na jaře. Romové už nevykládali za okna klobásy a šunky! Vystavovali televize. A Hubeňourka byla patrně první člověk na světě, který dal o Vánocích za okno televizi! Toňu, starší bratr Bláznivého, chodil hrát se svým tchánem, trochu se zmohl a koupil matce televizi. A po ní si nakoupili televize všichni Romové - co jeden, to všichni. A byli pyšní, že jsou modernější než ti selští burani, kteří pořád ještě vystavovali za okny vepřové kýty.

Has vaj trin ori pal o dilos, o kham polokes džalas tele, o čhave urenas pre peste o rajbimen gadora avka, kaj te na dičhol o cheva. Richti-nenas pes, hoj džana pal o gav "po špevaňu" - te vinčinel, te giľavel ga-džikane koledi.

Jekhvar pes diňa anglal: "K'oda? K'oda avel?" Furt has avri pojekh čhavore, so merkinenas, ko avel. Prastanas oledženenge anglal, pal o čhave avenas o romňa, o mur-ša ča dikhenas dural.

Avelas čhavo čhaha. Terno murš terňa romňoraha. Has urdo andro rajkano šivo gerekos the šivo stadi. Pre čhate has jevenduno kos-timocis, ružovo-somnakune viragen-ca. E roklī dīndardī, aľe na až ajsi dīndardī, ča ajsi, kaj te dičhol o mo-derna kale ciracha. Has la bare bala, kaľisegno, o muj ajsi formašno, hoj džalas až andro roviben, ko pre late dikhelas. Saňi, churďori, šukar sar herečka, sar grofkiňa!

"O Dilino avľa pale!" vičinda vareko.

So ča has oda lav phendo, imar denašenas savore Roma avri. Čačo! O Dilino! Furt has šuko, sano, kajča bariľa avri. Šukar čhavo! E Šukaňa džalas ča polokores, daralas, hoj te nane jov, ta joj buter na dživla.

Sar o Dilino dikhľa la da, peľľa lake andre men. "Mamo, ma ruš!" - čumide-las lake o vasta. E Šukaňa le čhas ob-chudňa: "Mro čhavoro avľa pale! Mro čhavoro avľa pale!" Čumidelas les - o muj, o jakha, o bala, rovelas pre leste.

"Mamo, joj miri romňi!"

O Roma ča poravenas o jakha. Andro kham šaj dikhľalas, pre late na, ajsi sas šukar - sar pes phenel andre paramisi.

"Khatar hiňi, mro čho. Kaskeri sal, mri čhaj?"

E čhaj ča mukhľa tele o jakha, Na phendä nič.

Byly asi tři hodiny odpoledne, slunce pomalu zapadalo, děti si obléka-ly vyprané šatečky tak, aby nebylo vi-dět díry. Připravovaly se, že půjdou do vesnice *po špevaňu* - vinšovat a zpívat gádžovské koledy.

Najednou se ozvalo: "Kdo to jde?" Venku bylo neustále několik dětí, které hlídaly, kdo přichází. Běžely přichozím naproti, za dětmi vycházely ženy a muži zpovzdálí pozorovali, co se bude dít.

Blížil se chlapec s děvčetem. Mla-dý muž s mladou ženou. Měl na sobě panský šedivý kabát a šedivý klobouk. Dívka byla v růžovém zimním kostým-ku se zlatými květy. Dlouhá sukně, ale ne zas příliš dlouhá, jen tak, aby bylo vidět moderní černé holínky. Měla dlou-hé vlasy, byla tmavá, ale tak krásné tvary, že člověku až vytryskly slzy, když se na ni díval. Štíhlá, drobounká, krásná jako herečka, jako hraběnka!

"Bláznivej se vrátil!" zavolal někdo.

Jakmile bylo tohle slovo vyřčeno, všichni Romové vyběhli ven. Opravdu! Bláznivej! Byl stále hubený, štíhlý, je-nomže vyrostl. Hezký chlapec. Hube-ňourka se přibližovala pomaloučku, bála se, že by to nepřežila, kdyby to nebyl on.

Když Bláznivej uviděl matku, vrhl se jí do náruče. "Mami, nezlob se." Lí-bal jí ruce, Hubeňourka syna objala: "Můj synáček se mi vrátil! Můj synáček se mi vrátil!" Zlíbala mu oči, pus, vlasy a plakala nad ním.

"Mami, to je moje žena."

Romové jen valili oči. Do slunce jsi mohl pohlédnout, ale na ni ne, jak byla oslnivě krásná! Tak se to říká v pohádkách.

"Odkud je, chlapče. Čí jsi, děven-ko?"

Děvče sklopilo oči a neodpovědělo.

"

"Dural hiňi, mamó, dural hiňi."

"Den la smirom, Romale!" vičin-
da e Šukaňa u řidžalas le čhas the la
romňora andro kher.

O Dilino ačhiľa k'amende ča
perdal e Karačoňa. Ňikaské na phen-
ďa, kaj sas, kaj pes čhiďa. Ča asalas.
Vakerlas amenge ča paramisa. Ajse
paramisa vakerlas, hoj mek o phure
murša les šunenás sar Devles. Les-
keri romňi na delas but duma. Ča
asandolas. Buter vakerelas ča le
čhavorenca. Has la lokoro hangocis,
delas duma romanes, ale na phene-
las avri o lava avka sar amen.

Pal o trin dīves pen ile, o Dilino
peskera romňaha, gele.

Ňikaské na phenďa, kaj sas ola
pandž berš, Ňikaské na phenďa, kaj
džan. Čumidkerďa la da: "O Del tut
e arakhel!"

E Šukaňa rovelas: "O Del tumen
te del phundrado drom, mre čhe!"
Gele. Akorestar len na dikhľam.

Amaro papus akor imar na dživé-
las. Upral o vadós, kaj sovavas me la
pheňaha, figinelas leskeri fotka, bo
me les igen rado dikhavas. Avľom ke
leste, sar Ňiko na has andro kher:
"Papu, hem le Dilineskera romňa has
cikňi čercheňori pro čekat!"

Zdaleka je, mami, zdaleka."

"Dejte jí pokoj, lidi," křikla Hube-
ňourka a vedla si syna s jeho ženuškou
do domu.

Bláznivej u nás pobyl přes Váno-
ce. Nikomu neřekl, kde byl, kam se teh-
dy poděl. Jenom se usmíval. Vyprávěl
nám pohádky. Vyprávěl nám takové
pohádky, že i staří Romové ho poslou-
chali jako Pána Boha. Jeho žena moc
nemluvila, jenom se tu a tam pousmá-
la. Povídala si spíš s dětmi. Měla jemný
hlásek, mluvila romsky, ale nevyslovo-
vala tak jako my.

Za tři dny se Bláznivej se svou že-
nou sebrali a odešli.

Nikom u neřekl, kde těch pět let
byl, nikomu neřekl, kam jdou. Políbil
matku: "Ochraňuj tě Pán Bůh!"

Hubeňourka plakala: "Pán Bůh ať
před vámi otevírá cesty, děti moje."
Odešli a od té doby jsme je neviděli.

Můj dědeček už tehdy nežil. Jeho
fotka visela nad postelí, kde jsem spala
se svou sestrou. Měla jsem ho totiž
strašně ráda. Když v bytě nikdo nebyl,
přišla jsem k němu: "Dědečku, že měla
žena Bláznivého malířinkou hvězdičku
na čele!"

O autorce příběhu nevíme téměř nic. Jak se příběh dostal do redakce?

*V březnu roku 1973 byl násilně zrušen Svaz Cikánů-Romů založený v srpnu ro-
ku 1969. Zakázána byla publikace zpravodaje Romano řil, který se u nás stal první
platformou pro psané romské slovo. Vycházely tu povídky Andreje Gini, fejetony
a verše Tery Fabiánové, Ilony Lackové, Františka Demetera, Andreje Pešty a dal-
ších. Když Romové viděli, že romštinou lze nejen mluvit, ale i psát, začaly se do
redakce doslova hromot přispěvky. Bohužel, většina z nich už nestačila být uveřejně-
na a pravděpodobně jsou zničeny nebo ztraceny. Redaktoři zpravodaje skončili
tragicky: Pavel Steiner po několikaletém věznění spáchal sebevraždu, Andrej Peš-
ta byl raněn mrtvicí. Na osud romských přispěvků se tedy nemáme koho zeptat.
Víme jen, že oba redaktoři připravovali sborník romské literatury, avšak nová vlna asi-
milátorské politiky jim publikaci znemožnila. Záměr se pokusila uskutečnit Milena
Hübschmannová a přispěvky si vyžádala. Část, kterou zachránili před úředním za-
bavením, jí redaktoři zaslali. Po neuvěřitelném úsilí se podařilo v roce 1980 vydat*

sborníček Romane gila. K edičnímu činu se odvážil Obvodní kulturní dům v Praze 8, dvojjazyčný výbor romské poezie vyšel jako neprodejný "metodický materiál" ve dvou stech kusech. Několik prozaických příspěvků zůstalo v soukromém archivu - a jedním z nich je právě povídka Zlatice Kalejové. M. Hübschmannové se dostala přepsána na stroji (a zredigována?) buď Andrejem Peštou, nebo Pavlem Steinerem.

Ilustrace k povídce "Dilino" - Matej Duna, žák z Košic

NOVÉ ROMSKÉ SLOVO

Jozef MIRGA

ČHAVORO, SO HIN TE UĽOL

Čirła has romaňi paramisi Baro Barvaľipen dino le Romenge le Devlestar. Kas o Del rado dikhelas, oleske thovelas andro muj šukar lava, goďaver lava paramisengere. Ola lava phundravenas o drom andro trin sveti, kaj o čore Roma balaginenas le kraľenca, somnakune princežnenca, marnas pes le šarkaňenca, džungale bengencas, bosorkenca. O Del len ľidžalas, vašoda mindik khelenas avri. Na khelenas avri jon, romane viteza, čore romane čhave, khelelas avri o Lačhipen. Romane paramisa denas le Romenge zor te paľal, hoj o Lačhipen - mi avel mardo, čhindo, tašľardo, labardo - avka našťi ačhel našado pal o svetos. Mindik les o Del džidľarla opre, avkasar le čore čhas - somnakune vitezis andre romaňi paramisi.

Mek anglo biš, bišupandž beršavenas o Roma jekhetane duvar trival kurkeste, avenas pro paramisa. Jekh paramisi bari džalas, ko sas paramisaris Devlestar, džanelas te vakerel the pandž šov ori. Adaďives o Roma čhivkerkerde pal o svetos, sako bešel avrether. O terne bisterkeren romanes, u the te na bisteren, feder hin lenge te bešel paš e televiziza u te dikhen bengiňale americka "trileri".

So džanen pal e romaňi paramisi?

Znám hodně Romů, co se pokoušejí zachytit na papír nebo na magneták aspoň těch pár slov z pohádek, co si pamatují, když byli malí - to je právě to malý dítě romský literatury, který se učí chodit.

Romská pohádka bývala Vznešené Bohatství dané Romům od Boha. Koho Pán Bůh miloval, tomu vložil do úst krásná slova, moudrá slova pohádek. Ta slova otevírala cestu do tří světů, kde se chudí Romové bavili s králi a se zlatými princeznami, bojovali s draky, s ohavnými ďábly a čarodějkami. Vždycky vítězili, protože je vedl Bůh. Vlastně ani nevítězili oni, ti romští hrdinové, chudí chlapci, vítězilo Dobro. Romské pohádky dávali Romům sílu věřit, že Dobro - ať je jakkoli pronásledováno, sekáno, řezáno, topeno, dušeno, upalováno - nemůže být nikdy zprovozeno ze světa. Vždycky je Bůh znovu vzkřísí, tak jako toho chudého romského chlapce - zlatého hrdinu romských pohádek.

Ještě před dvaceti, pětadvaceti lety se Romové scházeli dvakrát třikrát do týdne na pohádky. Jedna pohádka trvala dlouho. Vypravěč z Boží vůle dovedl vyprávět i pět šest hodin. Dneska jsou Romové roztroušeni po světě, každý bydlí jinde. Mladí zapomínají romsky, a i když nezapomínají, dávají přednost vysedávání před televizí a sledování ďábelských amerických thrillerů.

Co ti vědí o romské pohádce?

Ale sar imar phend'om, e paramisi amen sikhada, hoj o Lačhipen peske mindig peskero drom arakhel. O čirlatune Roma pa'anas, hoj te manuš merel, ta leskeri vodī džal andre čhavoreste, so hin te ulol. Avka pa'av me, hoj te odi phurikañi romañi paramisi merela, lake-ri vodī džala andre čhavoreste, so hin te ulol. Ko džanel, či imar na uli'la? Talam hin mek ciknoro, na džanel te phirel, ale jov sikh'ola! Bizo, kaj sikh'ola, te pes likerla Devleskere čačipnastar. Mre gule Devla bachtaleja the mek čačēja, de kole cikne čhavores, Neve Romane Laves, de les zor.

Ale jak už jsem řekl, pohádka nám ukázala, že Dobro si vždycky svou cestu najde. Dříve Romové věřili, že když člověk zemře, přejde jeho duše do dítěte, co se má narodit. A já také věřím, že pokud by romská pohádka měla umřít, přejde její duše do dítěte, která se má narodit. Kdo ví, jestli se už nenarodilo? Je ještě malé, neumí chodit, ale naučí se! Určitě se naučí, bude-li se držet Boží Pravdy. Můj sladký, požehnaný a spravedlivý Bože, dej tomu malému děťátku, Novému Romskému Slovu, dej mu sílu.

Studenti 2. ročníku romistiky na FF UK v Praze dostali za úkol nahrát na magnetofon romskou pohádku. Žádnému se, bohužel, nepodařilo octnout se na velkolepé tradiční pohádkářské seanci - pro paramisa, jaké se ještě - jak říká motta pan Mirga - dříve uskutečňovaly dvakrát třikrát do týdne. Existují vůbec ještě tyto formalizované sešlosti, při kterých jak posluchači, tak vypravěč přísně dodržují určitá pravidla chování, podobně jako publikum a herci v divadle? Mnozí Romové zde v Čechách říkají, že ne. Pohádky prý je možno slyšet už jen při "vartování" - bdění na počest zesnulého. A prý už i tam šukar lava - krásná slova pohádek ustoupila obyčejným řečem.

A přece: Několik studentů skutečně přineslo kazety s nahranými romskými pohádkami. Jak k nim přišli? Různě. Pro zajímavost chceme přepis nahrávek postupně otiskovat i s komentářem.

Dva "vypravěči" (jak jim vlastně říkat?) usnadnili studentům práci: Trvali na tom, že pohádku nahrají sami doma a pošlou kazetu. Stalo se. Podle čistého a zřetelného projevu bez opakování a anakolutů, bez občasných přerázků či drobných logických skoků, které vypravěč dodatečně uvede na pravou míru, a bez dalších nutných "vad na kráse", typických i pro to nejúžasnější improvizované vyprávění, lze soudit, že si vypravěči pohádku napřed napsali a posléze ji přečetli do mikrofону. Takováto pohádka přepsaná na papír vydá zhruba na jednu až tři stránky. Kdyby tutéž pohádku vyprávěl tradiční paramisaris - pohádkář, zabrala by nejméně desetkrát tolik místa. Motivy by byly rozvedené, pohádka by byla šperkovaná slovními fogáši - pohádkovými formulami, opakovanými znovu a znovu na patřičných místech. Na druhé straně by měl redaktor a eventuální překladatel problém, jak mluvní projev převést do projevu psaného, jak nahradit vypravěčovu intonaci, mими-ku, gesta, která čtenář nemůže vidět a která mnohdy vysvětlují i vypravěčské "chyby" - například užívání osobních zájmen namísto substantiv konkretizujících osobu a další, už výše zmíněné nejasnosti.

Pohádka (pravděpodobně) napsaná a přečtená je vlastně nový útvar. Je to něco jako obsahová kostra původní pohádky, pohádky překypující barvami a tvary, jejichž neopakovatelnou podobu dotváří i bezprostřední reakce posluchačů. Takovým

procesem prošla pohádka v každém etnokulturním společenství: od mýtu až k pohádce pro děti.

Stará pohádka tedy možná "zemřela", ale její duše se převtěluje do něčeho nového, co vzniká. Nové "nemluvně" se předává k nahlédnutí ostatním "zabaleno" do psaného slova. To znamená, že zapisovatel (zatím ještě "zapisovatel" - příště možná už "spisovatel") musí jednak umět psát - to absolutní většina dřívějších vypravěčů neuměla - a musí chtít psát.

Pan Jan Kešel, který poslal pohádku studentu Marcelu Cichému, a pan Rudolf Čipčala, který vyhověl prosbě Martiny Ouhřabkové, byli sice ke svému psaní motivováni žádostí zvenčí, ale není vyloučené, že tento impuls je přivedl k vědomí, že by v téhle činnosti mohli pokračovat a mohli tak zachytit alespoň kousek "duše" oné krásné tradiční kultury, kterou ještě jako malé děti zažily v plné její mnohotvárné vitalitě.

Paní Hejkrliková postoupila o krůček dál: Bez vnějšího popudu zapsala pohádku své babičky, aby onen skvost uchovala naživu. Psaní se jí natolik zalíbilo, že v něm (doufejme) bude pokračovat.

Zápisem "národních" pohádek začíná moderní literatura mnoha národů. V tom smyslu je zapsaná pohádka ono "malé dítě", do kterého se převtěluje duše tradiční pohádky.

Jan KEŠEL

Jan Kešel se narodil 4. 6. 1966 v Sobrancích na východním Slovensku, v současné době žije s rodinou v Ústí nad Labem. Pohádku slyšel od své matky Marty Kešelové.

PAL O KALO RAKLO THE PAL E ŠUKAR ČHAJ

Kaj sas, kaj na sas, sas jekh krafis. Ole krafis sas šukar romňi, čaže so les šukar romňatar, te la na sas ho(d)no te jen čhave! Jekhvar avľa le krafiske pre goďi, že dikhľa jekhvar jekhe phure Romes. Tosara iľa peskere slugadžzen, gejele pal o phuro Rom. Durkinel o krafis pro vudar, o Rom phuterďa o vudar, pokloňinďa pes le krafiske. O krafis leske phenel: "Uš(t)i, na mušines tut mange te kloňinen, tu sal phureder sar me. Me avľom pal tute, bo šundom, že tu džanes te čarinen. Hin man šukar romňi, aľe nane man ho(d)no te jen laha čhave. Me na džanav, so te keren. Ta vaš oda avľom pal tute, kaj tu mange te poradzines, so te kerav."

O TMAVÉM PRINCI A KRÁSNÉ ROMSKÉ DÍVCE

Byl nebyl jeden král. Ten král měl krásnou ženu, ale co s krásnou ženou, když nemohla mít děti! Jednou si král vzpomněl, že potkal starého Roma. Ráno sebral vojáky a vydal se za starým Romem. Klepe král na dveře, Rom otevřel a poklonil se králi. Král povídá: "Vstaň, nemusíš se klanět, ty jsi starší než já. Přišel jsem za tebou, protože jsem slyšel, že umíš čarovat. Mám krásnou ženu, ale nemůžu s ní mít děti. Nevím, co si počít. Přišel jsem za tebou, abys mi poradil, co mám dělat."

O Rom phenel: "Šun, dža khere a bičhav mange tira romňa." O kralis gejla khere, vakerda la romňake, so dikhla. Savoro. E romňi pes urda a gejla pal ada Rom phuro. O Rom laha vareso čarinkerlas, čarinkerlas, no, bičhada la khere.

Tel o eňa čhon e kralovňa porodinda. Dvojčata jekhwareste. Jekh sas kalo murš a e čhajori sas parňi. O kralis pes celo radinda, hoj les hin duj čhavore. No ale so šaj kerda, avla e vojna, mušinda te džan pre vojna. Marelas pes le Turkenca. Tel o trin berš avla khere. E kralovňa le čhavoren bararlas korkori le sluhenca.

No, avla le čhaske ošemnac berš, kampilala leske romňa te len. Ta bali, plesi kernas, oda romano čha peske našti arakhla ňikas. Na kamla aňi jekha princena. Sar phirnas, ta phirnas ola čhave, zagejle andro veš. Odej arakhle paš o stromos - odoj rovelas jekh čhaj. Čhingerdi sas, renti la na sas, o princos la ila khere ke peste.

O phuro kralis leske phenda: "Šun, mro čha, mušines tu imar te kralinen, bo me imar phuro, može merava, na džanav kana, a mušines tu te jen."

Sar ola čhajora anda andro kralovstvos, diňa la te moren, urde pre late o renti. Sas bari šukar, o princos pes andre late zakamla. Gejla pal o dad peske: "Apo, me la mušinav te len romňake, bo oj hiňi šukar."

O dad leske phenda: "Tu la naš(t)i les romňake, bo oj hiňi čori, nane la ňič."

"Apo dikh, savi hiňi šukar!"

Gejla o kralis te dikhen, sar la dikhla, pokloňinda pes lake, čumidňa lake o vast a phenda leske: "Le tuke la, šukar hiňi, lači hiňi romňi." No tel jekh kurko richtinde o bijav. Vičinde savoren, le Romen, kaj sas čore, o barvale hordinenas lake šelijaka darki a dživen dži akanake, te mek na mule.

Rom povída: "Poslyš, jdi domů a pošli mi svou ženu." Král šel domů, vypověděl ženě, co zažil. Všechno. Žena se oblékla a šla za starým Romem. Rom s ní něco čaroval, čaroval, no a poslal ji domů.

Za devět měsíců královna porodila. Dvojčata najednou. Chlapce měla černého a děvčátko bylo bílé. Král se celý radoval, že má dvě děti. No ale co mohl dělat, přišla válka a musel do války. Bojoval s Turky. Za tři roky se vrátil domů. Královna (mezitím) vychovávala děti sama se svými sluhy.

No, chlapci nadešlo osmnáct let a měl se ženit. Tak honem bály, plesy, ale ten romský chlapec si nemohl žádnou vybrat. Ani jednu princeznu nechtěl. A jak se tak ti mladíci toulali, přišli do lesa. A tam našli u stromu - tam plakala romská dívka. Byla otrhaná, neměla pořádné šaty, princ si ji vzal k sobě domů.

Starý král mu řekl: "Poslyš, synáčku můj, musíš kralovat už ty, protože já jsem starý, možná že umřu, nevím kdy, a ty musíš být (králem)."

Když (princ) přivedl tu dívku do kralovství, nechal ji umýt, oblékli ji. Byla velice krásná a princ se do ní zamiloval. Došel si za otcem: "Tati, musím se s ní oženit, protože je krásná."

Otec řekl: "Ty se s ní nemůžeš oženit, protože je chudá, nic nemá."

"Tati, podívej, jak je krásná:"

Král se šel podívat, a jak ji uviděl, poklonil se jí, políbil jí ruku a řekl mu: "Vem si ji, je krásná a je to řádná žena." No, za týden uspořádali svatbu. Pozvali všechny, i Romy, co byli chudí, a bohatí jí přinášeli všelijaké dárky a žijou dodnes, pokud neumřeli.

Přeložil M. Cichý

Rudolf ČIPČALA

Rudolf Čipčala žije se svou ženou a osmi dětmi v Ústí nad Orlicí. Narodil se na Slovensku, v Točnici u Divína (okres Lučenec), odkud pocházeli i jeho rodiče. Odtamtud, od svých příbuzných, zná také tuto pohádku.

SAR I ARANKA DŽALAH VAŠ I PHÁBA

Adá má hi báre čilla, kana mék o Roma dživenahi eketháne, sako ráti beškernahi paš i bári jag. Taj vákana vakernahi paramisa, sar hi adija. Šun-keren láche.

Valakana čilla dživlahi terni čhaj la nasvaľa dajoraha. Oja čhaj pe vičínlahi Aranka. T'adá čhaj kamlahi báre te šegítinel - távlahi, thovlahi, kašta anlahi te o páni anlahi andar o patako. Sako dive phirlahi ko patako, paš o páni. Polóke peske bešta těle taj le patakoske vakerlahi, so la báre pro jilo dukhalahi.

Jekheskero dive, sar bešlahi paš o patako, o jilo la báre dukhalahi, sar bi lake valako phendahi, hot pe te džal te phučel phúra romňatar. Oj bešlahi dur pal o gau. Ke late níko na phirlahi, mer sako later džanlahi, hot sťáhi valasi bosorka. I Aranka áchiľa sar kašt. Odá čáče šundľa la bosorka, hot te džal taj te na phučel taj te na užárel. Báre pe daralahi. No sar gondolinel pre pri daj, tak mindár nisostar na daral. Oj legenda o páni khére ta diňa pe pro drom.

Kana dogěľa ko kheróro, ki bosorka, phráďa o vudar taj gěľa ánde. Dikhľa la bosorka, bosorka lake le vasteha síkhaďa, hot te bešel paš i kafidí taj phučľa, so la dukhál. I Aranka lake phenel, so la pro jilo dukhál, sar te šegítinel la dajorake. I bosorka lake phenel: "Te šegítinel tra dake, ta musaj te džas andro báro věš. Vaš i phába, ale zázračno phába. O drom hi dur taj pháro."

Ta i Aranka diňa gondole, te pe liľa taj diňa pe pro drom. No palík peske

JAK ŠLA ARANKA PRO KOUZELNÉ JABLKO

Už je tomu dávno, ještě když Romové bydleli pospolu, každý večer se dávali kolem velkého ohně. A někdy si vyprávěli pohádky, jako je tahle. Dobře poslouchajte.

Jednou kdysi dávno žila mladá dívka se svou nemocnou maminkou. Ta dívka se jmenovala Aranka. Chtěla mamince se vším pomáhat - uklízela, vařila, na dříví chodila i vodu nosila z potoka. Každý den chodila k potoku. Pomalu se posadila a vyprávěla potůčku, co ji tíží na srdci.

Jednoho dne, když si nešťastná sedla u potoka, jako by jí někdo říkal, aby se šla zeptat staré ženy, co bydlela daleko za vesnicí. Nikdo k ní nechodil, každý se jí bál, že je to nějaká čarodějnice. Aranka zůstala jako opářená. To opravdu slyšela tu čarodějnici: prý jen aby šla a neptala se a aby dlouho neotálela. Strašně se bála. Jak ale Aranka pomyslela na svou maminku, hned ji všechn strach opustil. Odnese vodu domů a vydala se na cestu.

Když došla k domku té čarodějky, otevřela dveře a vešla dovnitř. Spatřila čarodějkou a ta jí rukou pokynula, aby se posadila ke stolu, a zeptala se, co ji trápí. Aranka jí vyprávěla, co ji tíží na srdci - jak by mohla pomoci své matce? Čarodějka jí odpověděla: "Chceš-li pomoci své matce, musíš jít do hlubokého lesa. Pro jablko - ale zázračné jablko! Cesta je dlouhá a těžká."

Aranku nejdřív napadlo, aby se sebrala a vyrazila na cestu. Ale pak si

gondolinda, hot pra dajora mukhla korkora khehe taj nane niko, ko pe latar starindahi. U bosorka lache dzanlahi, pre soste i Aranka gondolinel. Vasoda phenda: "Ma dara vas tri daj. Me laha odaj ova. Som phuri, de zor man hin. Ma uzar taj dza!"

I bosorka lake mek phenda, khatar kempel te dza. I Aranka pe diha pro drom, dzalahi taj dzalahi drom dromaha.

Jekhvar sa dikhla angle peste bare chirikle, sar paslol pri phuv. Oda chiriklo stahi bare nasvalo. Sar le dikhla, beshta tele ko chiriklo taj dikhla, so leske hin. Dikhel, hoj leske hi o krídlo phago. Lel i rokla taj chinell taj phandel leske o krídlo. Liha le ando vast taj gela leha ki hanig. Liha o pani taj diha le te pijel. Le chirikleske stahi lache. Vazdiha pre late o atha taj i Aranka dzañda hñed, hot kerdá lache. Pohladkinda le taj phenel: "Dikhes, tuke šegítindom, de mra dajorake náštík. Duge dromenca phirau taj rodau phabalin, so mra dajorake šegítinel. De náštík la rakhau."

O chiriklo pre late dikhel le bare áthenca, sar lake te phendaíhi, hot te dza pro drom. I Aranka pe liha taj dzalahi dureder. Kana doála ko bralo, báro bralo, o chiriklo lake phenel: "Akáñik musaj te džas korkóri."

U tel oda bralo dikhla oda phabalin. Mukhla pe te rovel, mer na dzanlahi, sar te dza upre. Na del pe nič te kerel, sar poloke te dza upre. Kotoróro pal o kotoróro dzalahi upre, o vasta la bare dukhalahi te o rat lake pal o angušta chuolahi. No a sar peske pre pri daj gondolinel, nič na bañinel.

Kana má hi so sig upre, kaj pe liha, kaj na, dikhla báro šarkániko šero. I Aranka pe bare darañahi. O šarkáni pre late bare vičinda: "So adaj kámes?!"

I Aranka bára dárjaha phenel: "Ma murdar man, čilla má som pro drom. Musaj mra dajorake te anau tri phaba, hot te ovel sásti taj mro jilo te na du-

pomyslila, že její maminka zůstane doma sama a není nikoho, kdo by se o ni postaral. Čarodějka dobře věděla, o čem Aranka přemýšlí. Proto řekla: "Neboj se o maminku. Zatím budu u ní. Jsem stará, ale sílu mám. Nečekej a jdi!"

A čarodějka jí ještě poradila, kudy má jít. Aranka se vydala na cestu. Šla a šla cestou necestou.

Najednou před sebou uviděla velkého ptáka, jak leží na zemi. Byl těžce raněný. Jak ho spatřila, posadila se k němu, aby se podívala, co se mu stalo. Vidí, že má zlomené křídlo. Vezme sukni, utrhne kus látky a křídlo mu zaváže. Pak ho vzala do rukou a šla s ním ke studni. Nabrala vodu a dala mu napít. Ptákovi se udělalo lépe. Zvedl k ní oči a Aranka hned poznala, že dobře učinila. Pohladila ho a říká: "Vidíš, tobě jsem pomohla, ale své mamince nemohu. Už dlouho chodím a hledám jabloň, která mamince pomůže. Ale nemohu ji najít."

Pták na ni pohlédl velkýma očima jako by jí říkal, aby se vydala na cestu. Aranka se zvedla a šla dál. Když došel ke skále, veliké skále, pták jí povídá "Teď už musíš jít sama."

A pod tou skálou uviděla tu jabloň. Dala se do pláče, protože nevěděla, jak se dostat nahoru. Nezbylo jí však nic jiného, než se pomalu vydat vzhůru. Kousíček po kousíčku lezla nahoru, ruce ji bolely, z prstů jí tekla krev. Jakmile si však vzpomněla na maminku, nic jí nevadilo.

Když už byla skoro nahoře, kde se vzala, tu se vzala, uviděla dračí hlavu. Aranka se vylekala. Drak na ni zvolal mocným hlasem: "Co tu chceš?!"

Aranka polekaně odpověděla: "Nezabíjej mne, už dlouho jsem na cestě. Musím přinést mamince tvé jablko, aby se uzdravila a mne aby nebolelo srdce."

khal. Náne man, so tuke šaj dau. Som bári čori taj báre kamau, hot miri daj te ovel sásti. Te kámes mro dživipe, le tuke le. Čak oja phába mra dajorake de.“

O šárkáni mukhľa lánge andar o muj taj phenel: “Na kamau tro dživipe. Oja phába tuke dá. Vašoda, hot sťal ajsi láchi, dá tuke na čak i phába, dá te valaso buter.“

Sar odá phenda, o bralo pe rozphráda taj i Aranka sťáhi sar ando súno. O bralo sťáhi pherdo, pherdo somnakaj. Perli, drahe kameni taj o somnakune lóve. O šárkáni phenel: “Le tuke, kitťi bírines, taj siďár khére.“

I Aranka peske kediňa taj siďarlahi khére. Le dromeha dikhľa nasvale manušen, sakoneske andar odija phába čhinďa te buka lóve diňa, hot te oven sáste.

Kana lake áchiľa má čak buka lóve taj čak kotoróro phaba, sťáhi khére. Kana diňa i phába pra dake, áchiľa sásti. I bast lendar má naodgéľa, o buka lóve lenge áchle, dživlahi pe lenge láche.

Adá sťáhi paramisi, kana mék čilla, čilla o Roma vakernahi.

Nemám, co bych ti dala. Jsem chudičká a moc si přeji, aby se moje maminka uzdravila. Chceš-li můj život, vezmi si ho. Jenom dej mojí mamince to jablko.“

Drak vypustil z tlamy plameny a povídá: “Nechci tvůj život. To jablko ti dám. A protože jsi taková hodná, dám ti nejen to jablko, ale ještě něco navíc.“

Sotva to dořekl, skála se otevřela a Aranka si připadala jako ve snu. Skála byla plná, plničká zlata. Perly, drahokamy a zlaťáky. Drak povídá: “Naber si, kolik uneseš, a pospíchej domů.“

Aranka si nabrala a spěchala domů. Cestou viděla nemocné lidi, každému dala kousek toho jablka, aby se uzdravili, i nějaké peníze.

Když jí zbýval už jen kousíček jablka a trochu peněz, ocitla se doma. Když dala z toho jablka mamince, ta se hned uzdravila. Už nikdy je štěstí neopustilo, a že jim zbylo i něco peněz, dobře si žily až do smrti.

A tuhle pohádku Romové vyprávěli již dávno, velmi dávno.

Přeložila M. Ouhřabková

Jana HEJKRLÍKOVÁ

“...Moje babička říkala: Už se každý den, ať už tě potká zlo či dobro. Když tě potká zlo, pak nepřehlédneš dobro. Než jsem jela do Prahy, víkend před tím mi přepadli synáčka, který studuje v Plzni. Mám smutek v duši, i když v tom neštěstí měl štěstí, že žádné vážné zranění neutrpěl...”

Chci se s vámi rozdělit o duchovní bohatství, které jsem získala od své babičky. Tuto pohádku mi vyprávěla, vždycky když jsem jí zaplétala její dlouhatánský cop...”

SOMNAKUNO BAR

Has jekh bari fameľija, bešelas paš o veš. Jekhvar raťi ušťiľa e cikňi čhajori, bo džalas sune peskere mulo-ne phure dadeha. Phenda lake: “Čarav tro voďori, mri cikňi čhajori, ušťi upre,

O SKÁLE PLNÉ ZLATA

Byla jednou jedna velká rodina, bydlela u lesa. Jednou v noci se nejmladší holčička vzbudila, protože se jí zdálo o zemřelém dědečkovi. Řekl jí: “Moc tě prosím, ty moje maličká, vstaň

me tuke sikhavava vareso, pal soste na tromas ñikaske te phenel deš berš.“

E čhajori džalas, kaj lake o phuro dad phenlas. Avlas paš jekh baro bar. Sar e čhajori thoda o vast pro bar, o bar čhindila pro duj dondes. E čhajori dikhla pre peskere jakha, so dži akor mek ñigda šoha na dikhla: Andro bar has bari chev, andre chev somnakaja, angrusca, love, čeňa, kuč bara, sojegaver.

O phuro dad lake phenda: “Užar! Deš berš, ñikaske ma vaker pal oda, so adaj dikhla! Akana dža te sovel.“

O berša džanas sar o paňi andro jarkos. E čhajori ñikaske nič na phenda. Jekhvar avle andre lengero gav o slugadža, so pal o paňi phiren. Jon kamenas te kidel savore muršen, džuvlijen mek the cikne čhavoren u kamen len te lidžal pal o baro paňi andro naprindžargutno them. Le phuren džanas te murdarel. Akana la čhake avla pre godi o suno le phure dadeha. Sig sig gejl'a pal le slugadžengero šeralo: “Av manca, raja, me tuke sikhavava baro somnakaj, te mire nipen mukeha te bešel andre amaro gav!“

Le slugadžengero šeralo džalas pal e čhaj, o aver slugadža pal lende.

Avle kijo baro bar. E čhajori thoda o vast pro bar, o bar čhindila pro duj dondes. Sar o slugadža dikhle o somnakaj, demade andre, sako chudňa te kidel o kuč bara, o angrusca, o čeňa, so ča kaske avla tel o vast. Marnas pen, te jekh dikhla, hoj avres hin buter. Marnas pen, murdarnas pen, ratvalarnas jekh avres. Afe so o Del diňa, so na, o bar phandila. Savore slugadža ačhile andrephandle andro bar.

Avka e čhajori anda peskere nipege bacht, bo šunda le phure dades. Ñikaske na phenda avri, so lake sikhada andro suno.

Ñiko na džanel, kaj oda bar ehin. Kana le Romen marel bokh, čoripen, džan te phirel pal o svetos, či na arakhena oda baro somankuno bar.

a já ti něco ukážu! Ale deset let o tom nesmíš ani slůvka promluvit!“

A tak ta malá holčička šla, jak jí děd řekl. Přišla k veliké skále. Jakmile na tu skálu položila ruku, hned se skála rozskočila vedví. Holčička uviděla něco, co ještě v životě neviděla. Ve skále byla velká sluj a v ní zlato, prsteny, peníze, náušnice, drahokamy a tak dále.

Dědeček jí řekl: “Počkej deset let, ale nikomu neříkej, cos tam viděla! No, a teď běž hezky spát!“

Roky šly jako ta voda v potoce... Dívka nikomu nic neprozradila... Jednou však přišli do vsi vojáci-námořníci. A hned chtěli sebrat všechny chlapy i ženy, dokonce i malé děti, aby je odvedli do neznámé země! Ty starší chtěli zavraždit... Vtom té dívčině vytanul na mysli sen, který se jí kdysi zdál o dědečkovi, a hned se vydala za velitelem: “Pojď sem, pane, já ti ukážu spoustu zlata, ovšem ty musíš dovolit, aby má rodina mohla znovu žít v naší vesnici.“

No a ten velitel šel za tou holkou a ti vojáci za nimi...

Došli až ke skále, dívka na ni položila ruku, skála se rozskočila vedví. Když vojáci uviděli zlato, byli úplně pryč: Každý se hned jal brát drahokamy, prsteny, náušnice, co jen komu padlo pod ruku... Bili se, prali se, do krve se rvali... No ale co Pánbůh dal? Ta skála se zavřela. A všichni ti vojáci se ocitli uvěznění v té sluji.

A tak ta dívčina přinesla svým lidem štěstí. A to jen proto, že uposlechla svého dědečka a nikomu nevyzradila, co jí ve snu vyjevil.

Dnes už nikdo neví, kde ta skála je... A když Romové mají hlad a sužuje je bída, tak jen tak chodí po světě... Kdožví, jestli přece jenom jednou nenajdou tu skálu plnou zlata?

Překlad autorka

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI

Denisa DEMEOVÁ

PREDSTAVUJEM SI SEBA...

S mladou výtvarnicí Denisou Demeovou nás seznámila její teta Bc. Alena Horváthová, pracovnice Gemerského muzea v Rimavské Sobotě. Denisa byla jednou z vedoucích na letním táboře pro romské děti v Klenovci (okr. Rimavská Sobota, SR). Zde jsme se s ní v červenci 1998 setkali. Zaujaly nás její názory, zápal, s jakým hovořila o svém malování i plány do života. Denisu zase zaujal časopis Romano džaniben. Požádali jsme ji, aby nám napsala něco o svém životě, o své práci a poslala reprodukce svých výtvarných pokusů. Během několika týdnů obojí do redakce došlo. Životopisné údaje sděluje Denisa v rodném klenoveckém dialektu, o výtvarné práci se jí lépe hovoří slovensky. Základní údaje o životě Denisy parafrázujeme v češtině:

Narodila se 13. 6. 1975 v Hnúšti. Otec Gejza Deme vystudoval chemickou průmyslovku a pracuje jako bezpečnostní a požární technik v podniku Magnatech Slovakia. Matka, sestra Bc. A. Horváthové (neteř MUDr. Jána Cibuly, viz R. Dž. 3/1998) vychodila Uměleckou učňovskou školu aranžérskou. Mladší Denisina sestra studuje na Pedagogické fakultě v Nitře, bratr chodí na gymnázium. Denisa promovala na Pedagogické fakultě v Trnavě v oborech přírodopis - výtvarná výchova. Pro školní rok 1998-9 získala stipendium na univerzitu v Eichstädtu (SRN), kde studuje dějiny umění.

Kreslí a maluje odmalička a život bez malování si nedovede představit.

Me úľom ando romano čaládo 13. 6. 1975 Hnúšťate sar jekhpureder andar o trin čháve. Mro dad ta mri daj hi andar i Klinóca. Mro dad, Gejza Deme, úľa 22. 12. 1948. Phirlahi andi škola pi chemická priemyslovka a akánik kerel ando Magnatech Slovakia Hačavate sar bezpečnostno ta požiaro techniko. Mri daj, Irena Demeová, úľa 15. 1. 1956. Phirlahi pi Umelecká učňovská škola Bratislavate, odoj sikľolahi aranžerkake. Akánik kerel andi firma Vanda Tisovcate sar šerali (šefkiňa). Hi man mek mandar terneder pheň ta jekh phral. Mri pheň Erika úľa 11. 1. 1977. Akánik sikľol pi Univerzita Konštantína Filozofa Nitate. Mro phral Gejza úľa 21. 4. 1983. Te ój mék phirel andi škola pi Gymnázija Mateja Hrebendu Hnúšťate.

Školate kezdiňdom te phiren Klinócate ando berš 1981. Má dúti trieda phiráhi Hnúšťate ká základná škola. Hnúšťate akor phiráhi te pi Umelecká

škola výtvarná. Andi škola láche sikľuváhi, vašodá man lile po gymnázium. Odoj te z maturujindom beršeste 1993. Palek geľom te sikľon pi Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, obor prírodopis-výtvarná výchova. Adá berš promujindom. Ta mék kamľom te džan te študujinen dureder ando Němciko. Vašodá mangľom špidendium pi Univerzita ando Eichstätt. Odá štipendium dine trine nípenge. Maškar lende sťom te me - romani čhaj. Ando októberi akor džav ando Němciko te sikľon germanistika po dúj semestra. Kana mange adá kurzo skončini-a hi má man ávera pláni: Kamáhi dureder te sikľon ando Němciko história umenia. Ávera svitike čhibja náne vaš mange problémo - džanav te němčika te anglicika.

Kreslím a maľujem veľmi rada už od detstva, ani sa nepamätám, že by to bolo niekedy inak. Vždy som vedela, že kreslím lepšie ako väčšina mojich vrstovníkov, ale nikdy som sa tým hlbšie nezaoberala. Kreslenie som vnímala len ako zábavu na voľné chvíle. Keď som chodila na základnú školu, veľa detí navštevovalo výtvarný krúžok na Ľudovej škole umenia. A tak som sa aj ja ako osemročná zapísala do výtvarného kurzu pod vedením pána učiteľa Bacíka. Naučila som sa tu síce narábať s farbami a štetcom, ale neuveriteľne ma nudilo obkresľovať niečo podľa predlohy.

Na strednej škole som sa maľovaním nestihala zaoberať, no myslím, že môj talent napredoval hlavne vďaka mojej teenagerskej posadnutosti kresliť portréty spevákov a hudobníkov pop music. V tom čase som ešte vôbec nemala v úmysle venovať sa kresleniu profesionálne.

Keď ma prvý rok po maturite nevzali na vysokú školu mojich snov - medicínu, rozhodla som sa, že voľný čas vyplním nejakou zmysluplnou činnosťou. A tak som sa pustila do čítania literatúry z histórie umenia. Vtedy som vlastne prvýkrát zistila, že je to veľmi zaujímavé. Úplne ma to pohltilo. Popritom som urobila svoje prvé ceruzkové kópie - kresby podľa predlohy slávnych maliarov, predovšetkým renesančných. Fascinovali ma nielen Leonardo, Michelangelo, Botticelli a Dürer, ale i postimpresionisti parížskej školy, ako Toulouse-Lautrec, Chagall či Van Gogh.

Povedala som si, že by som mohla podať - okrem iných - aj prihlášku na VŠ pedagogickú s kombináciou výtvarná výchova. Moja prihláška na študijný odbor výtvarná výchova - biológia smerovala na Trnavskú univerzitu a bolo to asi osudné rozhodnutie. V ten rok ma prijali na viacero VŠ, ale ja som sa rozhodla pre túto.

Myslím, že chvíľa, kedy som prvýkrát vstúpila do ateliéru na Trnavskej univerzite a na seminári „Umenie - kontakt - dialóg“ si sadla oproti nášmu vyučujúcemu, akademickému maliarovi doc. Balážovi, bola rozhodujúcim medzníkom v mojom živote. Doc. Baláž je charizmatiký a pre umenie zapálený človek, ktorý nás, študentov, zasväcoval do tajov moderného výtvarného umenia. I keď som mu spočiatku veľmi nerozumela, dnes, po štyroch rokoch, sa pod jeho odborným vedením cítim byť dostatočne pripravená chápať a vnímať súčasné moderné výtvarné umenie.

Práce, ktorých fotografie vám posielam, som takmer všetky - až na malé výnimky - robila nezávisle od povinných školských заданий. Sú to teda voľné kreácie vychádzajúce z môjho vnútorného prežívania. Vo svojich prácach sa snažím zachytiť to, čo v okamihu ich zrodu cítim a prežívam: nielen prchavosť času, ale i svojich emócií. Som človek silne orientovaný na prežívanie vnútorných pocitov. Svedčia o tom názvy mojich prác - cyklus grafičiek *Duša*, maľby *Desperatio*, *Body and Soul* - i techniky vypracovania malieb. Väčšinou nepoužívam štetce, ale robím tzv. *body*

painting, t.j. tvorím rukami, nohami, tvárou. Farbu roztieram v krátkych explozívnych ťahoch. Je to haptická, gestická maľba, pri ktorej svoj obraz cítim, hmatám. V tvorivom zápale mám i deštruktívne sklony - podpáliť prácu, roztrhať ju nožom či holými rukami... Tieto maľby sú jednoducho katarziou mojej duše.

K väčšine prác píšem aj poéziu, ako napr. k obrazom *Zhaslo svetlo vo mne, Až do kosti*. Najnovší je cyklus troch básní k obrazu *Desperatio*.

Vzhľadom na to, že ešte nemám vyhranený štýl alebo smer, v ktorom tvorím, moje práce sú veľmi rôznorodé. Inšpirujem sa mnohými smermi počnúc barokom (P. P. Rubens *Smrť Senecu*; Rubensov *Prometeus* je podkladom k mojej diplomovej práci - cyklu piatich grafických listov s názvom *Morituri te salutant*), cez expresionizmus, pop-art až po abstraktný expresionizmus, ktorý mi je v súčasnom období najbližší.

Prešla som aj fázami fascinácie jednou farbou (napr. modrou v prácach *Zhaslo svetlo vo mne, Až do kosti*). V svojich najnovších prácach ako nové médium stvárnenia a sebavyjadrenia objavujem fotografiu - roztrhanú či spálenú - na demonštráciu pomínutelnosti okamihu, ktorý foto zachytáva. Fotografia je pre mňa len odrazom a tieňom skutočnosti, je takou „realitou“, akou ju chceme vidieť.

Na svojich maľbách využívam i proces „oslepenia“ zobrazenej osoby. Viem, že oči dokážu povedať o človeku a jeho vnútri veľa, takmer všetko... Zrádzajú a udávajú jeho intimitu. Moje oslepené zreničky nezradia a nepodvedú svojho majiteľa - mlčia...

Ľudská duša, psyché, vnútro tajomné a nepredvídateľné ma priam nabádajú k pohybu v mystickej sfére náboženstva k častému využitiu kresťanských symbolov. Atribúty viery, ako kríž či ruky zopnuté v modlitbe, sa objavujú v prácach s názvom *Mama, Duša, Kim*.

V cykle piatich grafických listov s názvom *Morituri te salutant* vychádzam z diela P. P. Rubensa *Prometeus*. Prvý grafický list je citáciou bez akéhokoľvek zásahu. Výjav zobrazujúci Prometeov zápas s orlom prechádza v ďalších častiach postupne určitými transpozíciami. Seriálnym znásobovaním a rozkladom formy citovanej predlohy, strácajúcej týmto svoju materiálnu povahu, dochádza k posunu do polohy, v ktorej sa vymazáva jedinečnosť originálu. Deštrukcia, rozlievanie pevnej formy a jej premena vo všepohlcujúcu čiernu kaluž zbavuje hlavných aktérov deja vlastnej identity. Zahaluje ich a mení v čistý surový tvar s takmer surrealistickým podtónom. Celok je rozložený, aby bol znova poskladaný do objektu, v ktorom čitateľnosť obsahu je čisto subjektívnou záležitosťou. Pôvodný obsah je odľahčený od barokovej korpulentnosti tvarov a nahrádza ho „surrealistická surovosť“. *Morituri te salutant* - Na smrť idúci ťa pozdravujú!

Aspoň tolko o mojich prácach, o ktorých by som dokázala hovoriť hodiny... Či by som sa aj v budúcnosti chcela venovať maľovaniu? Samozrejme! Maľovanie je mojou súčasťou, mojou rečou, ktorou sa dorozumievam so svojou dušou... Neviem, či sa mi niekedy podarí profesionálne preraziť vo sfére umenia, ale jednoznačne sa o to chcem pokúsiť. Mojim prvým krokom snád' bude štúdium dejín umenia na univerzite, či už v Nemecku, alebo na Slovensku, o ktoré sa chcem v najbližšej dobe uchádzať.

Ak dovoľíte, prikladám aj dve svoje básne z cyklu *Desperatio*.

Desperatio II

Mala si už niekedy ten pocit
že tvoje vnútro horí
a tvoje srdce
tvoju dušu
tvoju myseľ
vypĺňa len prázdna beznádej?
Tá krutá mora štvrtí tvoje ja.

Keď telo je len schránka
a duša uväznená v ňom sa chveje
a tuší...

Keď plačeš a dešíš sa ďalšej noci
keď ukrývaš sa pred pocitmi
a v ďalšej slabej chvíli
smeješ sa z vlastnej hlúposti
a napriek tomu dúfaš, že asi...

Neskutočná chvíľa... slzy šťastia...
a tvoje vlasy

Keď nemôžeš pred sebou uniknúť
a topíš sa v slanej priepasti
keď jedinou podmienkou tvojho prežitia
je vykričať sa z vlastnej podoby
a ty túžiš rozplynúť sa ako hmla.

Mala si už niekedy ten pocit
že napriek tomu všetkému
je nebo ešte stále tak kruto krásne...

Mala si už niekedy ten pocit?

máj 1998

Desperatio III

Predstavujem si bielu hmlu
v nej tlkot môjho srdca
Na kolenách... s pohľadom objímajúcim
dno

Predstavujem si biele prázdno
a v ňom vidím
len na prsiach sklonenú hlavu

Predstavujem si seba
pulzujúca krv v sluchách
a dav kráčajúci proti mne

Predstavujem si bolesť,
ktorá neopúšťa moje telo
a je tak skutočná

Predstavujem si večnosť
bielu, chladnú a prázdnu
Zhora je neuveriteľne skutočná

Predstavujem si osud
nekonečnú cestu zeleným lánom
a modrou oblohou
a smrť... celkom skutočnú...

máj 1998

JOZEF PEŠTA, MOTOSPOJKA U HLAVNÍHO ŠTÁBU

V rubrice **Portréty** se pravidelně snažíme seznamovat čtenáře s významnými romskými osobnostmi. Pan Jozef Pešta se z dosavadní plejády poněkud vymyká. Není tak mezinárodně proslulý jako profesor Texaské university v Austinu Ian Hancock (viz R. Dž. 6/96) nebo blahoslavený Cefferino Jimenez Malla (viz R. Dž. 4/95), ba ani jako MUDr. Ján Cibula, bývalý předseda Mezinárodní romské unie (IRU), která byla pod jeho vedením přijata do OSN (viz R. Dž. 3/98), a další spisovatelé, režiséři nebo hudebníci, o nichž jsme zatím informovali. Čím méně je však Jozef Pešta známý, tím více si zaslouží, aby ve známost vešel, a to zejména pro svou činnost za druhé světové války.

S panem Peštou nás seznámila spisovatelka Ilona Lacková (její portrét byl publikován v R. Dž. 1-2/97), která ho poznala jako mladá dívka v Kapušanech (okr. Prešov), kam se vdala. Byl zdatným obchodníkem s prasaty, patřil k nejbohatším občanům obce, bydlel v cihlovém poschoďovém domě (to ani sedláci tehdy nebydleli), měl doma telefon, věc na tehdejší vesnici zcela nebývalou, měl motorku, nákladní vůz a kabriolet zn. „Praga piccola“, jeden z pouhých čtyř kusů tohoto typu. Takto motorizován nebyl nikdo v celém širokém okolí nejen mezi Romy, ale ani mezi slovenskou honorací.

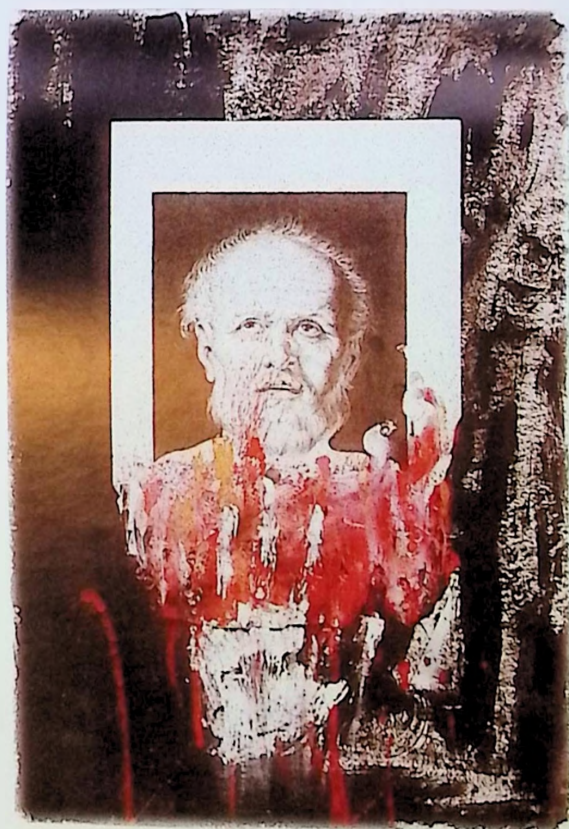
Pan Pešta vozidla nejen potřeboval k svému povolání, ale od malička byl motorismus jeho zálibou. Řidičské zkoušky si udělal v šestnácti letech a zároveň dostal výuční list jako automechanik.

Přitom pocházel z velice chudých poměrů: Otec mu zemřel za první světové války, když byly chlapci tři roky. Říká, že si na něj vzpomíná jen jakoby v mlze. Matka musela sama živit čtyři děti. Nejmladší Jozef od dětství vypomáhal v kapušanské romské komunitě obchodníků s prasaty, a protože se ukázal jako nesmírně šikovný, podnikavý a spolehlivý mladík, přerostl služební poměr v obchodní partnerství. To pak bylo stvrzeno i sňatkem s partnerovou dcerou.

V roce 1939, kdy začala perzekuce „cikánů“, přišli romští obchodníci s prasaty o živnost. Bylo to vlastně protizákonné i ve smyslu oficiálních směrnic: Ty totiž dělily Romy na „cikány“ a na ty, kteří „mohou být pojati do slovenské národní pospolitosti“ (Nečas 1981, s. 70), a to za předpokladu, že „takovéto osoby žijí spořádaným

— *Zhaslo svetlo vo mne*

Smrt Senecu

Desperatio

Jim

≡

Morituri te salutant II

Duša II

Až do kosti

Mama

občanským životem, že mají v místě řádné bydliště a zaměstnání a že svou výchovou, mravní a politickou spolehlivostí a veřejným vystupováním dosáhly stupně řádného občana“ (tamtéž). *Pan Pešta a jeho příbuzenstvo všechny tyto podmínky splňovali, ale měli majetek, dokonce větší majetek než slovenští sedláci - a to bylo „nepatřičné“! Závist neromských sousedů je přesunula do kategorie „cikánů“ a živnost „zárizovali“ členové Hlinkovy gardy.*

V červenci tohoto roku (1998) jsme s panem Peštou natočili rozhovor (v šarišském dialektu slovenštiny, neboť si odvykl mluvit romsky). Úryvky rozhovoru uvedeme v českém překladu a s parafrází těch částí, které jsme vynechali.

Hlavní část rozhovoru se týká činnosti pana Pešty za druhé světové války. Byla to nepochybně nejpohnutější doba jeho života. Vyprávění pana Pešty často přerývá pláč. Na druhé straně je pamětník rád, že své vzpomínky může sdělit dalším lidem. Při natáčení byly přítomny i jeho dvě dcery. Jedna byla učitelkou a nyní je v důchodu, druhá pobírá invalidní důchod. Obě už otcovy vzpomínky mnohokrát slyšely, přesto znovu napjatě poslouchaly a čas od času tatínkovi připomínaly, kterou epizodu by měl ještě dodat.

Tam, kde přímo citujeme z rozhovoru, ponecháváme vyprávění v autentické podobě. Začínáme tak, jak začal sám pan Pešta. Podle naší zkušenosti totiž řekne obvykle pamětník hned na začátku to, co jej z líčených událostí a zážitků nejvíce zasáhlo. Z hlediska dějové posloupnosti to bývá jakýsi skok „in medias res“, v němž se posluchač ne vždy orientuje, avšak pro pochopení vypravěčových pocitů a toho, jak události hodnotí, je právě onen „incipit“ významný. A tak i v případě pana Pešty zachováváme specifikum ústních memorátů. Pro zajímavost uvádíme začátek v šarišském dialektu slovenštiny. Domníváme se, že překlad není nutný, kromě toho bude informace blíže osvětlena později.

ROZHOVOR S JOZEFEM PEŠTOU

No ta ja bul vojak. Hej. Ja som pracoval v generalnom štabe. Ja som bul priamo u Svobody (pláč). Ja som tajne spravy nosil. Ja som mal najnebezpečnejší ukol u armady: tajne spravy vynašac a tajne zpravy prinašac. Ja som bul ostrelovaný z lietadla, z ljesa, dejake krovy buli, všeco. Pretože oni znali, že ja mam tajne spravy pri šebe, a neprjatel ma chcel dostac. Tam še jednalo, že aby me živeho, abo mrtveho. Ja som dene robil šeststo, šidzemsto kilometre. Raz som urobil od pol tretej od rana do dvacac dva tricac - tisíc ošemdzešec dva kilometre. Na motorke. Behal som ako motospojka. Hej. A som opuchnul...

Následuje český překlad:

Otázka: Jak jste se do Svobodovy armády dostal?

Narukoval jsem jako voják a byli jsme zajati. Narukoval jsem přímo z pracovního tábora na Petiči. Přišli si pro mě důstojníci. Když bylo třeba, tak mě telefonicky volali domů, ale telefon nefungoval. A tak přišli osobně a manželka jim řekla, že už jsem měsíc v pracovním táboře.

Za Slovenského státu bylo postupně zřízeno 11 táborů nucených prací, kam byli odváděni téměř výhradně Romové. Jedním z prvních byl tábor v Hanušovicích nad Topľou, kterému se podle kopce, na kterém stály baráky, říkalo „Petič“. Vězňové stavěli železniční trasu Prešov-Strážske. I do pracovních táborů se měli dostat jenom „cikáni“, a nikoli ti, které je „možno považovat za Slováky“, „kteří řádně pracují“ atd. Výběr ovšem spočíval na libovůli představenstva obce, četnictva a samozřejmě i gardistů. V některých oblastech Slovenska obce „svoje cikány“ nevydaly, protože potřebovaly „cikánskou“ práci. Tak v Krompaších například Romové budovali regulace potoků a stavěli obecní cesty, z několika obcí na Šaštínsku nešel do tábora ani jeden Rom. Na Prešovsku se naopak podle výpovědi pamětníků i podle písemných dokumentů odváděli romští muži od 16 do 60 let hromadně, bez výběru. O tom konečně svědčí i případ pana Pešty.

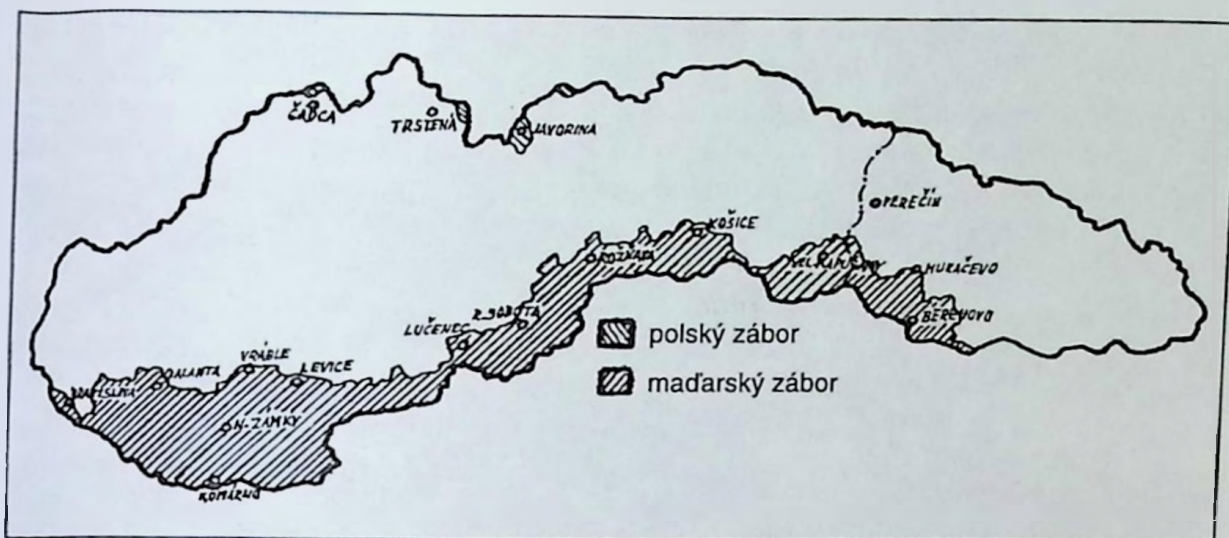
„Cikány“ třídili i při odvodu do armády. Ti, kteří měli všechny znaky k tomu, aby mohli být „pojati do slovenské národní pospolitosti“, byli přiděleni ke zbrani jako Slováci. Ostatní byli zařazeni do „cikánských“ pracovních oddílů, kterým Romové říkali **kavejovo** nebo **čokoladovo** podle hnědých výložek.

Pan Pešta byl do slovenské armády pojat automaticky, a to proto, že ještě „za Masaryka“ vykonával v Československé armádě významnou funkci motospojky. Potřebným kursem prošel v Košicích u 11. autoroty. Tam také zažil mobilizaci, která se ovšem po mnichovské dohodě stala bezpředmětnou. V Čechách a na Moravě připadlo pohraniční území Německu, jižní Slovensko a Podkarpatskou Rus okupovali Maďaři. Části Slovenska musely být odstoupeny Polsku (viz mapa na str. 67). Při mobilizaci prožil pan Pešta svůj smutný bojový křest.

Já jsem byl už v roce 1938 proti Maďarům v generálním štábu v Košicích na Zemském vojenském velitelství u generála Prchaly. Měl jsem službu u autopraporu. V noci ve dvacet tři třicet byla mobilizace. Každý měl všechno připravené, já motorku - a už letím předat tajnou zprávu do Čečejevce. To je asi 22 kilometrů od Košic. Přiletěl jsem a předal majorovi zprávu: „Okamžitě obsadit maďarské hranice!“ Sotva jsem se vrátil, hned do Užhorodu. V půl třetí ráno už jsem byl v Užhorodu. Tam byl 36. pluk a v Berehově 12. jezdecký pluk. V Mukačevě 19. pěší pluk. A taky: „Okamžitě obsazovat maďarské hranice!“

No jenomže mezitím Hitler slíbil Maďarům, že jim dá jižní Slovensko a Podkarpatskou Rus. Naši dostali rozkaz: „Ustoupit!“ A já znovu do Užhorodu - v jednu v noci: „Všechno odvézt pryč! Všechno vojenský materiál.“ Do osmi dnů bylo všechno vyvezeno. Než přišli Maďaři. Maďaři pak obsadili Košice, Lučenec, celé jižní Slovensko a my se přestěhovali do Prešova. Ale to už musel generál Prchala do Čech a já spadl pod Slováka, generála Mahlera. Maďarům jsme ustoupili, ale dostali jsme rozkaz na polské hranice. Já letěl se zprávou do Sanoku, aby naši neustupovali. Jenomže to už byli zajati. Naládovali je do vlaku a vezli - ale přišla naše stíhačka a začala střílet. Chlapci se rozutekli z vlaku a hybaj k našim hranicím! Jeden byl raněný do prsou - chytil jsem ho do dalekohledu. Byl z Velké Domaše. Naložil jsem ho na motorku a odvezl do nemocnice do Laborce. To už bylo v devětatřicátém roce. Tiso byl jako prezident.

Než Tiso poté, co Hitler vypověděl válku Sovětskému svazu, podle spojenecké smlouvy s nacistickým Německem vypravil slovenskou armádu na ruskou frontu,

byl pan Pešta na krátký čas v civilu. Odsud ho při hromadném zatčení romských mužů odvedli do pracovního tábora na „Petič“. Nepomohly mu protesty, nepomohly mu doklady o tom, že je do „normální“ armády zařazen jako motospojka. Až po měsíci ho z tábora odveleli přímo na frontu.

Přišel důstojník se šoférem, okamžitě mě sebrali, oblékli do uniformy a za tři dny jsem byl na frontě. Dostali jsme se mezi Malinovku-Kalinovku v Rusku a tam nás zajal jeden nadporučík. Karpov. (Pláč). Odvezli nás do Rostova, z Rostova do Buzuluk a 28. března 1942 už jsme byli u Svobody.

Nejdříve to byl samostatný Československý prapor, Svoboda byl jenom podplukovník a vojáků tam bylo asi sedm set. Teprve potom se z praporu stal Československý armádní sbor. A 8. března 1943 už jsme zasáhli u Sokolova. Já byl přímo u Svobody. Byl tam také generál Sázavský, padl pak u Dukly. Byl jsem od něj asi 150 metrů daleko, když vybuchla mina a zabila ho. Duklu jsme přecházeli přes Kalinov, bylo to 8. října 1944 v šest hodin ráno - teď to patří Polsku. Šla s námi 38. ruská armáda, generál Moskalenko. Ten s námi přecházel Duklu společně. Dostali jsme se na naše území a bojovali jsme až do konce. Já jsem se dostal jako spojka do Martina. Armáda postupovala, jenomže byly rozbité mosty, vojáci museli stavět provizorní mosty - a postrádali auta. A Svoboda, že abychom někde sehnali auta! Já povídám: „Já měl auto už před válkou a rodina mi ho zachránila.“ A on povídá: „Odevzdáte motorku, půjdete na tři dny domů a vrátíte se s autem! Budete přidělen k firmě LANA.“ To byla firma, co stavěla tratě a mosty. Já jsem potom vozil kapitána Sehnala (to byl Čech), nadporučíka Brezinu a poručíka Nagye. Jezdili na kontroly, jak pokračuje stavba. Jezdili jsme mým autem - po vodě, po blátě, křížem krážem, cestou necestou. Auto jsem úplně zničil. Svoboda povídá: „Auto vám bude zaplacené.“ Ale nezaplatili mi nikdy nic. Praga, picolka, kabriolet. Byla bezvadná. Juj, kdybych ji tak teď měl! Nedal bych ji ani za dva miliony!

Člověk, který nebyl na frontě, si ani nedovede představit, co to je. Myslím, že to je neustálý strach. Neměl jste strach?

Měl jsem strach. Měl jsem strach, ale co jsem měl dělat? Nejhorší strach jsem měl, když na mě ze všech čtyř stran stříleli. Z letadla, z potoka... Čtyři kulome-

Jozef Pešta pripraven k závodu "Prešovský okruh" (šedesátá léta)

ty. Veděli, že jsem spojka. Na motorce - to znamená spojka. A to znamená důležité zprávy. Za žádnou cenu je Němci nesměli dostat. Naštěstí jsem vjel do takové úžlabiny, po obou stranách sráz, a tam jsem se jim ztratil. Přeletěl jsem dva kilometry a tam náš poručík, ptá se: „Nejste raněn? Vždyť na vás stříleli ze čtyř kulometů!“ Nebyl jsem raněný. Bůh mě ochraňoval a nikdy jsem nebyl raněný. Jednou mě zase pronásledovalo letadlo. Viděl jsem, že je tam takový mostík, pustil jsem motorku do brambor - naštěstí byly už dost vzrostlé - a skočil jsem pod most. Ještě hezkou chvíli stříleli, ale pak toho nechali. Jdu pro motorku - benzín vytekly! Ještě štěstí, že vytekl na druhou stranu a že motorka nechytla. Zdvihnu motorku, koukám, zbylo mi asi tak litr benzínu. A já měl před sebou tři sta kilometrů! Nastartoval jsem a jel jsem, nic jiného mi nezbývalo. Počítal jsem, že někoho potkám. Jel jsem asi tak 25 kilometrů, vtom před sebou vidím nějakou usedlost. Jedna ženská tam žala trávu pro kozu. Pozdravil jsem ji: „Zdravstvujtě!“ A ptám se: „Kto tam byvají?“ Jakože kdo tam bydlí. „Já tam bydlím,“ povídá, „jenomže teď tam mám nasazené dva Germány. Vydávají tam benzín.“ A ještě povídá: „Jeden ráno odešel, teď je tam jenom jeden.“ Já tam přijdu, povídám: „Zehn Liter Benzin!“ Deset litrů benzínu. „Ja, gut!“ Dal mi deset litrů do nádrže a ještě deset do rezervní nádržky. Já měl jejich razítka - i naše, i jejich. Rubly i jejich peníze. Dal jsem mu razítko, podepsal, hotovo. Když jsem přijel do štábu a vyprávěl to našim, nevěřili. To není možné!

Ale jak to, že podle uniformy nepoznali, že k nim nepatříte?

Já měl koženou uniformu, jejich spojky taky. Naše motorky byly stříkané a jejich taky.

Dá se říct, co byl váš nejhorší zážitek?

Co vám mám povídat! Šest sanitek nestačilo vozit! Samí zabítí a ranění. Přes sto dvacet našich je tam pochovaných. Taková ruská vesnice, Imerežinskaja. Viděli nás z kopce, obklíčili nás a do nás! Já s jedním podplukovníkem utekl pod kopec a schovali jsme se pod vrbu. Ale můžu vám říct, že ještě horší zážitek byl, když jsem potkal ty dvě děti. Měl jsem za sebou takových šest set kilometrů, a tak jsem sesedl a motorku tlačil, protože už jsem necítil kolena. A jdu dědinou, domy rozbité, nikde nikdo - a najednou z jedné uličky vyšli dva chlapci. (*Pan Pešta pláče, nemůže mluvit*). Jeden čtyři, jeden asi tak šest let. „Kušať! Kušať!“ A klekli přede mnou na kolena. Dal jsem jim všechen chleba, co jsem měl, a všechen salám. Jedli a já plakal. Tehdy už jsem měl dvě děti: tu dceru, co je teď v Bratislavě, a toho chlapce, co žije v Košicích. Díval jsem se na ty dvě ubožátka a myslel jsem na svoje děti. Kdybych byl měl blíž domů, byl bych je zavezl k nám. Ale jak? Přes frontu? Byli jsme ještě stovky kilometrů daleko.

Pak vyšla z druhé ulice taková starší žena a já se ptám: „Čí jsou ty děti?“ „Matku mají zabitou a otec je voják.“ A já ji poprosil, aby byla tak hodná a ujala se jich, aby nezahynuly. A ona, že jo. Odvedla si je k sobě... To byla katastrofa! Neměli co jíst.

Nebo jednou na Štědrý večer. Přijel jsem do nějaké vesnice a v jednom domě se svítilo. Zaklepal jsem, vešel dovnitř. Žena a šest dětí okolo stolu. Jedli pomyje a vařené otruby! A já se ptám, jestli tu nejsou naši vojáci. Prý ano, na konci dědiny. Šel jsem tam a ptám se četaře: „Vy nevíte, že támhle kousek dál je šest dětí a ke štědrovečerní večeři

jedí otruby?" Prý to nevěděli. A tak jsme vzali vánočky, ryby a polívku a přinesli jsme jim to. Ta žena padla na zem a chtěla nám objímat nohy. Katastrofa, co člověk viděl za války!

Bylo s vámi v Svobodově armádě víc Romů?

U štábu jsem byl sám Rom. Ale jinak tam bylo Romů dost. Byl tam i jeden Němec jako československý voják. Spišský Němec z Kežmarku. Jmenoval se Franz Schilhanek. Já u něj byl po válce doma, ale už jsem ho nenašel. Přijel jsem na tu adresu, co mi dal, ptám se: „Bydlí tu Fero Šilhánek?“ „Bydlel, ale už nebydlí. Od-
sunuli ho do Německa.“ Musel všechno opustit! Kdyby se byl odvolal na mě, byl bych se za něj postavil. Vždyť s náma bojoval proti nacistům!

Ale taky se stalo, že od nás přeběhli dva k Němcům. Od Svobody. Ale naši je chytli a drželi je na štábu. Já přijel na štáb, oni v německé uniformě, ptám se: „Odkud jste?“ Oni nic, sklopené hlavy. „No jen hezky povězte, odkud jste!“ Nedívali se mi do očí, ale řekli, že od Svidníka. Jeden Rusín a jeden Maďar. Pak je odvezli k vojenskému soudu a nevím, co se s nimi stalo.

A jednou jsem tam potkal kočovné Cikány. Před Lvovem. Dříve to byla polská Ukrajina, teď to patří Rusku. Bělorusku. Jel jsem na motorce, dobrá cesta, tak jsem si to mazal, a najednou po straně tři vozy: olaští Cikáni s koňmi. Zastavil jsem a oni přišli ke mně. Povídají: „Ty jsi československý voják?“ „Ano, a odkud jste vy?“ „Při-
šli jsme sem po devětatřicátém roce a teď bychom chtěli domů. Do Rožkovian.“ Byli od Prešova, z Rožkovian. A já povídám: „Já znám jednoho z Rožkovian, Baťko se jme-
nuje, obchoduje s koňma.“ Byli šťastní, že se známe. Chtěli se dostat zpátky domů, k rodině. Ještě jsem jim radil, kudy mají jet: „Ne po hlavní cestě, ale přes pole!“

„Až přijedu domů, přijdu říct, že jsem se s váma setkal! Anebo se u vás uvidí-
me.“ Jenomže, když jsem po válce zajel do Rožkovian, dozvěděl jsem se, že je chytli a všechny postříleli.

Katastrofa, válka je katastrofa. Od roku jednačtyřicet jsem byl stále na frontě. A domů jsem se vrátil 19. května 1945. Žena mě čekala s pláčem. Byla hodná. Moc hodná. Žili jsme spolu stále až do její smrti.

Z nesmírně zajímavého vyprávění pana Jozefa Pešty jsme mnoho vynechali, ale není vyloučeno, že on sám anebo některá z jeho dcer napíše jeho životopis. Bude svědectvím nejen o něm, ale o historii jeho doby. Je obdivuhodné, jak přesné detaily si pan Pešta ve svých osmdesáti šesti letech (narozen 1912) pamatuje.

Jen pro zajímavost zbývá dodat, že pan Pešta nikdy neopustil své motoristické záliby. Do šedesáti čtyř let se pravidelně každým rokem účastnil motocyklových závodů „Prešovský okruh“.

Někdy jsem vyhrával, někdy prohrával.
Tak to v životě je.
Ale vždycky mě to bavilo!

RÉSUMÉ

Le témoignage que nous propose Romano Džaniben, est celui d'un homme peu connu. Mais ses souvenirs au sujet de la guerre 39-45 n'en sont pas moins intéressants. A travers les souvenirs personnels de cet homme, c'est toute une partie de l'histoire centre européenne pendant la seconde guerre mondiale que nous revisitons. Car il ne s'agit pas ici que de mémoire individuelle; en nous racontant ce qu'il a vu, Jozef Pešta nous redessine tous les paysages qu'il a traversés, fait revivre leurs habitants. Et des paysages, il en a traversés, messenger pendant la seconde guerre mondiale, il pouvait parcourir des centaines de kilomètres en une journée.

C'est Ilona Lacková (cf Romano Džaniben n° 1-2/97) qui nous fit connaître monsieur Pešta. Son mariage la mena à Kapušany, village de la Slovaquie occidentale où vivait Jozef Pešta.

Avant la guerre, sa richesse le distinguait déjà de sa communauté, mais aussi de toute la population des environs. En effet, dans la fin des années 30, peu de paysans avaient une maison aussi vaste que la sienne, où était branché le téléphone, roulait en cabriolet ou en moto.

Il n'était pourtant pas issu d'une famille riche. Au contraire, orphelin, il dut travailler tôt pour aider sa mère. C'est ainsi que, dès son enfance il aidait à vendre des cochons, et ce métier qu'il avait appris tout jeune, finit par lui rapporter beaucoup d'argent. Or, cette fortune ne lui porta guère bonheur pendant la guerre, puisqu' alors qu'il aurait pu bénéficier d'une certaine indulgence, elle attisa les jalousies qui l'envoyèrent en camp de travail.

Milena Hübschmannová ouvre ici une parenthèse sur ces camps de travail: on y construisait des voies de chemin de fer, on y régularisait les cours d'eaux, entre autres travaux pénibles et difficiles. Tous les hommes de 16 ans à 60 ans y étaient envoyés, sans distinction. Toutefois, certains pouvaient bénéficier d'indulgence et étaient rattachés à la communauté "blanche" - celle des citoyens qui se conduisent bien. Ceux qui étaient épargnés, devaient s'engager dans l'armée. C'est ce qui arriva à Jozef Pešta en 38, il fut alors messenger dans l'armée slovaque.

Mais, après la déclaration de guerre entre l'Allemagne et la Russie, alors que les troupes slovaques furent envoyées sur le front russe, Jozef Pešta fut démobilisé. Il fut alors envoyé en camp de travail, malgré de nombreuses protestations qui faisaient valoir ses activités militaires, les rancoeurs furent les plus fortes, semble-t-il. En réalité, il fit partie d'une grande rafle qui toucha de nombreux Roms dans la région et ne put bénéficier d'aucune indulgence cette fois-ci. Toutefois, un motard était bien utile à l'armée, pour faire passer des messages entre les lignes, et, quelques mois plus tard, Jozef Pešta était remobilisé et envoyé sur le front russe.

C'est là qu'il fut pris en otage, prisonnier il se retrouva à Rostov, puis à Buzuluk, où il rejoignit l'armée tchécoslovaque indépendante, sous le commandement de Svoboda en 1942.

Dans cette interview, Jozef Pešta se souvient de la peur, souvent pourchassé, il raconte comment il a dû se faire passer pour un messenger allemand.

Il se souvient de la misère sur les routes de la guerre qu'il parcourut sur sa moto, d'enfants affamés, de l'indigence des villageois.

Il se souvient de la complexité ethnique de l'époque, dans les campagnes qu'il parcourut et dans les rangs de l'armée. Il parle, par exemple, de cet Allemand, compagnon d'armes mais expulsé après la guerre, sans avoir pu prouver qu'il avait appartenu à l'armée tchécoslovaque. Il raconte une rencontre avec des Tsiganes nomades qu'il avait croisés sur la route, ils avaient des amis en commun, ils étaient heureux de s'en rappeler. Il leur conseilla de couper par les champs, mais après la guerre, il apprit que les roulottes n'avaient jamais fini leur route, les voyageurs avaient été fusillés, malgré ses conseils.

Milena Hübschmannová ajoute que ces notes que publie Romano Džaniben ne sont qu'une partie des souvenirs de Jozef Pešta. Il n'est pas exclu que monsieur Pešta lui-même ou peut-être une de ses filles ne publie un jour les mémoires du vieux monsieur dans leur intégralité. Elle souligne l'intérêt humain et historique de ce témoignage.

S. Cirac

RECENZE ANOTACE

ARMENDÁRIZ Lorenzo

LA GENTE DEL VIAJE THE PEOPLE OF THE JOURNEY LES GENS DU VOYAGE

*Lorenzo Armendáriz García, Mexico
1996, 32 str.*

Autorem útlé fotografické publikace zachycující každodenní život mexických Romů je sedmatřicetiletý fotograf Lorenzo Armendáriz García, jehož dědeček byl pravděpodobně Rom. Soudí tak podle toho, že ho nazývali *El Húngaro*, což

je v Mexiku obvyklé označení Romů. Přestože sem Romové přišli z různých evropských zemí - z Jugoslávie, Ruska, Maďarska, Řecka, Španělska, Francie, Polska atd., místní lidé je vesměs považovali za "Maďary" (Los Húngaros), neboť se domnívali, že zemí jejich původu je právě Maďarsko. Jednotlivé romské skupiny mají hojné kontakty s příslušníky těchž skupin žijících v celé Jižní a Střední Americe i ve Spojených státech. Tyto kontakty jsou buď rodinné, nebo obchodní. Největší skupinu mexických Romů tvoří Bojaši-Ludari, kteří se živilí vesměs zábavní činností. Nejčastěji vlastnili pojízdný cirkus.

Foto: L. Armendáriz

Alejandro Pérez Pulido - Kalimán, klaun,
hypnotizér, herec a břichomluvec
Foto: L. Armendáriz

Armendáriz se specializuje na dokumentární fotografie a snaží se zachytit život a kulturu nejrůznějších etnických skupin na jihoamerickém kontinentu. Po celých devět let pracoval jako fotograf pro Státní institut pro výzkum domorodého obyvatelstva a podařilo se mu zdokumentovat život 39 domorodých etnických skupin žijících na území Mexika a Guatemaly. Nejzajímavější snímky s doprovodem autentických výpovědí fotografovaných „domorodců“ - jedinečných a neopakovatelných osobností, jejichž život nepozorovaně ubíhá, svébytná kultura pomalu mizí a jejichž potomci se možná brzy stanou součástí kosmopolitní a monokulturní „civilizované“ společnosti, byly publikovány ve velice krásné, existenciálně a filozoficky laděné publikaci **Gente antigua** (Colección Raíces, Institucion National Indigenista, México 1994).

V roce 1994 - veden touhou poznat blíže život svých předků z dědečkovy stra-

ny - se rozhodl zdokumentovat život Romů na americkém kontinentu. A první etapu tohoto rozsáhlého projektu završuje právě tato trojjazyčná fotografická publikace, zachycující život Romů na území Mexika.

Mexičtí Romové se tradičně živili obchodem, věštěním budoucnosti, opravami domácích potřeb a přístrojů a zábavní činností. Byli zde „medvěďáři“ a „opičkáři“, cirkusáci, akrobaté, ovšem časem jejich profese „zastaraly“ a Romové se proto zaměřili na nejžádanější zábavní činnost - kino. V Mexiku bylo ještě donedávna mnoho odlehlých míst, kde nebyl zaveden elektrický proud, a kde tudíž nevykonala své dílo zkázy televize. Lidé v těchto končinách nebyli přesyceni každodenním přívalem informací a zábavy, a proto každou podívanou vnímali neotupělými smysly a s hlubokým prožitkem. Proto také nadšeně vítali romské pojízdné „kinematografy“, které - vybaveny vlastním generátorem - uváděli v radostné nadšení či soucitný pláč upracované venkovany sesednuvší se na židle donesené před rozvinuté plátno... Časy se ovšem mění. Klasické kino (35 mm) bylo postupně nahrazováno modernějším videem - i této změně se Romové rychle přizpůsobili.

Koncem 80. let však byla i do těch nejodlehlejších koutů Mexika zavedena elektřina a s ní začaly pronikat rádia, magnetofony, televize, videorekordéry, parabolické antény atd. Mexičtí Romové byli nuceni - opět a znovu - hledat si jiné zdroje obživy. A ukázalo se, že nejlépe se daří těm, kteří nezapomněli na zábavní profese svých předků a mohou na ně navazovat. A tak se Romové ze skupiny Bojašů-Ludarů opět začínají živit jako akrobaté, klauni, hypnotizéři, břichomluvcí, tanečníci...

Foto: L. Armendáriz

Jak se jim v těchto činnostech daří, jaké jsou jejich osudy a zkušenosti, by měla zachytit další zamýšlená publikace, která by kromě fotografické dokumentace pořízené Lorenzem Armendárizem měla obsahovat i vyprávění a svědectví zachycená a zapsaná Romem-Ludarem Ricardem Perézem.

HŠ

BARI Károly

TÚZPIROS KÍGYÓCSKA (ČERVENÝ HÁDEK)

*A Gödöllői Művelődési Központ
módszertani kiadványa, Gödöllő 1985,
150 str.*

Publikace je sbírkou lidové poezie a prózy maďarských a sedmihradských Romů sesbírané různými sběrateli (zejména Istvánem Demeterem, 1879-1969, a Henrikem Wlislóckým), jejichž umělecký překlad do maďarštiny vyšel v roce 1985 v nakladatelství Gondolat. Romské texty jsou zapsány maďarským pravopisem. Hlásk **ch** (která v maďar-

štině chybí) se ovšem zapisuje - podobně jako v mezinárodní transkripci - písmenem **x**.

Sbírka je pouze malou ukázkou bohaté slovesné tvorby Romů, která je stále ještě tak málo známa neromskému obyvatelstvu. Je rozdělena do tří částí.

První z nich - "Kráčí nebeský Bůh" - obsahuje básně, písně a legendy, v nichž vystupuje Pánbůh nebo nějaký svatý (Panna Maria, svatý Řehoř, svatá Lucie atd.). Několik legend pojednává o původu Romů, barvě jejich pleti, vzniku jejich řemesel, o důvodu romské chudoby, o krádeži, o věštění apod.

Druhá část nese název "Otvírají krčmu" a obsahuje pijácké a rozvorné písně.

V třetí části nazvané "Červený hádek" jsou zachyceny filozoficky a existenciálně laděné "halgató" zamýšlející se nad lidským osudem, krutým údělem Romů, životem a smrtí. Mnohé z těchto písní připomínají **čorikane gila** slovenských Romů, některé jsou reminiscencemi na tragický osud Romů za 2. světové války.

Na ukázkou uvádíme jednu z legend o původu Romů, kterou vyprávěla Pápai Péterné z Üszögpusztý a zaznamenal ji György Mészáros v r. 1974.

Desuefta savora szasz jek romnyake,
taj gélasz andre o Szunto Del
andre lako kher
taj phendasz lake:
Szikav man le savoren
te áldí!
E csorri romnyi
lajsajlasz pe opre,
hogy lake but savore szasz,
azír csak des szikadasz le Dévleszke,
taj le butera garudasz.
O Del áldílasz le des savoren.
Kodola szasz barvale
taj efta save csorre szasz.
Andar le efta savoren avíle roma.

*V překladu do "slovenské" romštiny
by legenda zněla takto:*

Dešefta čhavore sas jekha romňa(ke)
taj gejšas andre o Sunto Del
andre lakro kher
taj phendas lake:
Sikhav man(ge) le čhavoren,
(kaj len) te hadinav!
E čori romňi
ladžalas pes opre,
hoj la(ke) but čhavore sas,
vašoda čak deš sikhaďas le Devleske
taj le buteren garuďas.
O Del hadinďas le deše čhavoren.
Kodola sas barvale
taj efta čhave čore sas.
Andal o efta čhavore avíle Roma.

Jedna žena měla sedmnáct dětí
a přišel k ní do domu Svatý Pánbůh
a řekl jí:
Ukaž mi své děti,
ať jim požehnám!
Ta ubohá žena
se ovšem styděla,

že má tak mnoho dětí,
a tak jich ukázala Pánubohu jen deset
a ostatní schovala.
Pánbůh tedy požehnal deseti dětem.
A z těch se stali boháči,
ale těch sedm zůstalo chudých.
Z těch sedmi dětí pocházejí Romové.

K. Kisfaludy

BARTOSZ Adam

CYGANIE • ROMA • GYPSIES (CIKÁNI)

*Muzeum Etnograficzne, Tarnów 1998,
64 str.*

Nápaditý trojjazyčný průvodce výstavou sbírek artefaktů romského života a kultury Etnografického muzea v Tarnově je zároveň vzhledem do dějin Romů vůbec.

V lapidární zkratce - nic neubírající na srozumitelnosti - jsou ve třinácti kapitolech připomenuty nejzásadnější momenty ovlivňující historii Romů od chvíle, kdy její aktéři z nevyjasněných příčin opustili pravlast Indii, až po dnešní dny, kdy "Romani Union", mezinárodní romská organizace, má svého člena - konzultanta v sekci mimovládních organizací OSN.

V takto vymezeném mezičase se romské dějiny v Evropě odvíjejí jako příběh nepřetržitého pronásledování, vyvrcholivšího infernem koncentračních táborů 20. století.

Na základě analýzy vlivů na řeč i kulturu Romů lze rekonstruovat směry jejich cest do Evropy, později doložitelných i historickými dokumenty potvrzujícími jejich přítomnost v daném teritoriu. Poznamená se ovšem vznikají jazykové a kulturní odlišnosti mezi jednotlivými skupinami -

CYGANIE • ROMA • GYPSIES

dílem samovolné, jindy uspíšené snahou majoritního obyvatelstva o usídlení Romů, zejména ve středo- a východoevropském prostoru. Polská situace, kde se vydělily čtyři velké rozdílné skupiny, je ilustrována řadou zákonných opatření, promítnutých do skutečnosti 60. let, jejichž symbolem se stal odstavený "cikánský" vůz v blízkosti panelákového sídliště (viz str.81).

Přes veškeré asimilační procesy v nedávné minulosti přetrvává u Romů žijících v Polsku lpění na vlastních tradicích, které brožura připomíná v pestré škále.

Důkazem je i neuzavřená sbírka romských příspěvků do stálé expozice,

které - přes svou povahu muzeálních předmětů se štítkem - jsou pro Romy aktuální denní potřebou - ať v duchovní, tak fyzické rovině.

Zahájení výstavy u příležitosti 4. mezinárodního kongresu Romů v roce 1990 hmatatelně dokládá i sílící proud jejich národního sebeuvědomování.

Průvodce je vybaven - kromě řady dobových ilustrací a dokumentárních fotografií - množstvím map a trojjazyčným textem.

Dedikován je všem poutníkům - tehdejší, současné a - jak Adam Bartosz doufá - i budoucí.

A. Žigová

*Romové - Kelderashi z Krakova
Fotografie J. Kreigera z r. 1965*

*Romové v Polsku kočovali ještě v roce 1963.
Foto: E. Dorożyński*

*Cikánský král Jan Marcinkiewicz na návštěvě u knížete K. Radziwilla, Litva - 18. století.
Grafika W. Gersona, z publikace Cyganie • Roma • Gypsies*

FRASER Angus

CIKÁNI

Lidové noviny, Praha 1998, 320 str.

Práce britského historika Anguse Fräsera je řazena mezi nejpodrobnější ucelené studie o dějinách Romů. Nutno podotknout, že se jedná o práci kompilační - autor sám se vlastním interpretacím raději vyhýbá a naopak čerpá z množství starších pramenů. Vzhledem k rozsáhlému záběru je to však zcela pochopitelné.

Fräserovi se skutečně podařilo zůstat "nestranným pozorovatelem", který usiluje o co možná největší objektivitu. Čtenáři tak často předkládá celou řadu nejrůznějších teorií bez bližších komentářů,

i když jeho břitký anglický humor někdy nepřímo prozrazuje jeho stanovisko. Na druhé straně se autor zhlédl ve vzletné mluvě, pro niž je četba značně náročná. Fräserova kniha tak může místy působit až nudným dojmem, nicméně ona "suchopárnost" má i své výhody. Vzhledem k preciznosti historikovi vlastní je totiž opatřena bohatým poznámkovým aparátem a odkazy na každou zprostředkovávanou informaci. Rovněž díky obsáhlému rejstříku mohou Fräserovi "Cikáni" skutečně posloužit jako přehledný průvodce i méně zasvěcenému čtenáři.

Ačkoli je rozsah jednotlivých kapitol od Indie po současnost vyvážený, autorovou doménou bezpochyby zůstává středověk. Se zaujetím a do všech podrobností se věnuje Byzanci a prvním

zmínkám o "Athinganoi", jimiž zřejmě byli Romové. Naším čtenářům se tak poprvé dostává vyčerpávajících informací o jednotlivých sporných záznamech, včetně jejich bohatých citací.

Stejně podrobně se pak Fraser rozepisuje o pozdějších zmínkách kronikářů, kteří - ať již na základě vlastní zkušenosti či s odkazy na dřívější záznamy - popisují jednotlivé skupiny putující Evropou. V této souvislosti věnuje autor dostatečný prostor i teoriím lingvistickým, které ke zpětnému zmapování jednotlivých proudů nemalou měrou přispěly.

Fraser rozhodně nešetří drobnými "perličkami". Za všechny citujme například zmínku o uherském arcivévodovi Josefu Karlu Ludwigovi (1833-1905), který se stal - "ač se to s tradicí domu Habsburků vůbec neslučovalo" - nadšeným studentem romštiny, v roce 1888 vydal maďarskou gramatiku romštiny a mimo jiné i založil školu pro romské děti.

Fraserovi se vesměs podařilo všechny tyto kusé informace propojit, zasadit je do širšího kontextu a poukázat na souvislosti, které nám většinou zcela unikají.

Nutno však podotknout, že Fraser vychází především z anglicky psaných (popř. do angličtiny přeložených) pramenů, a proto patrně věnuje nejvíce pozornosti osudům Romů v západní Evropě, popř. na Balkáně, zatímco o osudech Romů na našich územích a v celé Východní Evropě se z textu dozvíme podstatně méně.

Zasvěcenější čtenář se zřejmě rovněž podiví nad některými teoriemi o skupinovém dělení Romů, které text trochu znepřehledňují: Fraser totiž vychází z mylného předpokladu, že Romové jsou jen "Olaši", a ty jediné také v textu jako Romy označuje. Prameny, z nichž vycházel, vedly autora i k tomu, že za "romské zvyklosti" vydává především rituály olašských Romů, což je bohužel

v anglicky psaných studiích téměř pravidlem.

Přes uvedené nepřesnosti však Fraserova studie zůstává ojedinělou publikací, která dalece přesahuje "úvod do studia" a která je právem pokládána za jednu z nejdůležitějších prací v oblasti současné romistiky.

Publikace je navíc doplněna řadou reprodukcí dobových dokumentů, map a fotografií. Aby se zdejší čtenáři necítili ošizeni, byl český překlad doplněn i stručnou kapitolou věnovanou historii Romů na území bývalého Československa.

Kniha "Cikáni" poslouží jak těm, kteří se chtějí s historií Romů seznámit v celé šíři, tak těm, kteří pouze namátkově potřebují dohledat více informací.

M. Miklušáková

JDEME DLOUHOU CESTOU

Odkud jsme? Kdo jsme? Kam jdeme?

(Příběhy Romů a Neromů v proměnách času)

Vybrala, uspořádala a poznámkami opatřila Erika Manuš, grafická úprava Jiří Mědílek, Arbor vitae, Praha 1998, 280 str.

Kniha **Jdeme dlouhou cestou** je bezesporu originální. V předmluvě píše uspořadatelka: *"Život se nepíše, život se žije. Jak? O tom vypráví knížka, již předkládáme všem, kteří mají rádi lidi a život, žijí bez předsudků a nebojí se proher ani omylů, protože mají odvahu nastavit si zrcadlo a přiznat své chyby, uvědomit si je a hledat nové cesty k sobě i lidem. A život se košatí a otevírá obzorům jako prastarý dub na třeboňské hrázi u Svě-*

*"Poslední štace" - Krakov 1979
Foto: A. Bartosz, z publikace Cyganie • Roma • Gypsies*

ta. "Již tento citát napovídá, že nepůjde o žádnou romskou encyklopedii.

Po úvodním oddílu obsahujícím Stručný přehled dějin Romů, několik publicistických úryvků, dvě ukázky romské beletrie a "úvodu do problematiky" od Mileny Hübschmannové následuje první, encyklopedičtější část knihy. Nazývá se **Lidé! Kde je naše místo?** Obsahuje šestnáct portrétů romských výtvarníků s ukázkami jejich prací. Portréty jsou zpracovány různými autory, kteří měli v pojetí volnou ruku, takže tato část je sympaticky pestrá.

Část druhá se nazývá **Nastavit si zrcadlo (Příběhy, legendy, verše, úvahy, rozhovory, hádanky, život)**. Už podtitul prozrazuje "všehochuť", střídají se tu vzpomínky, folklórní útvary, beletrie, novinové články... To je na jedné straně pozitivní: Čtenář tu nedostane hotový soubor utříděných faktů, který by sugeroval dojem, že se lze s Romy seznámit v nějaké učebnici. Pestré kratší

texty se příjemně čtou, přinášejí mimo jiné řadu poznatků a vzbuzují i další zvědavost. Toto pojetí má na druhé straně svá úskalí. Mnohokrát se nabízejí otázky: Proč je zařazen zrovna tento text, proč ne jiný a proč je zrovna zde? Jaká byla kritéria výběru a řazení? Proč je první část o výtvarnících a druhá o všem? Celé pojetí druhé části může vzbudit dojem nahodilosti a přílišné emotivity. Mozaikovitost může svádět ke klouzání po povrchu a k "příjemnému počtení", ze kterého čtenáři zbude nějaký neurčitý dojem.

Publikaci bych vytknul zacházení s romštinou: Je sice pochopitelné, že se sem dostalo jen několik textů v romštině, ale mohly tu být alespoň dvojjazyčné názvy, a pokud ne, tak neměly být nikde. Jejich umístění u několika málo textů postrádá logiku.

O něco větší péči by si rovněž zasloužil například Stručný přehled dějin Romů (zpracovala Karolína Ryvolová),

který bez vysvětlení střídá perspektivu světa, Československa a českých zemí.

Jdeme dlouhou cestou je výtvarně hezky zpracovaná kniha, kterou lze přes uvedené výhrady přivítat.

Jan Červenka

STANLEY Betsy

MEMORIES OF THE MARSH (A Traveller Life in Kent) (VZPOMÍNKY NA BLATA: Život trevelerů z Kentu)

Romany and Traveller Family History Society, South Chailey 1998, 60 str.

Vícekrát jsme na stránkách *Romano džaniben* hovořili v různých souvislostech o tom, že donedávna se historie Romů mohla opírat pouze o neromské prameny. Etnoemancipační proces, který se rozvíjí na bázi vněstátních i mezinárodních romských institucí, po sobě zanechává historiografické prameny vlastní, romské. Historici tedy dostávají možnost nenahlížet na romské dějiny jednostranně.

Politické, organizační a jiné oficiální dokumenty vydávají ovšem svědectví jen o některých oblastech mnohotvárné skutečnosti. Těžko z nich vyčteme údaje o běžném, každodenním životě Romů, o romské rodině a vztazích mezi jejími jednotlivými členy, o lidských pocitech, názorech, přáních a o tom, jak ona přání byla či nebyla uskutečňována. Právě takovéto informace jsou cestou k opravdovému, intimnímu poznání člověka a "jeho lidí", jeho (etnické) skupiny.

Naštěstí jakýsi "inteligentní instinkt" lidstva vzbudil zájem o "rodové historie". Sběr rodových historií se stává módou - a nepřinese-li ona móda s sebou povrchní senzacechtivost, pak budiž vítána.

Anglická *Společnost pro sběr rodových historií Romů a trevelerů* vydala už několik sborníků. Většina příběhů byla nahrána na magnetofon, přepsána a zre-digována. O editorském postupu zajímavě píše Janet Keet-Blackové v předmluvě k vyprávění Betsy Stanleyové. Anglická Romka - trevelerka (dosl. "cestující", "kočovník": *apelativum se vztahuje jak na Romy, tak na irské "tinkers" - dráteníky, kteří nejsou Romům etnicky příbuzní*) povzbuzena zájmem redaktorky Keet-Blackové nahrála několik kazet vyprávění ze života svých předků i ze života vlastního. Editorka byla okouzlena a okamžitě vyprávění přenesla do psané podoby. Snažila se zachovat maximální autenticitu. Překvapilo ji, že autorka vyprávění nemá proti publikaci nejmenších námitek. Psychologicky se to zdá pochopitelné: V dnešní době ubývají osobní, bezprostřední styky mezi lidmi, nejružnější neformální "sousedské" sešlosti, při nichž si lidé vyprávěli, svěřovali se jeden druhému se svými zážitky a osudy a mnoho lidí má pocit "nevyslyšenosti", což vlastně znamená pocit vlastní bezvýznamnosti.

V romštině existuje přiléhavý obrat pro tento pocit: "**Ňiko mandar na phu-čel**", doslova "**Nikdo se mě na nic neptá**", přeneseně znamená "**Jsem bezvýznamný, nikdo o mě nemá zájem, nemám žádnou společenskou cenu**". Psychologové by patrně mohli lépe než my říci, jak důležité je pro člověka "být slyšen", být vzat na vědomí. A tato lidská potřeba a současná "přemedializovaná" situace, která neposkytuje prostor tradičním formám jejího naplnění, vede k hledání nových forem. A ty, jak se zdá, jsou nacházeny v tom, co vládne v "médiích" (dosl. *zprostředkovatelích*), k nimž patří magnetofon, literatura, tisk...

Proto jsou lidé - zejména lidé dosud nejméně zvyklí na nedostatek osobních kontaktů - totiž Romové - ochotní o sobě vyprávět a ochotni být posloucháni.

cháni. O sobě - znamená o sobě jakožto o součásti své rodinné nebo rodové společnosti. V romském společenství je zatím jednotlivec stále nedílným "kousíčkem" kolektivního organismu.

A co čtenář, kterému se přepsané rodové vyprávění dostane do ruky? Není příliš zkažen *thrillery*, plytkými komedie-mi, špatně dabovanými povrchními *crimi* a *sci-fi*? Bude schopen najít krásu a zajímavost ve vyprávění, jehož neobyčejné lidské vzruchy je třeba teprve hledat a procítit pod povrchem poklidných dějů či ve výčtu identifikačních údajů o příslušnících "jakéhosi cikánského rodu"? Myslím, že čtenář, který k takovému vyprávění přistoupí bez očekávání *thrilleru*, připraven na to, že se rozmanitost a odlišnost života jedné etnické skupiny bude pokoušet převádět na společného jmenovatele humanity, takový čtenář v knížce Betsy Stanleyové najde neobvyklé potěšení.

Z hlediska historického jsou pak rodové příběhy nesmírně cenným materiálem doplňujícím informace oficiálních pramenů.

Uvádíme začátek vyprávění počínající pradědečkem autorky:

Můj pradědeček Charlie Johnson se narodil okolo roku 1847 a v roce 1895 byl zavražděn. S prababičkou Charity Lane (Milosrdná ulička) se oženil někdy v roce osmnáctset šedesát osm nebo devět. Není to hezké jméno "Milosrdná ulička"? Takové zvonivé. Pamatuji se, že má babička Nancy Annie Johnsonová říkala, že její maminka tkala šňůrky do kalhot, taky hauzírovala se střížným zbožím, prodávala vřes a kořenáčové kytky. Celá její rodina pletla košíky, spravovala rohože a chodívala česat ovoce.

Pradědeček Charlie Johnson trochu obchodoval - předpokládám, že to tak můžete nazvat. Kšeftoval po hospodách, také trochu handloval s koňmi. Něco dě-

lat museli, protože měli deset nebo dvánáct dětí, a tak by se těžko obešli bez ko-runy. V létě to šlo, protože bylo spousta práce při sklizni ovoce. Putovali po Kentu a česali chmel, třešně, jahody, angrešt a dělali všechny možné polní práce - a nejspíš se tohleto předávalo v rodině, protože i my jsme se sestrou dělávaly to samý dole v Darentu. Časně ráno nás naložil nákladák a večer se končovalo před pátou. Byla to dřina. Někdy jsme taky chodili vypomáhat do sběrně se starým železem nedaleko od místa, kde jsme bydleli, Elton & Levey's. Tam se nám to strašně líbilo. Dělali tam jenom treveleň, protože to byla špinavá práce.

Prababička Charity se narodila roku 1851. Myslím, že pocházela z Tonbridge. Bylo jí devatenáct, když měla prvního syna Charlese Johnsona. Pokřtili ho ve Withyhamu, v Sussexu, v březnu 1870. V matrice je zaznamenáno, že se narodil na cestách v Blackhamu v kočovníckém voze.

Jak říkám, živil se pletením košíků a taky trochu dukkeríngem - věščením z ruky - a mangíngem - žebrotou. A taky vyráběli kolíčky na prádlo a dřevěná kvítka. Když chodili česat ovoce a chmel, šli na pole všichni dohromady - matky, otcové a děti, příbuzní a přátelé a podobně. Všichni pohromadě venku na polích. Muselo to být nádherné. Já vím, jaké to bylo, když my jsme takhle chodívali s příbuznými a s přáteli. Bývaly to krásné časy, zvlášť když nám přálo počasí. Při sklizni chmele se dávali dohromady kluci s holkama a byly svatby. Někteří se ženili rovnou na chmelu a jiní si počkali, až se vrátí domů.

Když bylo sklizeno, sbalily se stany a šlo se na tábořiště.

Můj pradědeček Charlie Johnson obchodoval s koňmi, s prsteny a s řetízky k hodinkám. Zavraždili ho jednou v noci, když se vracel z hospody, kde hodně nakupoval a prodával. Vracel se pozdě,

a tak mu moje prababička Charity a babička Nancy šly naproti, protože cesta vedla temnými místy. Myslím, že tehdy byla právě sklizeň. Měl u sebe pár korun, ale moje babička říká, že opilý nebyl, protože prý nepil. Žil ještě tak dlouho, že když ho našli, stačil říct, jak ho přepadli tři chlapi, obrali o peníze a nechali ho, ať si umře. Bylo mu teprve čtyřicet sedm nebo osm let, když se tohle stalo.

Potud začátek úvodní kapitoly. Vyprávění zahrnuje autorčino dětství, líčí osudy trevelerů za války a v počátcích poválečných let. Betsy někdy nahrává v přítomnosti sestry Connie a dalších členů rodiny, kteří přišli na návštěvu. Jejich rozhovory jsou součástí knížky.

Editorka Janet Keet-Blacková citlivě převedla mluvenou řeč do literární podoby, což je velmi nesnadné, chceme-li zachovat autentičnost, a zároveň se podřídit základním požadavkům psaného textu.

Knížka je doplněna rodinnými fotografiemi a náčrtem trevelerského tábořiště.

Nezbývá než si přát, aby se stala inspirací pro další Romy, kteří svými rodovými historkami poskytnou historiografické prameny budoucím historikům a současníkům dají příležitost pohlížet na Romy bez clony zkresleného "imidže cikána".

M. Máňková a MH

TEJCHMAN Miroslav

DĚJINY RUMUNSKA

Karolinum, Praha 1997, 86 str.

Přečetl jsem si pěkné učebnicové *Dějiny Rumunska* od významného českého balkanologa (jenž je také spoluautorem obdobně koncipovaných *Dějin Jugoslávie* z roku 1994), abych se jako

laik rychle a přehledně poučil o historii jedné z balkánských zemí. Měl bych být spokojen: Čtenář má možnost se na 86 stranách seznámit s množstvím územních, vnitro- i zahraničněpolitických, ekonomických, sociálních, demografických a etnických údajů, uvedených v rozmanitých historických souvislostech. Právě ona pravděpodobná postkonzumační spokojenost mnoha čtenářů, pramenící mimo jiné z pocitu poměrné ucelenosti poskytnutého obrazu, však jen násobí a pečeti nedostatek, který autorovi vytýkám: ani slovem, ba ani náznakem se nezmiňuje o dějinách (byť jen o pouhé existenci!) rumunských Romů.

Je pravda, že kniha je krátká, je pravda, že se nijak zvlášť nesoustředí na údaje o národech a národnostech, je pravda i to, že neobsahuje zmínku ani o Bascích, Apačích nebo Papuáncích. Je však také pravda, že se čtenář může v textu v různých souvislostech dočíst např. o Aromunech, Avarech, Bulharech, Dácích, Gepidech, Getech, Hunech, Ilyrech, Keltech, Kumánech, Lipcích, Maďarech, Makedorumunech, Mongolech, Němcích, Ostrogótech, Pečeněžích, Protobulharech, Rumunech, Rusech, Řecích, Římanech, Sasech, Sikulech, Slovanech, Skytech, Srbech, Tatarech, Turcích, Ukrajincích a Židech. V čem je význam kupříkladu pečeněžských nájezdů pro dějiny Rumunska podstatnější než půltisíciletá přítomnost nezanedbatelného počtu romského obyvatelstva na jeho území? Připomeňme, že jde v současnosti o druhou největší nebo dokonce absolutně největší menšinu v Rumunsku: podle sčítání z roku 1992 zde žije téměř půl milionu Romů (Dahmen 1997), realistické odhady romistů se však pohybují mezi tímto číslem a třemi miliony (Iglá 1997); srov. jeden a půl až dva miliony rumunských Maďarů.

Je pravda, že Romové nesehráli žádnou roli při etnogenezi většinových Ru-

rumunů (na rozdíl od Dáků, Getů, Římanů a Slovanů), že neměli stát, který by významně ovlivňoval dějiny rumunských knížectví (na rozdíl od Turků, Maďarů a Rusů), že nikdy netvořili ekonomicky významnou vrstvu (na rozdíl od Řeků a Židů), že se neproslavili ničivými vpády (na rozdíl od Pečeněhů, Kumánů a Tatarů) ani psanou literární tradicí. Avšak ani při popisu událostí, jež jsou pro historii Rumunska nesporně relevantní a které se zároveň rumunských Romů významně týkají, autor příležitosti alespoň se o tomto etniku zmínit nevyužívá. Čtenář se nedozví nic o statistické emigraci Romů z podunajských knížectví po zrušení nevolnictví roku 1856, o tom, co se s nimi dělo v době, kdy se rumunský fašistický režim aktivně podílel na genocidě Židů, o důsledcích tzv. systematizace venkova v období Ceaușeskovy diktatury pro způsob života itinerantních romských skupin, o současné diskriminaci Romů atd. Že nejde o opomíjení jistého druhu údajů, nýbrž o ignoraci *etnic-kou*, ukazuje relativně značné množství informací o situaci Židů (např. str. 30, 45, 46, 48, 52, 58), jejichž osudy byly v některých ohledech podobné romským a menšinám vůbec (např. str. 40, 69).

Je otázkou, zda jde o záměr diskriminovat jisté etnikum zapřením jeho existence, nebo o prostou neznalost. Ani z jednoho bych nechtěl autora podezírat. Je však jisté, že se svým dílem dobrovolně (avšak doufejme nereflektovaně) zařadil do téměř obecné diskriminační tradice, která je (nejen) u nás vlastní mnoha historickým pracím, ale i státem doporučeným učebnicím a příručkám (srov. Čaněk 1996, zvl. str. 77-78). Obecná neadekvátnost a nebezpečnost takového přístupu je jasná. Závěrem: Kniha je to jistě dobrá a užitečná (pokud mohu jako laik soudit), avšak z výše vysvětleného hlediska je neobjektivní (ve smyslu výběru popisovaných faktů a událostí) a diskriminativní.

Bibliografie

- Čaněk, David, *Národ, národnost, menšiny a rasismus*, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1996
- Dahmen, Wolfgang, *Rumänian*, in: Goebel et al., 1997, s. 1458-1470
- Goebel, Hans, Peter H. Nelde, Zdeněk Starý & Wolfgang Wö (Hrsg.) *Kontaktlinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Walter de Gruyter, Berlin/New York 1997
- Igla, Birgit, *Romani*, In: Goebel et al., 1997, s. 1961-1971.

V. Elšík

ZPRÁVY EVROPSKÉHO CENTRA PRO PRÁVA ROMŮ

European Roma Right Center (ERRC) - Evropské centrum pro práva Romů bylo založeno v roce 1996. Jeho cílem je sledovat situaci Romů v oblasti lidských práv a zajišťovat Romům právní ochranu, pokud jsou jejich práva porušována.

ERRC se též zabývá zkoumáním celkové situace romských komunit v jednotlivých zemích a následně vydává zprávy o výsledcích svého zkoumání. Součástí její informační činnosti je i bulletin "Roma rights", ve kterém popisují různé problémy, s nimiž se Romové v různých evropských státech setkávají. ERRC vlastní též dokumentační středisko, ve kterém shromažďuje rozličné informace o Romech a jejich situaci.

Jednotlivé publikace ERRC mají stejnou formu: Po stručném úvodu následuje nástin historie Romů v příslušné zemi, v dalších kapitolách je pak popsán problém, který byl ERRC zkou-

mán. Dále následuje shrnutí a doporučení, jak situaci řešit. Na konci obsahují všechny publikace bibliografické údaje a appendixy.

ROMOVÉ A SINTI V RAKOUSKU

Zpráva č. 1, vypracoval Claude Cahn, redigovala Dimitrina Petrovna, září 1996.

V dnešním Rakousku žije něco mezi 20.000 a 30.000 Romů a Sinti. Někteří z nich sídlí v Rakousku již po generace, jiní se přistěhovali z ekonomických důvodů po válce a další žádají o azyl, protože přišli z východní Evropy, kde nejenže žijí v neúnosně bídných podmínkách, ale jsou navíc i terčem rasově motivovaných útoků.

Tématem zprávy je porušování práv Romů za situace, kdy ve společnosti vládne protiromská a xenofobní nálada a kdy se množí projevy rasismu.

Autor zprávy shromažďoval informace k jejímu vypracování mezi únorem a květnem 1996, a to na základě rozhovorů s oběti a svědky bez pomoci policie a rakouské vlády.

Rakouské zákonodárství považuje Romy za rasu a nijakým způsobem nezohledňuje rozdíly mezi jednotlivými skupinami.

Účelem zprávy bylo poukázat na nepříznivé následky, které měla ratifikace zákonů o azylu a pobytu cizinců v letech 1991 až 1993. Rakouská vláda uznala jistou malou, nereprezentativní část Romů za etnickou skupinu, což jí pomohlo k systematickému odpírání vstupu ostatním Romům.

ERRC shledává paralelu mezi vylučováním Romů z rakouské společnosti a nedávnými rasově motivovanými útoky, a proto doporučuje rakouské vládě, aby se zasadila o lepší vyřešení právní situace Romů v Rakousku.

NENADÁLÁ BOURE ZA ÚSVITU

Násilí proti Romům v Rumunsku

Zpráva č. 2, vypracovala Veronika Leila Szente, redigovala Dimitrina Petrovna, září 1996.

ERRC v roce 1996 zjistilo, že v Rumunsku dochází k novému druhu násilí vůči Romům, a to násilí ze strany oficiálních institucí. Nejde už o komunitní násilí, jak tomu bylo po pádu Ceaușeskova režimu v roce 1998, nýbrž o porušování lidských práv ze strany policie. Ta v časných ranních hodinách provádí neoprávněné razie v romských domácnostech a v neadekvátních případech používá střelných zbraní.

ERRC se zabývalo konkrétními případy porušování lidských práv a došlo k závěru, že rumunské státní instituce nejsou schopny nastolit spravedlnost zákonnými prostředky. Oficiální nezájem o porušování lidských práv policií v zásadě potvrzuje její nezákonné počínání.

Jako důvod k policejním razím se uvádí zajištění osob, které se ilegálně zdržují v místech, kde nejsou trvale hlášeny, a zátahy za účelem potlačení zločinu. Oficiálně má policie právo vniknout do domu, pokud o tom majitel ví, jinak jen ve výjimečných případech - když jde někoho zatknout, když má zabránit ohrožení života nebo zajistit veřejný pořádek. Ani jeden z těchto případů se však netýká policejních razíí uváděných ERRC, tj. do míst, kde bydlí Romové.

Rumunským občanům se rozhodně nestává, že by v časných ranních hodinách vnikli do jejich domovů policisté, surově je zmlátili a odvezli na stanici. Tímto nehorázným počínáním chce policie Romy zastrašit. Nebere ohled ani na ženy, děti a staré lidi. ERRC je přesvědčena, že rumunská policie porušuje mezinárodní i státní zákony.

ERRC je také zneklidněno zvyšujícím se počtem případů, kdy policisté používají při potyčkách s Romy střelných zbraní, a je přesvědčeno, že by se často daná situace dala řešit mírnějšími metodami. Střelba je projevem stupňujícího se násilí a násilí páchané policisty je projevem oficiálního souhlasu s rasismem. Oficiální násilí vzbuzuje mezi Romy strach, zoufalství a apatii. Romové se bojí vydávat o brutalitách policie svědectví, protože nevěří, že by byl někdo schopen pro ně zjednat spravedlnost.

ČAS SKINHEADŮ

Popření a vyloučení Romů na Slovensku

Zpráva č. 3, vypracoval Claude Cahn a Nindhi Trehana, redigovala Dimitrina Petrovna, leden 1997.

Na Slovensku žije přibližně 480.000 - 520.000 Romů. Většina z nich žije na východě a jihu země. Z hlediska dodržování lidských práv je situace Romů na Slovensku obzvláště nejistá.

Zpráva ERRC podává přehled o porušování lidských práv v letech 1993 - 1996.

Romové jsou na Slovensku odsouváni na okraj společnosti, a navíc se stávají oběťmi brutálních útoků ze strany skinheadů.

Autoři zprávy kontaktovali oběti a v soukromí s nimi vedli rozhovor. Z mnoha těchto rozhovorů vyplývá, že Romové nemají důvěru ve státní orgány a často útoky ani policii nehlásí. Jsou totiž přesvědčeni, že policie a soudy na Slovensku o ně nemají zájem.

Zpráva se nezabývá dalšími aspekty života Romů na Slovensku, jako je segregace ve školství, alarmující počty nezaměstnaných mezi Romy, zákazy vstupu do restaurací, klubů apod.

NEDOSTATKY V ZÁKONU

Práva Romů v Zakarpatské oblasti Ukrajiny

Zpráva č. 4, vypracoval Claude Cahn, redigovala Dimitrina Petrovna, duben 1997.

Zpráva ERRC o Romech na Ukrajině se zaměřuje především na špatné zacházení s Romy ze strany policie a na neschopnost právního systému podobným případům zabránit a viníky potrestat.

Na Ukrajině žije něco mezi 12.000 až 30.000 Romy. V Zakarpatské oblasti se o nich píše již v 15. století. Většinou mluví třemi jazyky - romsky, ukrajinsky a maďarsky. Mnozí žijí v asi padesáti romských osadách.

Romové jsou často bezdůvodně zadržováni policií, zaregistrováni a jsou jim odebírány otisky prstů. Ti, kteří byli zadrženi v posledních třech letech, jsou zapísáni ve speciálních seznamech a čas od času kontrolováni. Policisté Romy zadržují proto, aby od nich získali informace a údajně tak předcházeli zločinu. Nemusí být ani sebemenšího podezření, že zadržený člověk cokoliv spáchal.

Policie dělá tyto razie bez jakéhokoliv ohlášení, obvykle v ranních hodinách. S žádnými jinými skupinami takto nakládáno není. Romové si stěžují, že s nimi policisté nezacházejí jako s lidmi a že toto násilí začalo po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991.

Zpráva uvádí mnoho výpovědí Romů, kteří byli brutálně zbiti a přinuceni přiznat se k zločinu, který nikdy nespáchali. Ve výpovědích je někdy uvedeno, že policisté byli opilí, a že dokonce došlo i k znásilnění romských žen.

Mnoho lidí si myslí, že soud lidi vždy jen trestá, nikdy se však nesetkali s tím, že soud může slabému jedinci i pomoci a postavit se proti státu. Často ani nevědí, že mají právo na advokáta, a při

soudech mívají problémy s jazykem. Romové si také stěžují na to, že nedostávají přídatky na děti nebo penze.

Další bod zprávy se týká privatizace půdy. Romové jsou z tohoto procesu prakticky již předem vyloučeni. Také nedostatečné znalosti Romů o složitých přihláškových procedurách a místní napětí brání tomu, aby Romové získali půdu.

Pokud nějaký Rom spáchá zločin, obec to často řeší tím, že vyžene celou romskou komunitu a půda, která po nich zůstane, je obsazena etnickou majoritou.

Na závěr se ve zprávě hovoří o školství. Romové na Ukrajině chodí do škol, které jsou vyhrazeny pouze pro Romy. Ty ovšem mají daleko nižší úroveň než ostatní školy. Děti mají třeba jako hlavní předměty hudební výchovu a kreslení, avšak jejich znalosti v matematice nebo ve čtení a psaní jsou velmi nízké. Romské děti také chodí často do zvláštních škol, a pokud je taková škola příliš daleko od romské osady, neposílají je tam rodiče ze strachu, aby je cestou ostatní děti nezbily.

Po roce 1989 začali Romové utíkat do západoevropských zemí, které je ovšem většinou poslali zpět.

Účelem této zprávy ERRC je učinit první krok v dlouhém procesu dosažení spravedlnosti pro Romy na Ukrajině. Tento proces bude vyžadovat nejen dobrou vůli ukrajinských úřadů a tlak mezinárodních organizací na ukrajinskou vládu, ale i iniciativu ze strany Romů. I když se nová ukrajinská ústava zabývá jinými vážnými vnitřními problémy, Romové a jejich problémy by měli mít prioritu.

ROMOVÉ V ALBÁNII

Zpráva č. 5, autor není uveden, červen 1997.

Podle oficiálních statistik je Romů spolu s ostatními neuvedenými menšina-

mi v Albánii 1.261. Toto číslo je však velmi podhodnocené. Z jiných zdrojů se dozvídáme, že Romů je v Albánii asi 120.000. Jsou rozděleni do čtyř velkých klanů.

Romové žijí na dnešním území Albánie asi 600 let. Přišli v době, kdy byl albánský lid podroben Turkům. Během nadvlády Osmanské říše, která trvala 500 let, přijala většina Romů islám.

Za italské okupace v letech 1939-1943) bylo postavení Romů poměrně dobré, stejně tak jako v Itálii. Na rozdíl od jiných evropských zemí nebyli internováni v koncentračních ani jiných táborech ani systematicky perseklováni.

Vše nasvědčuje tomu, že za druhé světové války žili - až na jeden případ deportací na ostrov v Jaderském moři - v relativním klidu. Někteří Romové se od roku 1943 přidávali k partyzánům. V období komunismu, za vlády Envera Hoxhi v letech 1944 - 1985, byla snaha o jakési sjednocení albánského lidu, a to za cenu potírání etnické identity národnostních menšin. Oficiální vysvětlení této snahy bylo tvrzení, že etnické minority mají stejná práva jako etničtí Albánci. A je pravda, Romové tehdy měli stejné sociální jistoty jako ostatní občané Albánie, ty ovšem s pádem komunismu ztratili.

V Albánii žije národnostní menšina Jevgjitů, o nichž se neví, zda to jsou potomci koptských cestovatelů, kteří přišli do Albánie ve 4. století z Egypta, nebo potomci Turků či zda jsou to usazení a asimilovaní Romové.

Jevgjitové o sobě tvrdí, že jsou Romové, že však nemluví romsky, neboť posílají své děti do školy. Romové zase o Jevgjitech tvrdí, že nerespektují tradice, nemluví romsky, uzavírají smíšená manželství apod. Mezi oběma skupinami tedy nevládnou nejlepší vztahy, většinovou společností jsou však ztotožňovány.

Zpráva nechce nikterak posuzovat původ těchto menšin ani rozsuzovat je-

jejich spory a zabývá se oběma pouze ve vztahu k majoritní společnosti.

V roce 1997 se situace v Albánii radikálním způsobem zhoršila a revoluce, jejímž cílem měla být demokracie, se proměnila v džungli. Albánie se stala nejchudší zemí v Evropě a mnoho Albánců obviňuje Romy, že této situaci využili k vlastnímu obohacení. Navíc v Albánii nerespektuje zákony ani samotná vláda, a tak je situace obtížná nejen pro Romy, ale i pro ostatní občany Albánie.

Zpráva ERRC se zabývá několika aspekty lidských práv, které se týkají Romů v Albánii. K porušování práv Romů dochází obzvláště ze strany policie, která je svévolně zadržuje, během zadržení se k nim chová násilně a požaduje po nich vysoké pokuty. Stává se také, že albánští spoluobčané využívají špatné sociální situace Romů a unášejí romské dívky, které pak nutí k prostituci.

Na jihu Albánie jsou Romové postihováni mj. i za to, že se nepřipojili k řecké menšině.

Situace Romů v Albánii je vážná, je však třeba vzít v úvahu i skutečnost, že ani majoritní společnost na tom není nejlépe.

PROFESE: VĚZENÍ

Romové ve věznicích v Bulharsku

Zpráva č. 6, autor není uveden, prosinec 1997.

V roce 1997 bylo Bulharskému helsinskému výboru (BHV) povoleno navštívit bulharská vězení a hovořit s vězni. Výpovědi vězňů potvrdily známou skutečnost, že s Romy je ve vazbě velmi špatně zacházeno.

V úvodu se zpráva BHV stručně zabývá dějinami Romů v Bulharsku. Ti přišli na území dnešního Bulharska zhruba

ve 13. a 14. století. S osmanskými dobyvateli pak přicházeli další. V 17. a 18. století sem utíkali před otroctvím z Valašska a Moldávie.

Když v roce 1879 vznikl nezávislý bulharský stát, tvořili Romové 2 - 3 % obyvatelstva. Živili se převážně "cikánskými profesemi", tj. výrobou koryt, pletením košíků, hudbou... Na počátku 20. století neměli kočovníci právo volit. Za druhé světové války nesměli Romové uzavírat sňatky s etnickými Bulhary. Za vlády komunistů byli Romové - jako ve všech východoevropských zemích - považováni nikoli za etnickou, nýbrž za sociální skupinu. Muslimští Romové si - podobně jako etničtí Turci - museli změnit jména na křesťanská, jelikož komunistická vláda se snažila asimilovat tureckou populaci. Po roce 1989 bylo povoleno vzít si zpět původní jména a mnoho muslimských Romů tak učinilo.

V roce 1992 se při sčítání lidu přihlásilo k romskému etniku přes 313.000 lidí, tj. 3,7 % celkové populace, a 310.000 osob považovalo za svůj mateřský jazyk romštinu. Tato čísla bezpochyby podhodnocují skutečný stav, jelikož mnoho Romů se přihlásilo k Turkům nebo Bulharům. Skutečné počty se odhadují na 600.000 - 800.000, tj. 7 - 9 % celkové populace. Romové v Bulharsku totiž představují jednu z největších romských menšin na světě.

Zpráva BHV se týká policejního šikanování Romů a porušování jejich lidských práv ve vězení. Během první poloviny roku 1997 bylo zaznamenáno 528 případů neoprávněného zásahu policie a většina obětí byli Romové, které policisté uráželi a mučili při zadržení i ve vazbě. Zpráva obsahuje mnoho otřesných výpovědí Romů, kteří byli brutálně zmláceni. Bití trvá i několik hodin a má jím být vynuceno přiznání k trestnému činu, který zadržený třeba ani nespáchal. Vazba trvá

nezákonně dlouho. Často jsou zadrženi o hladu a jsou propuštěni teprve poté, když jim zmizí stopy po mučení. Romové zpravidla nedostanou zprávu o svém zdravotním stavu, anebo se tato zpráva velmi liší od skutečnosti.

Romové se s těmito případy obra- cejí na nevládní organizace, jako např. na Amnesty International. Většina přípa- dů se však stále prošetřuje a jen málo- kdo ze zodpovědných činitelů byl potrestán.

Přes 90 % osob nacházejících se ve vězení pro opakované zločiny jsou Romové, což vede k obecnému názoru, že Romové jsou kriminálníci. Rozhovory s vězni však vypovídají i o druhé stránce problému: Romové bývají odsouzeni na delší dobu, a to jednak proto, že bulhar- ský právní systém dává vysoké tresty re- cidivistům, i když spáchaný prohršek je relativně malý, ale také proto, že jsou Romové.

Celkové podmínky v bulharských věznicích jsou velmi drsné. Cely jsou pře- plněné, vězni trpí podvýživou a nemoce- mi. Romové si stěžují na to, že někdy do- stávají menší množství jídla než ostatní. Je pro ně daleko těžší sehnat práci (doba trestu se totiž zkracuje, pokud člověk pra- cuje), a navíc nemají peníze na úplatky. Rozhovory během návštěv musí probíhat v bulharštině, což je pro některé Romy problém. V některých věznicích mají možnost použít teplou vodu jen jednou za měsíc a jedna zdravotní sestra mívá na starosti až 800 lidí. Často se mezi věz- ni vyskytuje tuberkulóza.

Mnoho případů, kdy byli Romové napadeni policisty, se vůbec nevyšetřu- je, a pokud se vyšetří a dojde k vynese- ní rozsudku, tresty bývají směšně nízké.

ERRC doporučuje bulharské vládě mnoho zásad, podle kterých by se měla řídit, aby se tato situace zlepšila.

Z. Pojarová a S. Uhlová

AZ EMBER CSAK A MAGA SORSÁRUL TUD BESZÉLNI...

O MANUS MUNA PAL PESZKO TRAJÓ ZSANEL TE VORBIL...

(ČLOVĚK MŮŽE MLUVIT
JEN O SVÉM VLASTNÍM
OSUDU...)

*Romano kher - Cigány ház (Fővárosi
Önkormányzati Cigány Szociális és
Művelődési Módszertami Központ),
Budapest 1994*

*odpovědný redaktor Zsigó Jenő, edice:
Hagyományok és szokások*

Kniha je sbírkou textů, které byly sebrány na čtyřech etnografických tábo- rech organizovaných institucí "Romano kher". Cílem těchto táborů bylo zachytit neustále se měnící romskou kulturu a výsledky sběru uchovat pro příležitost- né budoucí využití. Byly organizovány nejen z popudu pracovníků instituce, ale i různých studentských klubů, které cítily potřebu seznámit se s kulturou a živo- tem různých romských skupin.

První z těchto táborů se konal v ro- ce 1989 v župě Szabolcs - Szatmár - Be- reg a jeho účastníci se měli seznámit s romskými komunitami z okolí měst Nagy Ecsed, Kántor Jánosi a Hodász. Druhý tábor se konal v roce 1991 v župě Békés v okolí města Gyula a třetí v roce 1992 v župě Győr - Sopron.

Na rozdíl od romistické literatury v České a Slovenské republice, která se soustřeďuje především na jazyk a etno- grafii usedlých "slovenských" Romů, v Maďarsku se romistická literatura tra- dičně zabývá především zvyky a kultu- rou "olašských" Romů. A tak i v prvních třech zmíněných etnografických tábo-

rečech se shromažďovala fakta především o "cigánských" Romech.

Teprve v roce 1993 se organizátoři rozhodli zřídit v pořadí 4. etnografický tábor v obci Kiszabö (v župě Jász - Nagykun - Szolnok), kde kromě maďarského obyvatelstva žijí pouze usedlí "maďarští" Romové. Tím se zkompletoval obraz různých romských etnik žijících v Maďarsku.

Kromě etnografických a kulturně-antropologických cílů šlo i o to, aby mladší účastníci táborů získali přehled o životě Romů v dané oblasti. Jejich snahou bylo zmapovat staré romské zvyky a tradice i život všedních dnů: vyléčování partnerů, manželství, svatby, únosy dívek, porody, zvyklosti při úmrtí, pověry, stravovací zvyklosti, vztahy mezi jednotlivými členy rodiny, jakož i zvyky v rámci širší komunity. Poznatky sbírali účastníci od lidí starší i mladší generace a snažili se porovnávat způsob života v minulosti a dnes.

Velkým přínosem byla setkání s romskými pohádkáři, u nichž účastníci zaznamenávali nejrůznější starobylé pohádky a balady.

Z množství cenného materiálu nahromaděného v průběhu všech čtyř etnografických táborů byly vybrány nejzajímavější texty, které byly rozděleny do oddílů: **Tradice a zvyky, Stravovací zvyklosti, Lidové pověsti a balady a Příběhy ze života.**

Ze všech uveřejněných textů je cítit otevřenost, zvědavost a pozornost jednoho člověka vůči druhému - a to také mělo být dalším cílem publikace: Jak vy-

plývá z předmluvy odpovědného redaktora Jenő Zsigó, sbírka by měla nejen poskytnout svým čtenářům zajímavé a rozmanité čtení, měla by ovšem přispět též k tomu, aby se Romové z jednotlivých skupin začali konečně zajímat o život a zvyklosti ostatních a aby navázali vzájemný dialog. Předpokladem této komunikace je to, co jednotlivé skupiny Romů spojuje: jejich historie, nerovnoprávné postavení v rámci majoritní společnosti ovlivněné rasovými, ale i jinými předsudky. Romové by si měli uvědomit, že v jejich životě má všechno svůj význam, dokonce i ta nejbanálnější událost každodenního života: vztahy v rámci rodiny, kontakty s ostatními skupinami Romů, úcta k tradicím a jejich uchovávání, stará dobrá romská poctivost a vzájemná úcta, žebříček hodnot i vědomí identity a pocit bezpečí. To vše se ovšem zákonitě mění: někdy pomalu, někdy až dramaticky rychle.

Na druhé straně jsou Romové i důležitými politickými subjekty, neboť jsou nositeli znaků jiné rasy, které nemohou libovolně měnit. Byť by změnili svůj životní styl jakkoli, byť by se sebevíc snažili zapřít svou romskou identitu, vždy je okolí bude považovat za Romy a vždy je jako takové bude hodnotit.

Mají-li se ovšem Romové obrátit k svým vlastním kořenům a tradicím, tj. deklarovat vlastní identitu, musí zvážit i svůj vztah k ostatním skupinám Romů a zahájit vzájemnou komunikaci.

K. Kisfaludy

INFORMACE

KOSTEL ZASVĚCENÝ ZEFYRÍNU JIMÉNEZU MALLOVI, PRVNÍMU BLAHOSLAVENÉMU ROMOVI

O Cefferinu (španělská verze jména) Jiménezu Mallovi se čtenáři mohli dočíst v Romano džaniben 4/1995. V té době zkoumala Kongregace pro záležitosti svatých v Římě materiály shromážděné o tomto španělském Romovi, zastřeleném v roce 1936 pro křesťanskou víru, aby zjistila, splňuje-li podmínky pro blahoslavení. V červnu 1996 Kongregace prohlásila Zefyrína (jak je zván u nás) za mučedníka katolické víry a 4. května 1997 byl blahoslaven papežem Janem Pavlem II.

V romské osadě Poštárka u Bardejova byl Zefyrínovi zasvěcen první kostel ve Slovenské republice. Otiskujeme tři dopisy, které se týkají kostela a saleziánské misijní činnosti na Poštárce.

První je od Martiny Máňkové, žákyně polygrafického učiliště, která Poštárku navštívila o dovolené, druhý od bratra Petra Bešenyie, který se o výstavbu kostela zasloužil a působí zde jako kněz, a třetí od romských děvčat z Poštárky.

* * *

Praha 1. srpna 1998

Při prázdninových cestách po Slovensku jsme se ocitli i na Poštárce u Bardejova. Je to velké romské sídliště za městem. Ocitli jsme se tu vlastně záměrně, protože jsme se v Prešově dověděli, že tu mají Romové vlastní kostel. Byli jsme zvědaví, jak vypadá. Ráda bych se s Vámi podělila o svůj dojem.

Na první pohled je kostel na Poštárce celkem nenápadná moderní budova. Asi vás nezaujme ani kříž umístěný netradičně na průčelí - „netradičních“ nových kostelíků je dnes na Slovensku plno. Ale pak se podíváte nahoru a uvidíte ve vzepnutém dřevěném rámu zavěšený zvon. Pohled na zvon proti obloze je krásný. Neobvyklý.

Kolem vás se míhají romské děti a ptají se: „Skadial' si? Ako sa voláš?“ Následujete je do kostela a ocitnete se uvnitř, ani nevíte jak. Pokřičujete se (nebo ne?), rozhlížíte se. Přestože je kostel velmi jednoduše zařízen, něco se Vás tu zmocňuje. Dokonce Vás to přibije na místo: Je to nástěnná malba přímo naproti vchodu. Obraz blahoslaveného španělského Roma Zefyrína Jimeneze Mallo. Jde

Na přestavbě Kulturního domu se brigádnicky podíleli Romové ze sídliště "Poštárka".

Vám jakoby vstříc, za ruce drží romskou holčičku. V pozadí maringotka - symbol Romů, kteří kdysi kočovali. V laskavém výrazu blahoslaveného, v pohodě, kterou obraz vyzařuje, je tolik uklidňujícího, tolik tepla, že zaplní celý kostel.

U vchodu jsou schůdky na úzký kůr, vlevo ve výklenku socha Panny Marie. Po obou stranách stojí jednoduché dřevěné lavice.

Je neděle, za chvíli má začít mše, přicházejí první lidé. Romové i Neromové. Zpočátku si sedají „bílí“ vpravo, „černí“ vlevo, ale v zadnějších lavicích se již mísí - každý zaujme místo, které je volné. Vpředu jsou židle vyhrazeny romské mládeži - sboru „Devleskere čhave“ - Boží děti, který bude zpívat. Zvlášť sedí chlapci, zvlášť děvčata, a i když chlapců je méně a jsou tam volné židle, žádné děvče si mezi ně sednout nejde. To raději zůstane stát.

Před kázáním bratra Petra jdou dvě tři starší romská děvčata k pultu a čtou úryvky z bible. Kněz si vybral kázání o milosrdném Samaritánu. Kolem přepadeného, oloupeného a zraněného muže přecházejí jeho židovští „bratři“, dokonce i kněz, ale žádný mu neposkytne pomoc. Až muž z kmene Samaritánů, kterými ostatní opovrhovali, neváhá, zraněného ošetří, odnese do krčmy a zaplatí krčmáři za to, že se o chudáka bude starat. Při výkladu evangelia neužívá bratr Petr „silných“ slov, ale mluví krásně, prostě. Každému se otevře srdce, aby do něj vstoupila hod-

nota lidskosti - lidskosti bez předsudků vůči barvě pleti, odlišnému jazyku, odlišným zvyklostem.

Celá atmosféra je příjemná a čímsi neobvyklá. I zpěv romského sboru je jiný, než jaký slyšíme v ostatních kostelech. Je prostší a přístupnější.

Po mši si jako obvykle každý podává ruku se svými sousedy. Ruce si podávají Romové a Neromové navzájem.

Budova neslouží jenom jako kostel, je to vlastně přestavěný kulturní dům. V prvním a druhém patře je mnoho místností. Bratr Petr nás pozval k prohlídce: V jedné místnosti hráli romští kluci ping-pong, jiná místnost slouží jako knihovna. Je tu i kuchyňka. Některé místnosti nejsou ještě zcela zařízené. Po skončení mše pozval bratr Petr všechny věřící na brigádu. Mnoho práce při přestavbě kulturního domu na kostel udělali romští i neromští brigádníci.

Martina Máňková, žákyně polygrafického učiliště

P.S. V takovém kostele jsem byla poprvé. Píšu svoje vlastní dojmy, a proto odpuště, že vám nesdělují objektivní posudek. Děkuji za možnost vyjádření.

* * *

O své práci mezi Romy na Poštárce a bližší údaje o romském kostele nám napsal bratr Peter Bešenyei v dopise z 29. 8. 1998.

V roku 1990 prišli Saleziáni dona Bosca na pozvanie rómskej rehoľnej sestry Atanázie Holubovej medzi Rómov do osady „Poštárka“. Deti, ale aj my sme boli

„Pastorační centrum“ po přestavbě.

preplnení predsudkami. Postupné spoznávanie, časté stretnutia nám však pomáhali tento múr, ktorý nás delil, rozoberať. Cez osobné kontakty vznikali priateľstvá. Prestali sme pre nich byť „gadžami“ a stali sme sa bratom Petrom, otcom Teodorom... a oni pre nás prestali byť „cigánmi“. Bol to už Vinco, Andrej, Janka, Magda...

Postavenie kríža, kde to všetko začalo, posvätil otec arcibiskup Alojz Tkáč za prítomnosti otca kardinála Korca v nedeľu 19. 10. 1991. Bol to začiatok, ktorého pokračovanie sme nikto nevideli.

Časté stretnutia vo voľnej prírode a v prenajatých priestoroch prinášali určité ťažkosti. Hlavne v zimných mesiacoch bolo ťažké stretávať sa vonku alebo v nevykúrenej miestnosti. Dom, ktorý nazývali „Kultúrny“, slúžil k nekultúre. Keďže neplnil svoju úlohu, podarilo sa nám ho odkúpiť. Bol v dezolátnom stave, bez kúrenia, v podstate jedna veľká miestnosť. Robiť prestavbu a súčasne zabezpečovať činnosť bolo veľmi náročné. Robili sme katechézu detí i dospelých, krúžkovú činnosť, doučovanie.

Zbor *Devleskere čhave* nahral svoje CD a vystupoval po celom Slovensku, ale aj v zahraničí (Poľsko, Česko, Taliansko, Rakúsko).

Prestavba kultúrneho domu na Pastoračné centrum začala 10. 6. 1996. Finančne nám prispeli zahraničné nadácie aj domáci sponzori, ale aj miestni Rómovia zo svojich podpôr. Na prácach sa celých 26 mesiacov podieľali hlavne Rómovia ako dobrovoľníci. Spoločným úsilím Rómov i Nerómov vzniklo dielo, ktoré slúži na duchovný a kultúrny rast. V centre sa nachádza kaplnka zasvätená prvému rómskemu mučeníkovi Zefyrínovi, spoločenská miestnosť, dielne, kancelária, miestnosti na knihy, hry.

Slávnostné otvorenie a požehnanie bolo 15. 8. 1998 pomocným biskupom Bernardom Boberom, ktorý je zodpovedný za pastoračiu Rómov na Slovensku.

K dopisu Petra Bešenyeie priložila dopis i děvčata z Poštárky.

Le Peter prindžardam andre Poľsko berš 1990. Mek na sas rašaj. Paľis avľa kijo Roma andre osada „Poštarka“. Amare Romenge the le čhavorenge, sar les dikhle, ta pes lenge zapačisaľiľa. The leske pes zapačisaľiľa pre „Poštarka“. U sar ačhiľa rašaske, sikhavlas amen o naboženstvos, te solacharel the pripravinlas pro „sväté prijímanie“ the pro birmovka. Sikhavlas amen andre „matersko škôlka“, bo amen na sas kaj te sikhavel. Paľis amen tradne andal e školka. O Peter paľis pomangľa le starostas, či amenge na dovoľinela, kaj amen te sikhavel o naboženstvos andro kulturakos, kaj esas o muziki, o suťaži, e „nekšukareder čhaj“...

O Peter hino igen lačho manuš, hoj amenca likerďa avri kala savore berša, so maškar amende hino. O Peter amen anda pro lačho drom, bo amen samas igen nalače. Paľis o Peter phirlas pal o raja, kaj amenge te bikenen o kulturakos. Sar les o Peter cinda, ta imar esas amaro, le Romengero. Paľis o Peter peske polokes kerlas o planos pre khangeri. Šigitinenas the o Roma, the o gore. Polokores, polkores diňa pes andre koda, hoj pes kerlas pre khangeri. Diňa o Del, hoj e khangeri dokerďa. Zašvecimen hiňi le Zeferinoske. Igen amenge sikhada o kamiben o Peter, hoj amen igen rado dikhel. The amaro suno amenge geľľa avri, hoj geľlam dži andre Taliansko pro „Blahoreče-

nie“ Zeferinoske. A mek feder zažit-
kos amen sas, hoj amen dochuňam
kijo papežis. Kada amen but zmeňin-
ďa. O Peter sas igen rado, hoj amen
le papežiske diňam o vasta. Jov kavka
radisaľiľa sar the amen. Jov hino
akana amaro druho dad. A so amen
dukhal, the les dukhal. Hino amenca
andro lačhipen the andro pharipen.
Amen o Roma amenge les las sar
amares. Te bi na avľahas ke amende
o Peter, ta na džanas, so amenca
avľahas.

**Ačhen Devleha,
pisinen o čhaja pal e Poštarka**

*V interiéru zaujme velká nástěnná
malba Zefyrina vedoucího za ruku
romské děvčátko.*

MODLITBA

Bože Otče veľký a dobrý.
Ty si svetlom a silou Ducha svätého
obdaroval Róma Zefyrína Jiméneza Mallu
milosťou viesť skutočný kresťanský život
až po odvážne podstúpenie krutej smrti
podľa príkladu Ježiša.
Vyjadrujeme Ti vďaku
za tento prejav Tvojho milosrdenstva
voči všetkým Rómom
a prosíme Ťa, aby tento Róm
bol započítaný medzi svätých,
aby aj nám pomáhal
stať sa skutočnými kresťanmi
vždy pripravenými ísť cestou kríža v nádeji,
že Ťa budeme môcť naveky oslavovať
skrze Krista Pána nášho.
Amen.

Nadace Dr. Rajka Djuriče

Dovoľuje si Vás pozvať na slavnostní otevření

ROMSKÉ STŘEDNÍ ŠKOLY SOCIÁLNÍ v Kolíně

*Slavnostní otevření se koná dne 1. září 1998 v 10 hodin
na radnici města Kolína*

JUDr. Emil Ščuka
ředitel Nadace

Dr. Jana Tluchořová
ředitelka školy

O romské střední škole sociální se dočtete blíže v příštím čísle Romano džaniben.

OHLASY ČTENÁŘŮ

V *Romano džaniben* č. 1-2/1998 jsme uveřejnili článek od Donalda Kenricka *Shakespeare a Romové*. Autor mimo jiné uvádí popěvek ze hry *Jak se vám líbí*, v němž se výrazu **duc dame** (vysloveno nejspíše „dukdem/dukdejm/dukdam“) připisuje možný romský původ. Popěvek naráží na *Egyptany*, tj. na „gypsies“ - *cikány*. Kenrick uvádí několik běžných interpretací: **dikhdom** - viděl jsem, nebo **dukra(v) me** - věštím já.

Při rozhovoru s panem Valdemarem Kalininem z Běloruska, romským učitelem, básníkem a překladatelem Bible do romštiny, se zcela náhodně objevilo další možné vysvětlení Shakespeareova „romského“ výrazu. Valdemar Kalinin (několikrát publikoval i v *Romano džaniben*) pracuje na slovníku balto-slovanských dialektů romštiny a v bělorusko-litevské varietě zaznamenal výraz **del dukha napálit někoho, dělat si z někoho blázny**. **Dukha del pe** pak znamená *nechat se napálit*. Tvar **dukha dem**, jehož fonetickou podobu zcela dobře postihuje Shakespeareova anglická transkripce „duc dame“, znamená „*napálil(a) jsem (ho, ji, je)*“. **Dukha dam** by bylo množné číslo „*napálili jsme*“. Přitom je to tvar bezchybný, „čistší“ než gramatická zkomolenina „*dikhdom*“ i než foneticky příliš vzdálený výraz „*dukra v me*“ (navíc v nezvyklém slovosledu). V kontextu popěvku funguje shakespearovské **duc dame** nikoli jako slovo s vlastní lexikální sémantikou, nýbrž jako reprezentace „gypsismu“ - kočování, pobývání v lese mimo civilizaci, a konečně i jako symbol antagonismu proti „počestné“, „usedlé“, anglické společnosti.

V překladu Hilského zní text vysvětlující výraz **dukadem** (*Hilského transkripce*) následovně: „(je to) *zaklínadlo, kterým se cikáni svolávají do kruhu...*“ (*R. Dž. 1-2/98, s. 93*). Foneticky, gramaticky i sémanticky je pravděpodobnější, že Shakespeare slyšel *někde* (kde?) od *nějakých* (jakých?) Romů za *nějakých* (jakých?) okolností spíše „*napálil(-a,-i) jsme (ho, ji, je)*“ než „*viděl jsem*“ nebo „*věštím já*“. Jak a proč, o jaké napálení šlo? To se asi nikdy nedozvíme. Mohlo jít o „napálení“ sebezáchovné. Vždyť už za Jindřicha VIII. (1491 - 1547) bylo hrdelním zločinem narodit se jako *gypsy* a mnoho „pobudů“ a „tuláků“, kteří neuposlechli vyhošťovacích ediktů, skončilo na šibenici. Mohlo jít i o oblíbený žert, jaký si Romové rádi tropili z *gádžů* neomaleně vyzvídajících informace o jejich jazyce nebo zvyklostech: Podali informaci „obrácenou“ a bavili se pak stejně, jako se bavívali *gádžové* zkomoleným představám Romů o majoritním jazyce a kultuře (viz stále živé anekdoty o „*Dežovi*“).

Kde tedy Shakespeare výraz „**duc dame**“ vzal, se patrně nedovíme. Kalininova hypotéza o tom, co by mohl znamenat, se však zatím zdá pravděpodobnější než všechny domněnky předchozí.

Otiskujeme nyní verše Valdemara Kalinina, které nám poslal do redakce, a respektujeme jeho pravopis. V jeho dialektu je totiž - podobně jako v ruštině - fonetický rozdíl mezi i a y. Znak x, převzatý z mezinárodní romské transkripce, označuje foném, který v slovenské romštině zapisujeme sprežkou ch.

Romaňi čhib

Ripiribe jacia pe odgine Romendyr,
romanes la kharna Roma i gadže.
Sikljon te rakeren daja čhib dadendyr,
dakere uštendyr romane čhavore,
mek čorori daja čhib lavenca,
saro na phenesa, so isyn po jilo,
pal dava zagine lava xaladytka,
lava dro rakiribe romano šundlo,
romane na uxtyla lava dre gilja
bagon lava but gadžitka.
Xaj slovníki romane na kerde manuša -
džiipen angil bucia čhinybnytk.
Bi gadžengere lava na obdžal Rom -
syr dre godi, dzi, dro jilo,
kaj gadžendyr sikljakirde but rendy.
Či na paš lende chasa maro?
Sob te džinen kučibna svetitka,
tri čhavoreng te sikljon,
sob romanes te keren čhinybnytko
jekh jekhes amen Roma fedyr te haljon.

Zůstala jako vzpomínka po odešlých Romech,
Romové i gádžové ji nazývají romštinou.
Matky se jí učí mluvit od svých předků
a ze rtů matek ji sbírají romské děti,
třebaže je to řeč chudá na slova.
Nevyjadříš v ní všechno, co máš na srdci,
proto do ní vešla slova cizí
a teď jsou slyšet v romské řeči.
Ani písním nestačí romská slova,
i zde se ozývají slova gádžů.
Romové ještě nevytvořili slovníky -
život předchází literatuře.
Bez neromských slov se Rom neobejde -
ani jeho rozum, ani duše, ani srdce,
protože od gádžů pochytili Romové kdeco.
Cožpak se neživili jejich chlebem?
Ale děti se musí učit své řeči,
aby jednou mohly romsky i psát,
a abychom si mezi sebou my Romové lépe rozuměli.

Pro zajímavost uvádíme některé výrazy běloruského dialektu v překladu do slovenské romštiny:

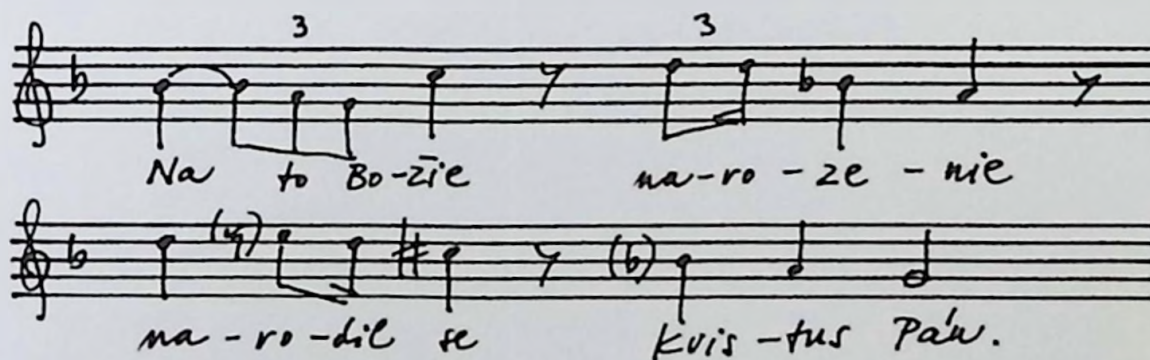
ripiribe - leperiben, **jacia pe** - ačhilas, **odgine** - odgele, **kharna** - (a)kharena, **vičinena**, **rakeren** - vakeren, **mek** - hijaba kaj, **daja** - odi, oja, **saro** - savoro, **isyn** - hin, **pal dava** - vaš oda, **xaladytko** - gadžikano, **rusiko**, **uxtyla** - chudela, **resela**, **sta(r)činela**, **bagon** - bašon, šund'on, **xaj** - sem, **angil** - angle, anglal, **bucia čhi-nybnytka** - literarna buťa, **čhinibnaskere buťa**, **dzi** - vodi, **rendy** - veci, **sob** - kaj te, **džinen** - džanen, **tri** - kampil, **haljon** - (a)chal'on

Redakce by nesmírně uvítala, kdyby se zejména romští čtenáři k veršům Valdemara Kalinina vyjádřili. Ohlasy literatury mezi čtenáři a literární kritika je nezbytná pro rozvoj každé národní literatury.

BACHTALO KREČUNO TE DEL O SUNTO DEL SAVORE ŽENEN!

T'avel amenge bachtalo ado Krečuno, Romale!
Te resen ado Krečuno ande bute beršende zoraha, bachťaha,
sastipeha. Nasvajipo, čoripo šoha te na resen amen.
Ko mulo hi, te ňugodij pačaha! Ko phandado hi,
minel maj sid'araha te slobodisarel les o Sunto Del!
Pe adala krečuneske d'esa te del amen taj sakones pe adi luma
pača, bukurija, lašipo, sastipo taj loš o Sunto Del.
Hod' choji taj prikežija šoha te na resel amen.
Taj te žutij amen o Drago Del, hoj inke ande bute beršende te
resas e krečuneske d'esa!

*Vánoční blahopřání "olašských" Romů ze skupiny "Cerhari" -
z knihy "Az ember csak a maga sorsárul tud beszélni...- O manus numa
pal peszko trajo zsanel te vorbil..." - viz anotace v rubrice Recenze,
anotace.*

Paní Etela Daňová z Rokycan nám 3. listopadu 1998 zazpívala tuto starobylou koledu, se kterou chodívala přát sedlákům šťastné Vánoce ve své rodné vesnici Tolčemeši (dnes Šarišské Sokolovce, okres Prešov), odkud se v roce 1996 odstěhovala do Rokycan. Je možné, že koleda není celá, a proto prosíme čtenáře, kteří by znali její pokračování, aby nám je napsali.

Notový záznam: Dr. Zuzana Jurková

ROMANO DŽANIBEN - V - 4/1998

Časopis romistických studií.

Vydává **Společnost přátel časopisu Romano džaniben.**

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23,

130 00 PRAHA 3, tel. 02/22 78 22 03, ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonní redaktoři:	Hana Šebková a Peter Wagner
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Redakční rada:	Bartoloměj Daniel, Ilona Ferková, Jana Horváthová-Holomková, Hilda Pášová, Rastislav Pivoň, Peter Stojka, Matěj Šarközi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Milevská 2A, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 22 52 10.

Vychází čtyřikrát ročně v nákladu 1.000 kusů. Objednávky zasílejte na adresu:
Anna Žigová, Mládeže 23, 169 00 PRAHA 6.

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**VYCHÁZÍ ZA FINANČNÍ PODPORY
MINISTERSTVA KULTURY ČR.**